

**RAPORTI I SHOQËRISË CIVILE
PËR TË DREJTAT E NJERIUT**
NË KOSOVË NË VITIN 2019

QESHOR 2020

PËRMBAJTJA

1. HYRJE	1
2. METODOLOGJIA	1
3. KORNIZA E PËRGJITHSHME PËR TË DREJTAT E NJERIUT NË KOSOVË	2
4. TË DREJTAT CIVILE DHE POLITIKE	4
4.1. E drejta për trajtim njerëzor dhe ndalimi i torturës	4
4.2. E drejta për liri dhe siguri të personit, të drejtat për proces të rregullt gjyqësor dhe qasje në drejtësi	7
4.3. Liria e shprehjes dhe e mendimit dhe e drejta për informim	11
4.4. Liria e tubimit paqësor	13
4.5. Liria e asociimit	14
4.6. Liria e besimit, e ndërgjegjes dhe e fesë	15
5. TË DREJTAT EKONOMIKE, SOCIALE DHE KULTURORE	17
5.1. Të drejtat e punës	17
5.2. E drejta për arsim	21
5.3. Të drejtat pronësore	21
5.4. Të drejtat kulturore	24
6. TË DREJTAT E PERSONAVE OSE GRUPEVE TË CAKTUARA	26
6.1. Të drejtat e grave dhe barazia gjinore	26
6.2. Të drejtat e fëmijëve	29
6.3. Të drejtat e rinisë	32
6.4. Personat me aftësi të kufizuara	32
6.5. Të drejtat e komuniteteve	34
6.6. Të drejtat LGBT+	36
6.7. Personat në lëvizje	38
7. ÇËSHTJET E GËRSHETUARA/ÇËSHTJET SPECIFIKE TË TË DREJTAVE TË NJERIUT	41
7.1. Krimet e urrejtjes (incidentet potencialisht me motive etnike) dhe të drejtat e njeriut	41
7.2. Drejtësia tranzicionale dhe e drejta për të vërtetën	42
7.3. Mjedisi dhe të drejtat e njeriut	45

LISTA E SHKURTESAVE

AGK	Asociacioni i Gazetarëve të Kosovës
AKKVP	Agjencia Kosovare për Krahasim dhe Verifikim të Pronës
APK	Avokati i Popullit në Kosovë
ARC	Agjencia e Regjistrimit Civil
BE	Bashkimi Evropian
BSPK	Bashkimi i Sindikatave të Pavarura të Kosovës
CAT	Konventa kundër Torturës dhe Trajtitimit a Ndëshkimit Tjetër Mizor, Çnjerëzor ose Poshtërues
CEDAW	Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave
CRC	Konventa për të Drejtat e Fëmijës
CRPD	Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara
ECHR	Konventa Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Lirive Themelore
EULEX	Misioni i Bashkimit Evropian për Sundimin e Ligjit në Kosovë
GPPP	Grupi Punues për Personat e Pagjetur në lidhje me Ngjarjet në Kosovë
ICCPR	Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike
ICERD	Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Racor
ICESCR	Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore
ICRC	Komiteti Ndërkombëtar i Kryqit të Kuq
ICTY	Tribunali Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë
K-Ashkali	Ashkali i Kosovës
KE	Këshilli i Evropës
K-Egjiptian	Egjiptian i Kosovës
KFOR	Forca për Kosovën
KGJK	Këshilli Gjyqësor i Kosovës
KK	Kuvendi i Kosovës
KLVR	Këshillat Lokalë të Veprimit Rinor
KOS	Kisha Ortodokse Serbe
KPK	Këshilli Prokurorial i Kosovës
KPM	Komisioni i Pavarur i Mediave
KQPZH	Komisioni Qeveritar për Personat e Zhdukur
K-Rom	Rom i Kosovës
K-Serb	Serb i Kosovës

KV	Komisioni i Venedikut
KVP	Komisioni për të Vërtetën dhe Pajtimin
LGBT+	Lezbike, Gej, Biseksual dhe Transseksual
MPK	Mekanizmi Parandalues Kombëtar
MSA	Marrëveshja e Stabilizimit dhe Asociimit
MV	Mbrojtësi i Viktimave
NATO	Organizata e Traktatit të Atlantikut të Veriut
OHCHR	Zyra e Komisarit të Lartë të Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Njeriut
OJQ	Organizata Jo-Qeveritare
OKB	Organizata e Kombeve të Bashkuara
OP-CAT	Protokolli Fakultativ i Konventës kundër Torturës dhe Trajtimit a Ndëshkimit Tjetër Mizor, Çnjerëzor ose Poshtëruar
OSBE	Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë
OSHC	Organizata e Shoqërisë Civile
QK	Qeveria e Kosovës
QPS	Qendra për Punë Sociale
RTK	Radio Televizioni i Kosovës
UDHR	Deklarata Universal për të Drejtat e Njeriut
UNESCO	Organizata e Kombeve të Bashkuara për Arsim, Shkencë dhe Kulturë
UNHCR	Komisari i Lartë i Kombeve të Bashkuara për Refugjatë
UNICEF	Fondi i Kombeve të Bashkuara për Fëmijët
UNMIK	Misioni i Administratës së Përkohshme të OKB-së në Kosovë
UNSC	Këshilli i Sigurisë i Kombeve të Bashkuara
ZQM	Zyra për Qeverisje të Mirë, të Drejta të Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Mosdiskriminim

1. HYRJE

1. Ky raport¹ ofron një pasqyrë të situatës së të drejtave të njeriut në Kosovë në vitin 2019, përfshirë problemet dhe sfidat kryesore për realizimin e të drejtave të njeriut si dhe shkeljet e të drejtave të njeriut. Raporti është përgatitur bashkërisht nga OSHC-të që punojnë në mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të njeriut në Kosovë me qëllim plotësimin e boshllëkut ekzistues në raportimin e përbashkët për të drejtat e njeriut në Kosovë në nivel lokal dhe ndërkombëtar, si dhe rritjen e bashkëpunimit dhe koordinimit midis OSHC-ve. Synohet që raporte të ngjashme të përgatiten në të ardhmen në bazë vjetore për të siguruar raportimin e përbashkët dhe sistematik të OSHC-ve mbi situatën e të drejtave të njeriut në Kosovë.

2. Raporti është i strukturuar në katër seksione kryesore. Seksioni A ekzaminon të drejtat civile dhe politike, ku përfshihet e drejta për trajtim njerëzor dhe ndalimi i torturës; e drejta për liri dhe siguri të personit, të drejtat për proces të rregullt gjyqësor dhe qasje në drejtësi; liria e shprehjes dhe e mendimit dhe e drejta e informimit; liria e tubimit paqësor; liria e asociimit; dhe lirinë e besimit, ndërgjegjes dhe fesë. Seksioni B nga ana tjetër, analizon të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore, në veçanti të drejtat e punës, të drejtën për arsim, të drejtat pronësore dhe të drejtat kulturore. Seksioni C paraqet të drejtat e personave ose grupeve specifike, përfshirë ato të grave, fëmijëve, të rinjve, komuniteteve, personave lezbike, gej, biseksualë dhe transgjjinorë (LGBT+), si dhe të personave në lëvizje. Në fund, Seksioni D adreson disa çështje specifike dhe të ndërlidhura të të drejtave të njeriut, gjegjësisht krimet e urrejtjes, drejtësinë tranzicionale dhe të drejtën për të vërtetën, si dhe mjedisin dhe të drejtat e njeriut.

2. METODOLOGJIA

3. Ky raport adreson çështjet dhe sfidat kryesoretë të drejtave të njeriut në Kosovë që janë përzgjedhur pas një vlerësimi të kontekstit lokal dhe bazuar në një proces konsultativ me OSHC-të për të drejtat e njeriut në Kosovë si dhe në kontributet e tyre në raport. Edhe pse raporti është gjithëpërfshirës, pranohet se ka kufizime në aspektet që janë mbuluar.

4. Procesi i hartimit të këtij raporti është udhëhequr nga parimi i sigurimit të pjesëmarrjes së të gjitha OSHC-ve që punojnë në mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të njeriut në nivelin lokal dhe qendror në Kosovë. Informacioni i përpiluar dhe i paraqitur është pasqyrim i kontributeve të drejtpërdrejta me shkrim të disa OSHC-ve, hulumtimit të literaturës dhe procesit konsultativ midis OSHC-ve. Disa OSHC kanë dhënë kontribute të drejtpërdrejta me shkrim, ndërsa OSHC të

¹ Ky raport është dhënë në përfundim të projektit të quajtur "Angazhimi me shoqërinë civile në monitorimin dhe raportimin rreth të drejtave të njeriut" që u realizua me fonde nga Komponenti për të Drejtat e Njeriut i Misionit të Administratës së Përkohshme të Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) dhe Zyra e Komisarit të Lartë të Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Njeriut (OHCHR) për të forcuar kapacitetet e organizatave të shoqërisë civile (OSHC) në Kosovë për monitorimin dhe raportimin rreth të drejtave të njeriut. Pikëpamjet e shprehura këtu janë të OSHC-ve kontribuuese që e kanë përgatitur këtë raport dhe janë autorë të raportit.

tjera kanë dhënë komente dhe sugjerime për raportin gjatë takimeve personale dhe këshilluese virtuale. Hulumtimi i literaturës përfshiu shqyrtimin dhe mbledhjen e të dhënave nga instrumentet relevante për të drejtat e njeriut, Kushtetutën dhe legjislacionin e Kosovës, dokumentet zyrtare dhe raportet nga institucionet e Kosovës si Avokati i Popullit në Kosovë (APK), raporte të organizatave ndërkombëtare dhe ambasadave të huaja që veprojnë në Kosovë, botime dhe raporte nga OSHC-të dhe raportime mediale.

5. Procesi i konsultimit u përbë nga korrespondenca me email dhe dy seanca konsultimi që mbledhën mbi 20 OSHC-të të Kosovës që punojnë në fusha të ndryshme të të drejtave të njeriut. Seanca e parë e konsultimit u mbajt me pjesëmarrje fizike në nëntor 2019, ndërsa e dyta u mbajt virtualisht në fillim të qershorit 2020 për shkak të pandemisë së COVID-19. Një punëtori tjetër dyditore ishte planifikuar të zhvillohej në fund të marsit ose në fillim të prillit 2020, por ajo u anulua për shkak të masave për të frenuar COVID-19. Në seancën e parë të konsultimit, OSHC-të diskutuan dhe ranë dakord për synimin, objektivat dhe strukturën e raportit. Ndërsa në seancën e dytë të konsultimit, OSHC-të patën mundësinë të shqyrtojnë një draft të raportit, të vërtetojnë gjetjet dhe konkluzionet e tij dhe të japin komentet dhe sugjerimet e tyre, të cilat pastaj u përfshinë në raport. Procesi i hartimit dhe redaktimi i raportit u lehtësuan nga Marigona Shabiu dhe Zana Sylja të cilat janë përfaqësuese të organizatave Nisma e të Rinjve për të Drejtat e Njeriut - Kosovë (YIHR KS) dhe Qendra për Zgjidhjen Alternative të Mosmarrëveshjeve (ADRC), respektivisht.

6. Në këtë raport kontribuuan 21 OSHC-të e mëposhtme: ADRC, Advancing Together (AT), AKTIV, Ballkan Sunflowers Kosova, Qendra për Zhvillimin e Grupeve Shoqërore (CSGD), Qendra për Barazi dhe Liri (CEL), Qendra për Paqe dhe Tolerancë (CPT), Programi për të Drejtat Civile në Kosovë (CRP/K), Lëvizja FOL, Grupi për Studime Juridike dhe Politike (GLPS), Integra, Grupi Kosovar për Avokim (KAG), Qendra Kosovare për Rehabilitim e të Mbijetuarve të Torturës (QKRMT), Qendra Kosovare për Studime Gjinore (KGSC), Instituti i Kosovës për Drejtësi (IKD), Rrjeti i Grave të Kosovës (RRGK), Avokatët e Rinj të Kosovës (KYL), Qendra Burimore për Persona të Zhdukur (QBPZH), Terre des Hommes Kosova, YIHR KS dhe Klubi Edukativ Rinor Synergy North Mitrovica (YEC Synergy).

3. KORNIZA E PËRGJITHSHME PËR TË DREJTAT E NJERIUT NË KOSOVË

7. Kushtetuta e Kosovës përmban shumë dispozita në lidhje me mbrojtjen dhe promovimin e lirive themelore dhe të drejtave të njeriut.² Neni 3 i Kushtetutës deklaron se autoritetet publike në Kosovë sigurojnë barazinë e të gjithë individëve para ligjit dhe respektimin e plotë të “të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, të pranura ndërkombëtarisht”. Neni 7 përcakton që rendi kushtetues i Kosovës bazohet, mes tjerash, në parimet e barazisë, respektimit të të drejtave dhe lirive të njeriut dhe mosdiskriminimit, dhe mishëron barazinë gjinore si vlerë themelore. Kapitulli II i Kushtetutës

² Shih përgjithësisht, [Kushtetuta e Republikës së Kosovës](#) (9 prill 2008), e ndryshuar më 11 mars 2016 (në tekstin e mëtejshëm Kushtetuta e Kosovës).

vendos dispozita specifike që mbrojnë të drejtat civile dhe politike (p.sh., të drejtat për proces të rregullt gjyqësor, e drejta e privatësisë dhe liria e shprehjes, liria e tubimit paqësor, liria e asociimit dhe liria e lëvizjes), si dhe disa të drejta ekonomike, shoqërore dhe kulturore (p.sh., e drejta për arsimin dhe liria e zgjedhjes së profesionit). Është e rëndësishme të ceket që neni 53 kërkon që çdo interpretim i të drejtave të njeriut dhe lirive themelore të garantuara me Kushtetutën e Kosovës të bëhet në harmoni me vendimet gjyqësore të Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut.

8. Edhe pse Kosovanuk mund të bëhet zyrtarisht palë në konventat dhe mekanizmat ndërkombëtarë të të drejtave të njeriut, neni 22 i Kushtetutës përcakton që tetë instrumente të të drejtave të njeriut të Organizatës së Kombeve të Bashkuara (OKB)³ dhe rajonale⁴ zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë, duke ofruar kështu burime plotësuese ligjore që mbrojnë dhe promovojnë të drejtat e njeriut në Kosovë. Ç'është më e rëndësishmja, të gjitha këto instrumente për të drejtat e njeriut që zbatohen drejtpërdrejt kanë epërsi ndaj legjislacionit të Kosovës ose akteve të tjera të institucioneve publike në raste konflikti. Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore (ICESCR), megjithatë, nuk është renditur në mesin e instrumenteve ndërkombëtare për të drejtat e njeriut që zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë. Sidoqoftë, Kuvendi i Kosovës (KK) adoptoi Agjendën e vitit 2030 dhe 17 Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm në një rezolutë unanime në 24 janar 2018,⁵ duke siguruar pikë hyrëse domethënëse për promovimin dhe mbrojtjen e të drejtave ekonomike, shoqërore dhe kulturore në Kosovë.

9. Përtej këtyre dispozitave kushtetuese, Kosova ka gamë të gjerë të ligjeve dhe mekanizmave për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të njeriut. Në vitin 2015, Kosova bëri përparim të mëtutjeshëm në përafrimin e kornizës së saj ligjore me standardet ndërkombëtare, kur adoptoi pakon e ligjeve themelore për të drejtat e njeriut, gjegjësisht, Ligjin nr. 05/L-019 për Avokatin e Popullit, Ligjin nr. 05/L-020 për Barazinë Gjinore dhe Ligjin nr. 05/L-021 për Mbrojtjen nga Diskriminimi. Zbatimi i plotë i tyre është thelbësor për implementimin efektiv të kornizës së të drejtave të njeriut në Kosovë dhe kërkon alokimin e resurseve të nevojshme dhe përpjekje serioze për ndërtimin e kapaciteteve. Siç theksohet përgjatë këtij raporti, Kosova ka edhe ligje të tjera më specifike lidhur me mbrojtjen e të drejtave të caktuara ose grupeve të personave të caktuar. Përkundër kësaj kornize ligjore, Kosovës ende i mungon strategjia gjithëpërfshirëse për të drejtat e njeriut që do të ndërthente politikat dhe ligjet ekzistuese për të drejtat e njeriut në një dokument.

3 Gjegjësisht, the [Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut](#) (10 dhjetor 1948) (në tekstin e mëtejshëm UDHR); [Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike](#) (16 dhjetor 1966) 999 UNTS 171 (në tekstin e mëtejshëm ICCPR); [Konventa Ndërkombëtare për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Racor](#) (4 janar 1969) 660 UNTS 195 (në tekstin e mëtejshëm ICERD); [Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave](#) (3 shtator 1981) 1249 UNTS 13 (në tekstin e mëtejshëm CEDAW); [Konventa për të Drejtat e Fëmijës](#) (2 shtator 1990) 1577 UNTS 3 (në tekstin e mëtejshëm CRC); dhe [Konventa kundër Torturës dhe Trajtitimit a Ndëshkimit Tjetër Mizor, Çnjerëzor ose Poshtëruar](#) (26 qershor 1987) 1465 UNTS 85 (në tekstin e mëtejshëm CAT).

4 Në mënyrë specifike, [Konventa Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Lirive Themelore](#) (4 nëntor 1950) 213 UNTS 221 (në tekstin e mëtejshëm ECHR); Këshilli i Evropës, [Konventa Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare](#) (1 shkurt 1995) ETS 157 (në tekstin e mëtejshëm Konventa Kornizë e KE-së).

5 Ekipi i OKB në Kosovë, 'Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm', qasja e fundit më 10 qershor 2020.

10. Kosova gjithashtu ka themeluar organe dhe mekanizma të veçantë për promovimin dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Zyra për Qeverisje të Mirë, të Drejtat e Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Mosdiskriminim (ZQM) harton politika në fushat e qeverisjes së mirë, të drejtave të njeriut, mundësive të barabarta dhe kundër diskriminimit dhe mbikëqyr dhe këshillon Ministrinë në fushat e përmendura. Grupi Koordinues Ndërmnistror për të Drejtat e Njeriut është një mekanizëm politik i nivelit të lartë i krijuar nga ish-Kryeministri i Kosovës në prill 2016 për të monitoruar implementimin e politikave të të drejtave të njeriut në Kosovë, megjithëse ky grup u takua për herë të fundit në nëntor 2018. Komisioni për të Drejtat e Njeriut, Barazi Gjinore, për Persona të Pagjetur dhe Peticione është një nga komisionet e përhershme të KK-së me mandatin për të hartuar ligje dhe për të monitoruar implementimin e atyre ekzistuese. Megjithëse Komisioni nuk ishte parashikuar si mekanizëm individual i ankesave, ai mund të nxjerrë në pah çështjet dhe trendet e të drejtave të njeriut brenda KK-së dhe të përcjellë tutje ankesat individuale ose grupe, sipas nevojës. APK është organ i pavarur kushtetues⁶ me mandatin për mbikëqyrjen dhe mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të individëve nga veprimet keqbërëse të autoriteteve. Në përmbushjen e mandatit pesëvjeçar pa të drejtë rizgjedhjeje, Avokati i Popullit, veç tjerash, mund të pranohet ankesa, të nisë hetime, të bëjë rekomandime dhe të publikojë raporte, si dhe të avokojë për ndryshime që avancojnë implementimin e standardeve të të drejtave të njeriut.

4. TË DREJTAT CIVILE DHE POLITIKE

4.1. E drejta për trajtim njerëzor dhe ndalimi i torturës

11. Kushtetuta e Kosovës e ndalon shprehimisht torturën, si dhe trajtimin a ndëshkimin mizor, çnjerëzor ose poshtëruar.⁷ Disa instrumente ndërkombëtare dhe rajonale që ndalojnë veprimet e tilla gjithashtu zbatohen drejtpërdrejt dhe kanë epërsi ndaj legjislacionit të Kosovës në rast konflikti.⁸ Kodi Penal i Kosovës është në harmoni të plotë me standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut duke kriminalizuar torturën,⁹ ndërsa Kodi i Procedurës Penale ndalon imponimin për pranim të fajit.¹⁰ Trajtimi a ndëshkimi tjetër mizor, çnjerëzor ose poshtëruar, megjithatë, ende nuk është kriminalizuar në të njëjtat terma si tortura, pavarësisht nga rekomandimi i Raportuesit Special të OKB-së për torturën dhe trajtimin a ndëshkimin tjetër mizor, çnjerëzor ose poshtëruar, për ta bërë këtë gjatë vizitës së tij në Kosovë në vitin 2017.¹¹ Raportuesi Special gjithashtu rekomandoi që Kosova të përjashtojë shprehimisht pranueshmërinë e provave të marra nëpërmjet torturës ose trajtimit a ndëshkimit tjetër mizor, çnjerëzor ose poshtëruar.¹²

6 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, nenet 132-135.

7 Po aty, neni 27.

8 Po aty, neni 22. Shih gjithashtu UDHR, neni 5; ICCPR, neni 7; CAT, nenet 1-2, 4; ECHR, neni 3.

9 Kodi nr. 06/L-074 Penal i Republikës së Kosovës (14 janar 2019), neni 196 (në tekstin e mëtejshëm Kodi Penal 2019).

10 Kodi nr. 04/L-123 i Procedurës Penale i Republikës së Kosovës (28 dhjetor 2012), neni 10 (në tekstin e mëtejshëm Kodi i Procedurës Penale 2012).

11 Raportuesi Special për torturën dhe trajtimin a ndëshkimin tjetër mizor, çnjerëzor ose poshtëruar, 'Raport për Vizitën në Serbi dhe Kosovë nga 13 deri më 24 nëntor 2017' (25 janar 2019) Dokument i OKB. A/HCR/40/59/Add.1, paragrafët 109 (në tekstin e mëtejshëm Raporti i Raportuesit Special për Torturën).

12 Po aty.

12. Legjislacioni relevant në Kosovë përcakton që Avokati i Popullit vepron si Mekanizëm Parandalues Kombëtar (MPK) kundër torturës dhe trajtimit a ndëshkimit tjetër mizor, çnjerëzor ose poshtërues.¹³ MPK mund të vizitojë vendet ku mbahen personat e privuar nga liria në Kosovë pa njoftim paraprak. Kjo masë është në përputhje me Protokollin Fakultativ të Konventës kundër Torturës dhe Trajtimit a Ndëshkimit Tjetër Mizor, Çnjerëzor ose Poshtërues (OP-CAT), Ligjin nr. 05/L-019 për Avokatin e Popullit dhe ligjet e tjera në lidhje me monitorimin e të drejtave të njeriut për personat e privuar nga liria.¹⁴ Që nga themelimi në vitin 2014, MPK ka realizuar vizita monitoruese të rregullta në të gjitha vendet e ndalimit, dhe posedon kapacitetet e duhura për ta bërë këtë. MPK gjithashtu bashkëpunon me OJQ të tjera lokale me mandate të ngjashme për të monitoruar të drejtat e njeriut në entet e ndalimit në Kosovë, të tilla si QKRMT dhe Këshilli për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive të Njeriut (KMDLNU).

13. Bazuar në vlerësimin e QKRMT-së dhe vëzhgimet nga monitorimi i rregullt i enteve të ndalimit, situata mbetet e kënaqshme deri në njëfarë mase, dhe autoritetet përkatëse të Kosovës kanë treguar përkushtim për të respektuar përgjithësisht të drejtën për trajtimin njerëzor dhe ndalimin e torturës. QKRMT gjithashtu raporton se është bërë njëfarë përparimi në infrastrukturën e qelive të ndalimit në polici si rezultat i rinovimit të stacioneve policore, megjithëse kushtet fizike në qelitë e mbajtjes ende nuk kanë arritur nivelet e dëshiruara. QKRMT informon se të ndaluarit në qelitë e mbajtjes janë të kënaqur me trajtimin e tyre nga zyrtarët policorë përgjegjës për menaxhimin e qelizave të mbajtjes, dhe garancitë procedurale dhe masat mbrojtëse kundër keqtrajtimit, siç janë të drejtat për avokat, për kontroll nga mjeku dhe për të njoftuar familjen, respektohen gjerësisht.

14. Një abuzim i pretenduar fizik i një të ndaluarit nga dy zyrtarë policorë në Qendrën e Ndalimit në Prishtinë në vitin 2019 dhe shtatë incidente të ngjashme të pretenduara të keqtrajtimit fizik në 2018 u regjistruan nga QKRMT. Megjithëse janë siguruar prova mbështetëse për secilin rast, Drejtoria e Hetimeve të Brendshme¹⁵ nuk gjeti baza të mjaftueshme për ndjekje penale.

15. “[K]ushtet në burgje dhe qendra të ndalimit i plotësonin disa standarde ndërkombëtare” në 2019.¹⁶ Mirëpo, të burgosurit dhe të paraburgosurit e mbajtur në Burgun e Dubravës në Istog dhe në Qendrën Korrektuese në Lipjan i bënë disa herë ankesa MPK-së dhe QKRMT-së në lidhje me trajtimin e parregullt dhe sjelljen e pahijshme nga stafi korrektues, stafi mjekësor ose menaxhmenti. Ankesat iu paraqitën autoriteteve të ndryshme përkatëse (p.sh., Institucionet Korrektuese, Njësitë Shëndetësore të Burgjeve, Policia e Kosovës dhe Zyrat e Prokurorisë) në varësi të natyrës së ankesës.

13 [Ligji nr. 05/L-019 për Avokatin e Popullit](#) (26 qershor 2015), neni 17.

14 [Ligji nr. 04/L-149 për Ekzekutimin e Sanksioneve Penale](#) (28 gusht 2013); [Ligji nr. 05/L-025 për Shëndetin Mendor](#) (23 nëntor 2015); [Ligji nr. 04/L-076 për Policinë](#) (19 mars 2012).

15 Ky është mekanizmi që heton rastet që kanë të bëjnë me shkeljen e të drejtave të njeriut ose shpërdorimin e pushtetit nga zyrtarët policorë kur i referohen ose raportohen atij nga Inspektorati Policor i Kosovës.

16 Departamenti i Shtetit i SHBA, ‘[Raporti i vitit 2019 për të Drejtat e Njeriut në Kosovë](#)’ (shkurt 2020), f. 5 (në tekstin e mëtejshëm Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019).

Bazuar në monitorimin e rregullt të institucioneve korrektuese të Kosovës,¹⁷ QKRMT mendon se këto ankesa janë dukuri të vazhdueshme, por pretendon se situata e përgjithshme nuk është shqetësuese në këtë moment.

16. Megjithëse gjendja e përgjithshme në burgje dhe qendrat e ndalimit është e qëndrueshme, në qershor të vitit 2019 QKRMT raportoi se një i burgosur u rrah rëndë nga tre të burgosur të tjerë; zyrtarët e burgut ndërhyjnë dhe e shpëtuan të burgosurin. Ky rast vazhdon të jetë nën hetime. Në vitin 2019, Departamenti i Kujdesit Shëndetësor në Burgje raportoi 234 raste ku të burgosurit kishin vetë-lënduar dhe ofroi prova që kjo tendencë ishte rritur ndjeshëm në pesë vitet e fundit, ndërsa vuri në dukje se sjelljet e tilla ishin veçanërisht të theksuara në mesin e të burgosurve të varur nga droga. Megjithëse kapacitetet e stafit mjekësor në njësitë shëndetësore të institucioneve korrektuese të Kosovës janë rritur gjithashtu, QKRMT theksoi boshllëqet në sistemin e kujdesit shëndetësor në burgun e Dubravës dhe pretendoi se kishte shumë pak profesionistë të shëndetit mendor.¹⁸

17. Aranzhimi dhe trajtimi i të ndaluarve, përfshirë të paraburgosurit, me çështje të shëndetit mendor nuk janë adresuar asnjëherë nga autoritetet përkatëse, siç është Ministria e Drejtësisë (dhe Shërbimi Korrektues i Kosovës si agjenci e saj) dhe Ministria e Shëndetësisë (dhe Njësia Shëndetësore e Burgjeve në kuadër të saj). Personat e ndaluar me probleme të shëndetit mendor ende mbahen në qendrat e paraburgimit ose qendrat korrektuese në pritje të vendimi nga gjykata ose edhe pas përfundimit të gjykimit. Sidoqoftë, infrastruktura, shërbimet dhe trajtimet nuk janë përshtatur siç duhet me nevojat dhe kërkesat e tyre specifike, në kundërshtim me kornizën ligjore të Kosovës dhe instrumentet e të drejtave të njeriut të përshkruara më lart që zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë.

18. Ndërsa ka zotime verbale për të adresuar rekomandimet e Raportuesit Special për torturën dhe trajtimin a ndëshkimin tjetër mizor, çnjerëzor ose poshtëruës, institucionet përkatëse, siç janë Ministria e Drejtësisë, Ministria e Shëndetësisë dhe Këshilli Gjyqësor i Kosovës (KGJK),¹⁹ ende nuk kanë ndërmarrë veprime në zbatim të këtyre rekomandimeve. Këto rekomandime përfshinin krijimin e programeve sistematike të trajnimit mbi Protokollin e Stambollit²⁰ për profesionistët shëndetësorë që ekzaminonin personat e privuar nga liria, si dhe për avokatët, prokurorët dhe gjyqtarët me qëllim të forcimit të aftësive të tyre për të identifikuar dhe dokumentuar torturën dhe format e tjera të keqtrajtitit.²¹

19. Në këtë fushë të të drejtave të njeriut, çështjet shqetësuese të vazhdueshme përfshijnë mosndëshkimin në rastet e keqtrajtitit, mosadresimin e duhur të nevojave specifike të grupeve dhe personave në situata të cënueshme në vendet e ndalimit (p.sh., gra, fëmijë dhe të rinj, persona të moshuar, persona me sëmundje kronike dhe aftësi të kufizuara mendore dhe persona LGBT+),

17 Në vitin 2019, në Kosovë kishte 10 Qendra Korrektuese (QK) dhe Qendra të Paraburgimit (QP): QK në Dubravë, QK në Smrekonicë (Mitrovicë), QK në Lipjan, Burgu i Sigurisë së Lartë në Gërdoc, Qendra Edukuese Korrektuese për të Mitur në Lipjan, QP në Prishtinë, QP në Prizren, QP në Pejë, QP në Mitrovicë dhe QP në Gjiilan.

18 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 6.

19 KGJK mbikëqyr administrimin e drejtësisë dhe është autoriteti kompetent për të vendosur mbi politikat dhe zhvillimin e kapaciteteve dhe për të mbikëqyrë implementimin e rekomandimeve në lidhje me sistemin gjyqësor.

20 OHCHR, *Protokollin e Stambollit: Manual për hetimin efektiv dhe dokumentimin e torturës dhe trajtimin a ndëshkimin tjetër mizor, çnjerëzor ose poshtëruës* (OKB, 2004).

21 Raporti i Raportuesit Special për Torturën, shënimi 11, f. 19.

hetimet joefikase dhe mosdhënia e përparësisë në përpunimin e lëndëve për këto çështje. Marrja në pyetje hetimore dhe hetimet policore gjithashtu vazhdojnë të jenë jashtë fushëveprimit të mekanizmave të monitorimit. Ankesat për keqtrajtim gjatë marrjes në pyetje hetimore dhe hetimeve policore nënvizojnë më tej nevojën për krijimin (aty ku mungojnë) dhe zbatimin me detyrim të mekanizmave të mbikëqyrjes në Policinë e Kosovës.

4.2. E drejta për liri dhe siguri të personit, të drejtat për proces të rregullt gjyqësor dhe qasje në drejtësi

20. Kushtetuta dhe legjislati i Kosovës²² si dhe instrumentet e të drejtave të njeriut që zbatohen drejtpërdrejt²³ ofrojnë kornizë të fortë ligjore që mbrojnë të drejtën për liri dhe siguri të personit, të drejtat për proces të rregullt gjyqësor dhe qasje në drejtësi, duke përfshirë të drejtën e çdo personi për të kundërshtuar ligjshmërinë e arrestimit të tij ose të saj para një gjykate të pavarur. Këto të drejta janë shtylla thelbësore të sundimit të ligjit dhe përbëjnë komponent jetësor të një shoqërie të drejtë dhe demokratike. Ndër të tjera, për personat që ballafaqohen me akuzë penale ose janë të përfshirë në ndonjë mosmarrëveshje tjetër ligjore, ato garantojnë shqyrtim gjyqësor të drejtë dhe publik brenda afatit të arsyeshëm nga një gjykatë e pavarur dhe e paanshme.²⁴

21. Me gjithë këtë kornizë normative që mbrojnë administrimin e rregullt, të pavarur, të paanshëm dhe të drejtë të drejtësisë, sistemi i drejtësisë i Kosovës vazhdon të minohet nga, ndër të tjera, mangësitë e llogaridhënies dhe çështjet e transparencës, dështimet për të ndëshkuar me rregull korrupsionin e nivelit të lartë, ngarkesa e madhe dhe grumbullimi i lëndëve, mungesa e profesionalizmit, procedurat e gjata dhe ndërhyrjet politike.

22. Ngarkesa e madhe dhe grumbullimi i lëndëve, që është shkaktuar nga menaxhimi joefikas i lëndëve, resurset dhe kapacitetet njerëzore të pamjaftueshme dhe përparimi i ngadaltë në zgjidhjen e lëndëve ndër vite, vazhdon të pengojë administrimin efikas të drejtësisë dhe procesin e rregullt gjyqësor. Ritmi i zgjidhjes së lëndëve mbetet i ngadaltë, duke kontribuar kështu në një klimë të pasigurisë ligjore për shumë qytetarë të Kosovës. Përveç lëndëve të reja, mijëra lëndë të pazgjidhura janë bartur ndër vite. Në fund të vitit 2019, në Gjykatat e Kosovës mbetën 216,899 lëndë të pazgjidhura.²⁵ Praktikant digjitale dhe ato për menaxhimin e lëndëve aktive, të tilla si Sistemi për Menaxhimin Informativ të Lëndëve, kanë kontribuar në realizimin e njëfarë përparimi në këtë fushë duke përmirësuar efikasitetin e sistemit gjyqësor.²⁶

23. Nga tetori 2018 deri në shtator 2019, janë vërejtur disa parregullsi dhe shkelje gjatë monitorimit të Gjykatave Themelore të Kosovës, veçanërisht në lëndët në lidhje me korrupsionin dhe krimin e

22 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, nenet 29-34; Kodi i Procedurës Penale 2012, shënimi 10, nenet 3-5, 9-12, 13-15.

23 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22; shih gjithashtu UDHR, nenet 3, 9-11; ICCPR nenet 14-15; ECHR, neni 6.

24 KE, 'E drejta për proces të rregullt', qasja e fundit më 8 maj 2020.

25 KGJK, 'Raporti Vjetor Statistikor 2019 mbi Punën e Gjykatave' (2019) f. 3, në dispozicion vetëm në [shqip](#) dhe [serbisht](#).

26 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 9.

organizuar, të tilla si vonesa dhe shtyrja e seancave gjyqësore, ndërprerjet e seancave gjyqësore, prokurorët e papërgatitur, shkeljet e dispozitave ligjore në lidhje me afatet ligjore për përpunimin e lëndëve²⁷ dhe shkeljet e të drejtave të njeriut.²⁸

24. Një raport i GLPS theksoi probleme të ngjashme në vitin 2019.²⁹ Raporti dha një pasqyrë të veçantë të shkeljeve procedurale dhe të drejtave të njeriut që përfshinin mosleximin e aktakuzës të akuzuarit, që është shkelje flagrante e ligjit.³⁰ Për më tepër, GLPS gjithashtu informoi se kanë ndodhur shkelje të tjera, të tilla si mosrespektimi i të drejtës së të akuzuarit për të komunikuar në një gjuhë që ai ose ajo e kupton.

25. Sipas të njëjtit raport të GLPS, në vitin 2019 KGJK kishte emëruar gjashtë dhe tre gjyqtarë në Departamentet Speciale të Gjykatës Themelore të Prishtinës dhe të Gjykatës së Apelit, respektivisht, pa llogaridhënie dhe pa transparencë, gjë që ngre shqetësime për kompetencën dhe profesionalizmin e të emëruarve dhe që mund të ketë ndikuar negativisht në besimin e publikut në punën e KGJK-së dhe ndaj sistemit gjyqësor në përgjithësi.³¹ GLPS raporton gjithashtu se KGJK shpesh nuk vepron kundër gjyqtarëve që shkelin ligjin material penal gjatë punës së tyre, duke zbehur më tej besimin e ulët të publikut në sistemin gjyqësor.³² GLPS gjithashtu pretendon se ka pasur emërime të dyshimta dhe të paligjshme nga Këshilli Prokurorial i Kosovës (KPK),³³ siç është emërimi i ushtruesit të detyrës së Kryeprokurorit të Prokurorisë Themelore të Prishtinës.³⁴ Në veçanti, ndërhyrja politike në sistemin gjyqësor rezultoi në “emërime të diskutueshme dhe mandate të paqarta”.³⁵

26. Në vitin 2019, OSHC-të ngritën shqetësime në lidhje me shkeljen e së drejtës për gjykim brenda afatit të arsyeshëm. Sipas GLPS, e drejta e të pandehurve që përballen me akuza penale për gjykim brenda afatit të arsyeshëm është shkelur në të paktën gjashtë raste. QKRMT gjithashtu regjistroi raste të shumta kur sistemi i drejtësisë në Kosovë dështoi të respektojë parimin e gjyqimit brenda afatit të arsyeshëm si në lëndët penale ashtu edhe ato civile.

27. Përdorimi dhe kohëzgjatja e tepërt e paraburgimit si dhe vonesat në procedurat e apelit gjithashtu mbetën çështje shqetësuese në lidhje me të drejtën për liri dhe siguri të personit. Sipas QKRMT, pothuajse 40 për qind e popullsisë së burgjeve janë në pritje të aktgjyqimit të formës së prerë, ndërsa një numër i konsiderueshëm personash u mbajtën në paraburgim për më shumë se 5 vjet. QKRMT avokoi për përdorimin e shtuar të masave alternative ndaj paraburgimit, duke përfshirë paraqitjen e kumtesës amicus curiae dorëzuar në Gjykatën Kushtetuese të Kosovës në Lëndën me nr. KI 10/18 që adresonte disa aspekte të së drejtës për liri dhe siguri të personit dhe

27 Siç konfirmohet edhe nga GLPS dhe QKRMT.

28 Organizata për Demokraci, Antikorrupsion dhe Dinjitet, Çohul, ‘Qasja në Drejtësi, Raport i monitorimit në gjykatat themelore në Republikën e Kosovës, tetor 2018 – shtator 2019’ (2019), f. 10.

29 Shih përgjithësisht, GLPS, ‘Duke vepruar në errësirë: Një analizë për zhvillimet e fundit në sistemin e drejtësisë në Kosovë’ (qershor 2019 - shtator 2019) (në tekstin e mëtejshëm Duke vepruar në errësirë).

30 Po aty, f. 19.

31 Po aty, ff. 4-6.

32 Po aty, f. 6.

33 Ky është organi më i lartë që ka për detyrë të sigurojë paanshmërinë, pavarësinë dhe profesionalizmin e sistemit prokurorial të Kosovës.

34 Duke vepruar në errësirë, shënimi 29, ff. 9-11.

35 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 9.

të drejtave për gjykim të drejtë. Në atë rast, Gjykata Kushtetuese doli me qëndrimin që zgjatja e paraburgimit pa shqyrtim të vazhdueshëm dhe të individualizuar të rrethanave shkeli të drejtën për liri dhe siguri të personit.³⁶ Duke vepruar kështu, Gjykata mishëroi një standard të ri në praktikën gjyqësore kur vendoset për "paraburgimin në pritje të gjyqësorit" që kërkon nga gjyqtarët të bëjnë vlerësim të individualizuar të të gjitha rrethanave relevante në secilën lëndë, gjë që paraqet hap pozitiv lidhur me këtë çështje.

28. Rigjykimet janë një nga faktorët kryesorë që kontribuojnë në vonesat e paarsyeshme dhe procedurat e gjata gjyqësore në Kosovë. Kur lënda kthehet në rigjykim, shqyrtimi gjyqësor nuk fillon me muaj, dhe, në raste të caktuara, duhen vite për të mbajtur seancën fillestare. Kjo pjesërisht për shkak të faktit se gjykatat e Kosovës kanë tendencë të llogaritin periudhën e shqyrtimit nga data e referimit të secilës lëndë, që sipas Avokatit të Popullit bie ndesh me praktikën gjyqësore të ECHR, që kërkon rrjedhjen e afatit nga momenti kur lënda është paraqitur për herë të parë.³⁷ Përveç rekomandimit për prioritet të lëndëve në rigjykim ndaj lëndëve të reja, Avokati i Popullit i dërgoi disa letra gjykatave duke ua rikujtuar detyrimet e tyre për të filluar rigjykimet pa vonesa, veçanërisht në lëndët ku të pandehurit janë në paraburgim.³⁸

29. Në vitin 2014, KPK miratoi Procedurat Standarde të Operimit (PSO) për Shënjestrimin e Krimeve të Rënda dhe Bashkëpunimin Ndërinstitucional që kishte për qëllim parandalimin, zbulimin, hetimin dhe gjykimin e kryesve të veprave më të rënda penale, që gjithashtu lejon konfiskimin e pasurisë së fituar nga vepra penale. Në vitin 2015, KGJK "kishte nxjerrë vendim me të cilin obligonte kryetarët e gjykatave dhe gjyqtarët e çështjeve që të gjitha rastet që vijnë nga prokuroria dhe kanë shenjën "LV" [Liberalizim i Vizave], të trajtohen me prioritet absolut".³⁹ Megjithatë, angazhimi me këto lëndë, që është kriter për liberalizimin e vizave për Kosovën dhe gjithashtu tregues i pavarësisë së sistemit të drejtësisë, mbetet i ulët. Nga dhjetori 2014 deri në qershor 2019, ishin shënjestruar vetëm 51 lëndë të tilla (38 aktakuza, tetë raste nën hetime, hetimet u pushuan në katër raste dhe janë pezulluar në një rast). Nga 51 lëndët e shënjestruara, 36 kanë të bëjnë me korrupsionin dhe 15 kanë të bëjnë me krimin e organizuar.⁴⁰

30. Përmbarimi i vendimeve gjyqësore është një fushë tjetër që kërkon pajtueshmëri dhe vëmendje të mëtutjeshme. Kisha Ortodokse Serbe (KOS) shprehu shqetësimin se Komuna e Deçanit qëndron pranë qëllimit të saj për të ndërtuar rrugë transiti për në Mal të Zi që do të kalonte nëpër zonën e veçantë të mbrojtur pranë Manastirit të Deçanit.⁴¹ Zyrtarët komunalë në Deçan vazhduan të refuzojnë të zbatojnë vendimin e Gjykatës Kushtetuese të vitit 2016 që thotë se 24 hektarët e

36 Gjykata Kushtetuese e Kosovës, [Nr. i lëndës KI 10/18](#) (8 tetor 2019), paragrafët 104-109.

37 APK, 'Raporti Vjetor 2019 no. 19' (2 prill 2020), f. 27 (në tekstin e mëtejshëm Raporti i APK 2019).

38 Po aty, ff. 27, 127-128.

39 KLI, 'Dëshimet në rastet e shënjestruara: Raport analitik nga monitorimi sistematik i të gjitha rasteve të shënjestruara për liberalizimin e vizave (janar 2015 – ma 2019)' (maj 2019), f. 4.

40 Po aty, ff. 4-5.

41 Departamenti i Shtetit i SHBA, 'Raporti i vitit 2019 për Liritë Fetare Ndërkombëtare, pjesa për Kosovën' (10 qershor 2020), ff. 1, 8 (në tekstin e mëtejshëm Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019).

tokës në zonën e veçantë të mbrojtur do të duhej t'i kthehen manastirit⁴² dhe të regjistrohen si të tilla në kadastër, ndërsa institucionet qendrore të Kosovës nuk ndërmorën asnjë veprim për të përmbuar vendimin e Gjykatës.⁴³

31. Janë shënuar zhvillime të qarta pozitive në publikimin e aktgjykimeve nga gjykatat, gjë që në mënyrë të dukshme ka kontribuar në transparencën e sistemit të drejtësisë. Gjykatat Themelore, Gjykata e Apelit dhe Gjykata Supreme kanë publikuar aktgjykimet e tyre me ritëm të shtuar. Nga maji deri në nëntor 2019, gjykatat e Kosovës publikuan 6,611 aktgjykime, në krahasim me vetëm 10,091 aktgjykime të publikuara në periudhën nga janari 2016 deri në prill 2019.⁴⁴

32. Sipas ADRC, qasja në drejtësi është përmirësuar në rajonin e Mitrovicës në veçanti me vendosjen e sistemit të integruar të drejtësisë pas zbatimit të Marrëveshjes së Brukselit për Integrimin e Drejtësisë,⁴⁵ që filloi në tetor 2017. Para integritit, në rajon ishin dy sisteme gjyqësore të veçanta: Sistemi gjyqësor i Kosovës në jug dhe sistemi i drejtuar nga Serbia në veri të lumit Ibër. Gjykata Themelore dhe Prokuroria Themelore e brendshme në Mitrovicë janë integruar me sukses dhe kanë hapësira të përshtatshme. Në të dy institucionet, numri i stafit është rritur, dhe shërbimet janë të arritshme për të gjithë, gjë që nuk ishte kështu më parë. Pas këtyre përmirësimeve, komunitetet lokale gjetën se është më e lehtë për të realizuar qasjen në drejtësi dhe se gjykata dhe prokuroria në Mitrovicë ishin më të arritshme, më të paanshme dhe më transparente se më parë.⁴⁶ Megjithatë, ka ende sfida që duhet të kapërcehen, siç është hezitimi i komunitetit serb të Kosovës (K-Serb) për t'u angazhuar me sistemin e integruar dhe përkthimet dhe shërbimet dygjuhëshe që janë të dobëta ose të vonuara, e të cilat mund të pengojnë qasjen në drejtësi dhe realizimin e potencialit të plotë të sistemit të integruar.⁴⁷

33. Ligji nr. 03/L-057 për Ndërmjetësimin u adoptua në vitin 2008 për të mbështetur përpjekjet për qasjen në drejtësi në Kosovë. Që nga funksionalizimi dhe implementimi në rajonin e Mitrovicës në vitin 2013, rajoni përfitoi në mënyrë të veçantë nga ndërmjetësimi, me afro 4,200 palë që realizuan qasje në drejtësi nëpërmjet ndërmjetësimit duke rezultuar në mbylljen e një numri të konsiderueshëm të lëndëve të Gjykatës dhe Prokurorisë Themelore së Mitrovicës.

34. Ligji i ri nr. 06/L-009 për Ndërmjetësimin, i cili hyri në fuqi në vitin 2018, parashikoi, ndër të tjera, themelimin e Odës së Ndërmjetësve. Edhe pse ende nuk funksionon me kapacitete të plota, Oda e Ndërmjetësve u themelua në fund të vitit 2019 për të mbledhur ndërmjetësit e Kosovës nën ombrellën e një institucioni me qëllim mbrojtjen e interesave dhe të drejtave të tyre dhe zhvillimin e ndërmjetësimit. Ligji i ri përcakton gjithashtu se Oda dhe aktet e saj duhet të miratohen nga Ministria e Drejtësisë, por kjo ende nuk ka ndodhur. Ministria e Drejtësisë gjithashtu ende nuk ka nënshkruar dy akte nënligjore të rëndësishme për ndërmjetësimin që rregullojnë ndërmjetësimin

42 Po aty, ff. 1, 7-8; shih gjithashtu UNSC, 'Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së për Misionin e Administratës së Përkohshme të Kombeve të Bashkuara në Kosovë' (3 qershor 2019) [UN Doc. S/2019/461](#), paragrafët 19; UNSC, 'Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së për Misionin e Administratës së Përkohshme të Kombeve të Bashkuara në Kosovë' (4 tetor 2019) [UN Doc. S/2019/797](#), paragrafët 21.

43 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 1, 7-8.

44 Lëvizja FOL, 'Programi për Fuqizimin e Sistemit të Drejtësisë: Raporti mbi monitorimin e publikimit të aktgjykimeve' (janar 2020), f. 6.

45 Marrëveshja e Brukselit për Drejtësinë (10 shkurt 2015).

46 Kontribut nga ADRC bazuar në botimin e ardhshëm "Drejtësia në Rajonin e Mitrovicës: Sondazh i Perceptimit Publik", ff. 25-29, 31.

47 Po aty, ff. 3, 23, 28, 52-53.

privat (d.m.th. jashtë gjykatës) dhe tarifat e ndërmjetësve. Meqenëse të dy aktet nënligjore janë shumë të rëndësishme për zbatimin e ndërmjetësimit dhe zhvillimin e tij të përgjithshëm në Kosovë, mungesa e vazhdueshme e tyre mbetet çështje shqetësuese.

35. Sipas ADRC, që është ofrues dhe aktor kyç i ndërmjetësimit në rajonin e Mitrovicës dhe më gjerë, zbatimi i ligjit të ri për ndërmjetësimin dhe i akteve nënligjore të tij ka nevojë për sqarim të mëtijshëm, zotim institucional dhe harmonizim praktik. Tani që shërbimet e ndërmjetësimit janë integruar në Gjykatat Themelore dhe Prokuroritë Themelore të Kosovës siç parashihet me Ligjin e ri për Ndërmjetësimin, këto institucione duhet të ofrojnë hapësira të përshtatshme dhe të mjaftueshme për aktivitete të ndërmjetësimit, aty ku mungojnë. Nëpunësit e gjykatës dhe prokurorisë të angazhuar në ndërmjetësim pas integritit të tij në këto institucione kanë nevojë për trajnim të përqendruar të ndërmjetësimi dhe do të duhej të jenë të dedikuar vetëm për aktivitetet që lidhen me ndërmjetësimin, gjë që nuk qëndron në shumë raste aktualisht. Për më tepër, do të duhej të bëhen përpjekje për t'i ndihmuar gjyqtarët dhe prokurorët që të njihen më shumë me legjislacionin e ri dhe për t'i identifikuar dhe ndërtuar kapacitetet e ndërmjetësve, duke përfshirë zhvillimin e ndërmjetësve të rinj nga komunitetet pakicë meqë ato aktualisht janë të nën-përfaqësuar në ndërmjetësimin në Kosovë. Ligji i ri gjithashtu futi ndërmjetësimin e detyrueshëm për çështje të caktuara gjyqësore, por gjyqtarët ende nuk e respektojnë plotësisht dhe nuk veprojnë në pajtim me këtë kërkesë të rëndësishme dhe nuk angazhohen për ndërmjetësim. Monitorimi më i ngushtë i zbatimit praktik të ndërmjetësimit është gjithashtu i nevojshëm për të vlerësuar sfidat që mbeten, zhvillimin e përmirësimeve dhe sigurimin e cilësisë. Ekziston gjithashtu domosdoshmëria për të vazhduar me promovimin dhe rritjen e vetëdijes për ndërmjetësimin në mesin e popullatës së përgjithshme.

4.3. Liria e shprehjes dhe e mendimit dhe e drejta për informim

36. Neni 40 i Kushtetutës së Kosovës mbron lirinë e shprehjes dhe të mendimit dhe të drejtën për informim në Kosovë, duke iu nënshtruar kufizimeve vetëm "kur një gjë e tillë është e domosdoshme për parandalimin e nxitjes dhe provokimit të dhunës dhe armiqësive në baza të urrejtjes racore, kombëtare, etnike ose fetare." Liria e shprehjes dhe e mendimit dhe e drejta për informim mbrohen gjithashtu nga disa instrumente për të drejtat e njeriut që zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë.⁴⁸ Nenet 41 dhe 42 të Kushtetutës garantojnë gjithashtu të drejtën për qasje në dokumente publike dhe lirinë e mediave. Legjislacioni i Kosovës në lidhje me lirinë e shprehjes është në përputhje me jurisprudencën e ECHR⁴⁹ si dhe me standardet e Bashkimit Evropian (BE) dhe standardet ndërkombëtare. Ligji nr. 06/L-085 për Mbrojtjen e Sinjalizuesve, i cili hyri në fuqi në janar 2019, përcakton rregullat, procedurat dhe detyrimet për mundësimin e sinjalizimit dhe për mbrojtjen e personave që sinjalizojnë shkeljet në sektorin publik dhe privat⁵⁰ në përputhje me rekomandimin

48 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22; shih gjithashtu UDHR, neni 19; ICCPR, neni 19; ECHR, neni 10.

49 Komisioni Evropian, 'Raporti për Kosovën 2019' (29 maj 2019), f. 26 (në tekstin e mëtejshëm Raporti i KE 2019).

50 Ligji nr. 06/L-085 për Mbrojtjen e Sinjalizuesve (12 dhjetor 2018), nenet 1-2.

e Këshillit të Evropës (KE) për mbrojtjen e sinjalizuesve.⁵¹ Ligji i ri nr. 06/L-081 për Qasjen në Dokumente Publike hyri në fuqi në korrik 2019 ka për qëllim të garantojë të drejtën e secilit person, pa diskriminim mbi çfarëdo baze, për të pasur qasje në dokumente publike, të prodhuara, pranuar, mbajtura apo kontrolluara nga institucionet publike, si dhe të drejtën për ripërdorimin e dokumenteve të sektorit publik.⁵² Me këtë ligj të ri krijohet Agjencia për Informim dhe Privatësi si organ i pavarur përgjegjës për monitorimin e zbatimit të tij.⁵³ Megjithëse Kosova ka kornizë të shëndoshë ligjore, zbatimi i këtyre të drejtave në praktikë mbetet shqetësim.

37. Zbatimi i Ligjit për Mbrojtjen e Sinjalizuesve do të jetë detyrë sfiduese duke marrë parasysh nivelet e larta të korrupsionit dhe nepotizmit dhe joefikasitetin gjyqësor dhe duke marrë parasysh rastet kur njerëzit janë “ndëshkuar” për raportimin e krimeve të lidhura me personalitete të caktuara.⁵⁴ KK nuk arriti të ndryshojë Ligjin për Radiotelevizionin e Kosovës ose të miratojë një ligj të ri për t’i siguruar Radio dhe Televizionit të Kosovës (RTK) pavarësinë financiare nga buxheti i Qeverisë së Kosovës (QK). Sindikata e Punëtorëve të RTK-së bëri thirrje që ata të mos përfshihen në Ligjin e ri nr. 06/L-111 për Pagat në Sektorin Publik, meqë kjo gjithashtu do të minonte pavarësinë e tyre.⁵⁵

38. Për sa i përket lirisë së mediave, Freedom House ende e vlerëson Kosovën si pjesërisht të lirë dhe jo të pavarur për shkak të ndërhyrjeve politike.⁵⁶ Asociacioni i Gazetarëve të Kosovës (AGK) dhe shtëpitë mediale raportuan 20 raste të sulmeve fizike ose kërcënimeve verbale që kishin si cak gazetarët, siç janë komentet kundër “Gazeta Express” nga Partia Demokratike e Kosovës (PDK)⁵⁷ dhe sulmi fizik nga një ministër ndaj një gazetari.⁵⁸ Përkitazi me pavarësinë editoriale, gazetarët në disa raste kërcënohen me shkarkime nëse përgatisin, publikojnë ose transmetojnë raporte për tema të veçanta ose që janë kritike për qeverinë, partitë politike ose zyrtarë të caktuar.⁵⁹ Mangësia e resurseve financiare në sektorin e mediave, gazetarët që punojnë me paga të ulëta dhe pa kontrata dhe mungesa e transparencës për pronësinë e mediave mbeten sfidat kryesore për lirinë e mediave në Kosovë. Si të tilla, këto çështje e bëjnë pavarësinë editoriale të cenueshme nga korrupsioni dhe të prirë për vetë-censurim dhe krijojnë një atmosferë të pasigurisë profesionale, e të gjitha këto mund të rrezikojnë lirinë e shprehjes.

39. Ligji nr. 02/L-15 për Komisionin e Pavarur të Mediave (KPM) dhe Transmetimin i jep KPM-së kompetenca të mjaftueshme për rregullimin e mediave të transmetuara, por do të duhej të bëhet më shumë në lidhje me mediat online. Mediat online as nuk licencohen as nuk monitorohen nga KPM, duke u bërë kështu të cenueshme nga keqpërdorimi duke rezultuar në shkelje të mundshme të së drejtës për privatësi dhe lirisë së shprehjes, si për shembull duke minuar privatësinë e

51 KE, *Rekomandimi CM/Rec(2014)7 i Komitetit të Ministrave dhe Memorandumi Shpjegues për Mbrojtjen e Sinjalizuesve* (KE, tetor 2014).

52 *Ligji nr. 06/L-081 për Qasjen në Dokumente Publike* (4 korrik 2019), neni 1.

53 Po aty, neni 27.

54 Liridona Ademaj, ‘Rasti ndaj djalit të Shpend Maxhunit, suspendohet polici’ (kallxo.com, 27 nëntor 2018).

55 KOHA, ‘RTK largohet nga ligji për paga, bën thirrje që të miratojë ligjin e ri’ (2 shkurt 2019).

56 Freedom House, ‘Vendet në Tranzicion 2020: Kosova’ (6 maj 2020).

57 AGK, ‘Gjuhë linçuese ndaj Gazetës Express nga PDK’ (22 gusht 2019).

58 AGK, ‘Sulm fizik i ministrit Endrit Shala ndaj gazetarit Ensar Ramadani’ (17 dhjetor 2019).

59 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 13.

individëve dhe duke lejuar si të mundshme rastet e gjuhës së urrejtjes, shpifjen dhe njollosjen.⁶⁰ Në dhjetor 2019, KPM miratoi Draft Kodin Etik për Ofruesit e Shërbimeve të Mediave Audio dhe Audiovizuale në Kosovë,⁶¹ që është kritikuar në masë të madhe nga shoqëria civile dhe ofruesit e shërbimeve të mediave për shkeljen e parimeve kushtetuese.

40. Ka pasur disa raste që përfshijnë përdorimin e gjuhës duke provokuar, inkurajuar dhe çuar në dhunë, gjuhë të urrejtjes, diskriminim ose armiqësi. Gjuha e urrejtjes në internet kundër aktivistëve të të drejtave LGBT+ mbetet shqetësuese meqë ata morën më shumë se 150 kërcënime me vdekje në internet në 2019, asnjë prej të cilave nuk u ndoq penalisht.⁶² Kodi Penal i rishikuar, i cili hyri në fuqi në prill 2019, shtoi orientimin seksual dhe identitetin gjinor si bazë për aktet e urrejtjes, duke forcuar mbrojtjen e komunitetit LGBT+.⁶³ Sidoqoftë, për sa i përket pikëpamjeve politike, rezulton se individët janë kryesisht të lirë të shprehin mendimet e tyre politike pa frikë, dhe është hapur udha për diskutimin e çështjeve të ndjeshme.⁶⁴

41. E drejta për qasjen në informacion mbetet gjithashtu çështje shqetësuese në Kosovë. Në vitin 2019, u paraqitën 106 ankesa në lidhje me mohimin e së drejtës për qasje në dokumente publike, nga të cilat 99 u hapën për hetime.⁶⁵ Shumica e këtyre ankesave u paraqitën nga mediat dhe OJQ-të ndaj institucioneve publike në nivelin qendror. Sipas Avokatit të Popullit, moszbatimi i Ligjit nr. 03/L-178 për Klasifikimin e Informacioneve dhe Verifikimin e Sigurisë ka rezultuar në refuzimin e kërkesave për qasje në dokumente publike për shkak të nivelit të bindjes së lirë të autoriteteve publike për dokumentet e përcaktuara si të klasifikuara.⁶⁶ Grumbullimi i vazhdueshëm i lëndëve në sistemin gjyqësor gjithashtu ka penguar aftësinë e tij për t'iu përgjigjur në mënyrë adekuate ankesave për mohimin e qasjes në informacione publike.

4.4. Liria e tubimit paqësor

42. Neni 43 i Kushtetutës së Kosovës në mënyrë specifike garanton lirinë e tubimit paqësor, e cila në Kosovë gjithashtu mbrohet nëpërmjet disa instrumenteve të të drejtave të njeriut që zbatohen drejtpërdrejt.⁶⁷ Policia e Kosovës i kategorizon tubimet në tre lloje: (1) protesta të dhunshme ose paqësore; (2) manifestime dhe koncerte; dhe (3) tubime në fushatat zgjedhore.⁶⁸ Ligji nr. 03/L-118 për Tubimet Publike përcakton se çdo qytetar i Kosovës ka të drejtë të marrë pjesë në tubime publike dhe përkufizon tubimin si mbledhje të më shumë se 20 personave për qëllime të shprehjes

60 Raporti i KE 2019, shënimi 49, f. 26.

61 KPM, 'Ftesë Publike për Komente' (9 dhjetor 2019), gjithashtu në dispozicion në [serbisht](#).

62 Human Rights Watch, 'Raporti Raporti Botëror 2020' (4 janar 2020), f. 338.

63 Shih, p.sh., Kodi Penal 2019, shënimi 9, nenet 70.2.12, 141.1, 321.4.

64 Freedom House, 'Liria në Botë 2020: Kosova' (4 mars 2020) (në tekstin e mëtejshëm Raporti i Freedom House 2020).

65 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 44.

66 Po aty, f. 144.

67 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22 Shih gjithashtu UDHR, neni 20; ICCPR, neni 21; ECHR, neni 11.

68 Jeton Mehmeti, 'Monitorimi i të Drejtës për Tubime Paqësore' (Instituti GAP dhe Qendra Evropiane për të Drejtën Jofitimprurëse, janar 2019) f. 6 (në tekstin e mëtejshëm Mehmeti).

publike të brengës politike, sociale, nacionale, racore. Ai përcakton të drejtën e lirisë së tubimit, lirinë e fjalës në tubim paqësor dhe përgjegjësitë e organizatorëve,⁶⁹ megjithëse lejon Policinë e Kosovës të ndalojë tubimin nëse nuk ka leje, mbahet në një vend të ndaluar, synon të nxisë urrejtje ose dhunë ose nëse ka të ngjarë të përdoret për qëllime të dhunshme.⁷⁰

43. Një Koncept Dokument i vitit 2018 për tubimet publike propozon rregullim më të mirë të kornizës ligjore që qeveris tubimin dhe përafrimin e saj me standardet ndërkombëtare. Ai ngre shqetësime në lidhje me interpretimet e ndryshme të termave kryesore në ligjin aktual, duke theksuar se nevojiten sqarime për të shmangur paqartësitë.⁷¹ Koncept Dokumenti u miratua nga QK më 30 tetor 2018 dhe u propozua të shtohet në planin legjislativ për vitin 2019.⁷²

44. Liria e tubimit u "respektua përgjithësisht" në Kosovë në vitin 2019.⁷³ Për dallim nga vitet e kaluara kur demonstratat rezultuan në dhunë dhe konfrontim në shkallë të gjerë, viteve të fundit demonstratat masive janë zhvilluar në mënyrë paqësore dhe pa dhunë qoftë nga protestuesit ose nga zyrtarët e sigurisë. Herë pas here, për tubime vendosen kufizime të sigurisë.⁷⁴ Policia e Kosovës duhet të jetë më e hapur ndaj kërkesave për informacion mbi tubimet dhe për raportimet specifike në këtë fushë.⁷⁵ Korniza ekzistuese që rregullon lirinë e tubimit duhet të përditësohet.⁷⁶

4.5 Liria e asociimit

45. Neni 44 i Kushtetutës garanton lirinë e asociimit, duke përfshirë të drejtën e secilit për të themeluar, për të qenë anëtar dhe për të marrë pjesë në një organizatë pa pasur nevojë për leje, si dhe për të themeluar sindikata. Kushtetuta më tej parashikon që gjykatat kompetente mund të ndalojnë organizatat që "kanë për qëllim cenimin e rendit kushtetues, shkeljen e lirive dhe të drejtave të njeriut, ose nxitjen e urrejtjes racore, kombëtare, etnike a fetare." Disa instrumente për të drejtat e njeriut që zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë gjithashtu mbështesin lirinë e asociimit.⁷⁷ Ligji i ri nr. 06/L-043 për Lirinë e Asociimit në Organizata Joqeveritare (OJQ) hyri në fuqi në vitin 2019, njeh tri forma të OJQ-ve (gjegjësisht shoqatat, fondacionet dhe institutet).⁷⁸ Ai gjithashtu përcakton që OJQ-të duhet të ofrojnë një përfitim publik ose të ndërsjellë, por gjithashtu u jep atyre status përfitues tatimor.⁷⁹ Ligji nr. 04/L-011 për Organizimin Sindikal në Kosovë mbron të drejtën për të formuar sindikata të sektorit privat dhe publik,⁸⁰ ndërsa Ligji nr. 03/L-212 i Punës përcakton të drejtat lidhur me punën, të rëndësishme për lirinë e asociimit.⁸¹

69 Po aty, f. 14.

70 Tubimet Paqësore në Mbarë Botën, 'Kosova' (përditësuar për herë të fundit në nëntor 2019).

71 Mehmeti, shënimi 68, ff. 14-15.

72 Po aty.

73 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 14.

74 Raporti i Freedom House 2020, shënimi 64.

75 Mehmeti, shënimi 68, f. 28.

76 Po aty.

77 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22 Shih gjithashtu UDHR, neni 21; ICCPR, neni 22; ECHR, neni 11.

78 Qendra Ndërkombëtare për të Drejtën Jofitimprurëse, 'E drejta jofitimprurëse në Kosovë' (aktuale në qershor 2019).

79 Po aty.

80 Ligji nr. 04/L-011 për Organizimin Sindikal në Kosovë (26 gusht 2011) (në tekstin e mëtejshëm Ligji për Sindikatat).

81 Ligji nr. 03/L-212 i Punës (1 dhjetor 2010) (në tekstin e mëtejshëm Ligji i Punës).

46. Në vitin 2019, liria e asociimit u “respektua përgjithësisht” në Kosovë.⁸² Freedom House vërejt se OJQ-të në përgjithësi funksionojnë pa pengesa, megjithëse ato herë pas here i nënshtrohen presionit qeveritar. Sidoqoftë, ndërsa e drejta për të themeluar sindikata është e mbështetur zyrtarisht, ekziston një hendek i qartë në zbatim. Punëtorët që synojnë të themelojnë organizata sindikale shpesh përjetojnë frikësime nga punëdhënësit.⁸³ Për më tepër, madhësia e tregut informal të punës dhe nivelet e larta të papunësisë në Kosovë e bëjnë të vështirë mbrojtjen e të drejtave të punëtorëve, përfshirë lirinë e asociimit dhe të drejtat e negociimit të kontratës kolektive.

47. Në leximin e dytë të draftit të Ligjit nr. 06/L-043 për Lirinë e Asociimit në OJQ nga KK në nëntor 2018 u panë disa ndryshime problematike që u shtuan, e të cilat potencialisht kërcënojnë pavarësinë dhe statusin e OJQ-ve, duke përfshirë mundësinë që autoritetet t’i çregjistrojnë OJQ-të bazuar në dispozita të paqarta. Pas avokimit dhe angazhimit intensiv nga shoqëria civile në Kosovë, ligji i bazuar në kontributet fillestare nga OJQ-të u adoptua dhe hyri në fuqi në vitin 2019 pa këto ndryshime problematike.⁸⁴

4.6. Liria e besimit, e ndërgjegjes dhe e fesë

48. Kushtetuta e Kosovës garanton dhe mbështet lirinë e besimit, ndërgjegjes dhe fesë, duke përfshirë edhe përcaktimin e Kosovës si shtet laik dhe neutral në çështjet fetare, duke siguruar mbrojtjen e trashëgimisë fetare dhe duke ndaluar diskriminimin në baza fetare.⁸⁵ Disa instrumente për të drejtat e njeriut që mbrojnë këtë liri zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë.⁸⁶ Ligji për Lirinë Fetare në Kosovë gjithashtu garanton lirinë e besimit, ndërgjegjes dhe fesë për të gjitha bashkësitë fetare në Kosovë, përfshirë edhe në lidhje me të drejtat e barabarta dhe mbrojtjen ligjore dhe të drejtat pronësore.⁸⁷ Sidoqoftë, ai nuk u jep bashkësive fetare të drejtën të regjistrohen dhe të fitojnë personalitet juridik, gjë që, sipas Komisionit të Venedikut (KV), është ndesh me nenet 9 dhe 11 të ECHR mbi bazën që bashkësitë fetare që nuk kanë personalitet juridik ka të ngjarë të hasin në “pengesa ligjore diskriminuese” në lidhje me blerjen ose marrjen me qira të pronave, çështjet financiare, kontratat dhe mbrojtjen e të drejtave të tyre në forume ligjore.⁸⁸

49. Projektligji i rishikuar që synon të ndryshojë Ligjin për Lirinë Fetare për t’i lejuar bashkësitë fetare në Kosovë të regjistrohen dhe të marrin statusin e personit juridik është në pritje që nga tetori i vitit 2017. Fillimisht i përgatitur bazuar në rekomandimet e aktorëve ndërkombëtarë dhe

82 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 14.

83 Raporti i Freedom House 2020, shënimi 64.

84 Civicus, ‘*Hiqet dorë nga ndryshimet e Ligjit që rregullon Lirinë e Asociimit*’ (28 qershor 2019).

85 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, nenet 8-9, 24, 38, 39, 57-59.

86 Po aty, neni 22. Shih gjithashtu UDHR neni 18; ICCPR nenet 19, 26-27; ECHR nenet 9, 14; Konventa Kornizë e KE-së, nenet 4, 5, 7-8.

87 Ligji nr. 02/L-31 për Lirinë Fetare në Kosovë (1 prill 2007), nenet 3, 12.3.

88 Shih Komisioni Evropian për Demokracinë Nëpërmjet Ligjit (Komisioni i Venedikut), ‘*Opinion për Draft Ligjin për Ndryshimin dhe Plotësimin e Ligjit nr. 02/L-31 për Lirinë Fetare në Kosovë*’ (25 mars 2014), paragrafët 12, 45 (në tekstin e mëtejshëm Opinioni i KV 2014); shih gjithashtu Paneli i Ekspertëve të Institutit për Çështje Fetare dhe Politika Publike mbi Legjislacionin për Çështjet Fetare dhe Zbatimin e tij, ‘*Analizë e Ligjit për Lirinë Fetare në Kosovë të adoptuar nga Kuvendi i Kosovës*’ (10 tetor 2006), ff. 2, 6 (në tekstin e mëtejshëm Analiza e Institutit për Çështje Fetare 2006); shih gjithashtu Raporti i DASH për Lirinë Fetare 2019, shënimi 41, f. 4.

kërkesat e bashkësive fetare në Kosovë,⁸⁹ projektligji u rishikua në 2017 dhe përfundimisht u vendos në agjendën e KK në maj 2019, megjithëse as u diskutua as u miratua nga KK në 2019.⁹⁰ Nëse adoptohet, projektligji parashikon regjistrimin automatik dhe statusin ligjor për gjashtë bashkësitë fetare të njohura në Kosovë dhe regjistrimin fakultativ për komunitetet fetare “të reja” nëse plotësohen kushtet e caktuara. KV konstatoi se ky sistem i diferencuar është në pajtim me nenet 9 dhe 14 të ECHR sepse në Kosovë ekziston një “bazë objektive dhe e justifikueshme për arsye historike” për trajtimin e këtyre bashkësive fetare në mënyrë të ndryshme.⁹¹ Derisa të ndryshohet ligji, grupeve fetare nuk u lejohet të regjistrohen si persona juridikë në Kosovë, duke ia pamundësuar atyre që të bëjnë biznes, të lidhin partneritete monetare ose të kryejnë punë juridike me subjekte të tjera publike dhe private.

50. Ekzistojnë 24 Zona të Veçanta të Mbrojtura të krijuara bazuar në rëndësinë fetare dhe kulturore që janë të mbrojtura ligjërisht nga aktivitetet që mund të prishin ose dëmtojnë mjedisin historik, kulturor ose natyror.⁹² Një njësi shumetnike e policisë ofron mbrojtje të specializuar 24-orëshe në këto zona.⁹³ Edhe pse nuk ka pasur incidente të raportuara në këto vende tash e dy vjet, janë raportuar vjedhje dhe vandalizma në lokacionet e KOS-it jashtë këtyre zonave.

51. Në vitin 2019, APK nuk ka marrë ose hetuar, përfshirë edhe sipas detyrës zyrtare, asnjë ankesë në lidhje me shkeljet e lirisë së besimit, ndërgjegjes dhe fesë siç garantohen me Kushtetutën dhe kornizën ligjore të Kosovës.⁹⁴ Sidoqoftë, në vitin 2019 dolën disa raporte që pretendojnë se qeveritë komunale nuk i trajtojnë organizatat fetare në mënyrë të barabartë për çështjet pronësore, përfshirë në lidhje me miratimet e lejeve të ndërtimit dhe alokimet e ngastrave për varrim në varrezat publike.⁹⁵ KOS pretendoi, siç u përmend më herët, që autoritetet e Kosovës shkelën të drejtat e saj pronësore duke refuzuar të zbatojnë një vendim të Gjykatës Kushtetuese të vitit 2016, që i kishte dhënë asaj pronësinë mbi 24 hektarë të kontestuar të tokës në një zonë të veçantë të mbrojtur pranë Manastirit të Deçanit.⁹⁶

52. Qarkorja Administrative e Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë që ndalon nxënësit e shkollave fillore dhe të mesme të mbajnë veshje fetare në hapësirat shkollore mbeti në fuqi në fund të vitit 2019, pavarësisht nga takimi i zhvilluar me Bashkësinë Islame të Kosovës për këtë çështje në korrik 2019.⁹⁷ Sidoqoftë, në vitin 2019 APK nuk ka marrë asnjë raportim që shkollat ndalojnë nxënësit të mbajnë veshje fetare,⁹⁸ gjë që u konfirmua gjithashtu nga Bashkësia Islame e Kosovës në lidhje me nxënësit dhe mësimdhënësit myslimanë.⁹⁹ Megjithatë, ndërsa qarkorja

89 Analiza e Institutit për Çështje Fetare 2006, shënimi 88, ff. 2, 6; shih gjithashtu Opinioni i KV 2014, shënimi 88, paragrafët 12; shih gjithashtu ‘Opinioni i Tretë i Komitetit Këshillimor për implementimin e Konventës Kornizë në Kosovë’ (10 qershor 2013), paragrafët 90.

90 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 1, 5.

91 Opinioni i KV 2014, shënimi 88, paragrafët 50-52, 55-64, 104-105.

92 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 4, 7.

93 Po aty, f. 7.

94 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 174.

95 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, f. 1.

96 KOHA, ‘Vazhdojnë mospajtimet për tokën rreth Manastirit të Deçanit’ (12 gusht 2019); Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 1, 7-8.

97 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 5-6.

98 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 174.

99 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, f. 5.

administrative teknikisht i referohet vetëm nxënësve të shkollave të mesme, udhëheqësit e komunitetit mysliman raportuan se kandidatët myslimanë për pozita në Forcën e Sigurisë së Kosovës (FSK), ashtu si edhe në shkolla, ishin përballur me diskriminim në punësim gjatë intervistave për shkak të veshjes fetare.¹⁰⁰

53. Sipas Policisë së Kosovës, në nëntë muajt e parë të vitit 2019 kanë ndodhur 61 incidente me motive fetare.¹⁰¹ Shumë nga këto incidente përfshijnë vjedhje dhe dëmtime të pronës dhe kanë vënë në shënjestër KOS dhe objektet fetare myslimane.¹⁰² Sidoqoftë, meqë “feja dhe përkatësia etnike shpesh janë të lidhura ngushtë”, ka pasur ca sfida në klasifikimin e këtyre si incidente që kanë ndodhur vetëm në baza fetare.¹⁰³

5. TË DREJTAT EKONOMIKE, SOCIALE DHE KULTURORE

5.1. Të drejtat e punës

54. Kosova ka një kornizë ligjore themelore që rregullon çështjet e punës.¹⁰⁴ Kushtetuta e Kosovës garanton mbrojtjen e barabartë ligjore dhe mosdiskriminimin, të drejtën për të punuar dhe lirinë për të zgjedhur profesionin dhe lirinë e asociimit, përfshirë lirinë për të themeluar sindikata.¹⁰⁵ Ajo përcakton gjithashtu që fëmijët gëzojnë të drejtën për të qenë të mbrojtur, përveç të tjerash, nga eksploatimi.¹⁰⁶ Ligji nr. 03/L-212 për Punën, i adoptuar në vitin 2010, ofron mbrojtje për punonjësit në sektorin privat dhe publik.¹⁰⁷ Korniza ligjore e Kosovës gjithashtu ndalon në mënyrë specifike diskriminimin në vendin e punës,¹⁰⁸ përfshirë në fushat e zgjedhjes së lirë të punësimit, ngritjes në detyrë, qasjes në aftësimin dhe riaftësimin profesional, pagën e barabartë për punë të barabartë, kushtet e rregullta dhe të drejta të punës dhe të drejtën për t’u larguar dhe lirinë e asociimit.¹⁰⁹ Çdo dallim, përjashtim ose prioritet në këtë drejtim lejohet vetëm në bazë të kriterëve objektive

100 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 5-6.

101 Po aty, ff. 1, 9.

102 Po aty, f. 9.

103 Po aty.

104 Ligji i Punës, shënimi 81; Ligji nr. 04/L-161 për Sigurinë dhe Shëndetin në Punë (14 qershor 2013); Ligji nr. 04/L-219 për të Huajt (5 shtator 2013); Ligji nr. 05/L-023 për Mbrojtjen e të Ushqyerit me Qumësht Gjiri (23 nëntor 2015); Ligji për Sindikatat, shënimi 80; Ligji nr. 03/L-200 për Greva (24 gusht 2010); Ligji nr. 04/L-008 për Këshillin Ekonomiko-Social (10 gusht 2011); Ligji nr. 06/L-084 për Mbrojtjen e Fëmijës (17 korrik 2019); Ligji nr. 2002/9 për Inspektoratin e Punës (19 dhjetor 2002), i ndryshuar me Ligjin nr. 03/L-017 (10 shtator 2008).

105 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, nenet 24, 44, 49.

106 Po aty, neni 50.

107 Ligji i Punës, shënimi 81.

108 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, nenet 24, 49; Ligji i Punës, shënimi 81; Ligji nr. 05/L-21 për Mbrojtjen nga Diskriminimi (26 qershor 2015) (në tekstin e mëtejshëm Ligji për Mbrojtjen nga Diskriminimi); Ligji nr. 05/L-020 për Barazi Gjinore (26 qershor 2015) (në tekstin e mëtejshëm Ligji për Barazinë Gjinore).

109 Raporti i APK 2019, shënimi 37, ff. 64-65.

në lidhje me njohuritë dhe kapacitetet e individit.¹¹⁰ Ligji nr. 2002/9 për Inspektoratin e Punës u ndryshua në vitin 2008 për t'i dhënë mandatin Inspektoratit të Punës për mbikëqyrjen e zbatimit të dispozitave për të drejtat e punës dhe sigurinë dhe shëndetin në punë, ndërsa Ligji nr. 04/L-161 për Sigurinë dhe Shëndetin në Punë u adoptua në vitin 2013. Ligji nr. 04/L-011 për Organizimin Sindikal rregullon dhe përcakton të drejtat dhe lirinë e punonjësve për themelimin e organizatave sindikale në sektorin publik dhe privat.¹¹¹ Ligji nr. 06/L-084 për Mbrojtjen e Fëmijës, i adoptuar në qershor 2019, përcakton moshën minimale për punësim dhe punën e ndaluar për fëmijë.¹¹²

55. Sipas Bashkimit të Sindikatave të Pavarura të Kosovës (BSPK), megjithatë, korniza ligjore e Kosovës nuk u zbatua në mënyrë adekuatë në vitin 2019 për shkak të pamjaftueshmërisë së resurseve, inspektimeve dhe masave mbrojtëse, si dhe për shkak të gjobave të pamjaftueshme.¹¹³ Përmbartimi gjyqësor i kornizës ligjore të Kosovës për mbrojtjen e të drejtave të punës mbeti në shkallë të pamjaftueshme për shkak të procedurave të gjata të lëndëve të punës dhe mungesës së gjykatës së specializuar për të drejtat e punës.¹¹⁴ Për më tepër, korniza ligjore dhe politike e Kosovës për çështjet e punës duhet të harmonizohet më tej me të drejtat dhe detyrimet që lindin nga Marrëveshja e Stabilizimit dhe Asociimit (MSA) ndërmjet BE-së dhe Kosovës, veçanërisht për kushtet e punës për gratë dhe promovimin e politikave kundër diskriminimit. Ndërkohë që si sektori publik ashtu edhe ai privat respektuan përgjithësisht lirinë e asociimit, përfshirë të drejtën për të formuar sindikata, disa punëdhënës përdorën frikësimin për të parandaluar themelimin e sindikatave, ndërsa punëdhënësit e tjerë, veçanërisht në sektorin privat, nuk respektuan të drejtën e punëtorëve për të negociuar në mënyrë kolektive.¹¹⁵

56. Sipas Anketës së Fuqisë Punëtore për vitin 2019, Kosova vazhdoi të ketë shkallë të lartë papunësie prej 25.7 për qind, gjë që ndikoi në mënyrë disproporcionale gratë dhe të rinjtë. Papunësia ishte më e larta në radhët e femrave me 34.4 për qind, krahasuar me meshkujt me 22.6 për qind. Të rinjtë e moshës midis 15 dhe 24 vjeç u përballën me nivelin më të lartë të papunësisë së çdo grupmoshe me 49.4 për qind. Gratë gjithashtu u përballën me sfida të ndjeshme për të hyrë në tregun formal të punës, përfshirë pamundësinë për të marrë punë, veçanërisht në pozita më të larta, edhe nëse ato kishin të njëjtat kualifikime si burrat.¹¹⁶ Romët e Kosovës (K-Romë), ashkalitë (K-Ashkali) dhe egjiptianët (K-Egjiptianë) dhe komunitetet e tjera minoritare gjithashtu përjetuan barriera për përfshirjen e tyre në tregun e punës, të tilla si mungesa e mundësive për punësim, transporti adekuat, aftësimi profesional dhe orari fleksibël i punës, si dhe diskriminimi sistemik dhe përfshirja e pamjaftueshme shoqërore dhe kulturore. Për më tepër, gjuha, stereotipat gjinorë dhe paragjykimet midis komuniteteve po ndikojnë në ndërveprimin e tyre shoqëror.

57. Vazhdon të mbetet shqetësim numri i madh i të rinjve të papunë, të cilët përbëjnë pjesën më të madhe të popullsisë së Kosovës. Sipas Strategjisë për Rininë për 2019 – 2023, rreth 54 për qind e

110 Po aty, ff. 64.

111 Ligji për Sindikatat, shënimi 80.

112 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 48; Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 31.

113 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 30.

114 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 65.

115 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 30.

116 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 76.

të rinjve nuk janë duke punuar në profesionet që i kanë zgjedhur. Shkalla e lartë e papunësisë dhe mungesa e përgjithshme e mundësive janë arsye kryesore pse të rinjtë migrojnë nga Kosova.¹¹⁷ Plani i Veprimit për Rritjen e Punësimin të të Rinjve 2018 – 2020 nënvizon rëndësinë e sigurimit të cilësisë së aftësisë profesionale dhe harmonizimit të kërkesave të arsimit me tregun e punës për të rritur punësueshmërinë dhe vetëpunësimin. Për të reflektuar nevojat e tregut të punës, ai identifikon nevojën për të rishikuar programet e studimeve dhe më pas synon të orientojë studentët në studimin e fushave deficitare si një nga strategjitë për rritjen e punësueshmërisë dhe zhvillimin e Kosovës.

58. Pavarësisht se është i ndaluar me ligj, diskriminimi në lidhje me punësimin ka ndodhur gjithashtu në bazë të seksit, identitetit gjinor, aftësisë së kufizuar, fesë, përkatësisë politike, statusit të pakicës, anëtarësisë në sindikatë dhe moshës.¹¹⁸ Sipas Avokatit të Popullit, niveli i diskriminimit në punë mbeti i njëjtë si vitet e kaluara, pa “rezultate dhe përparim të dukshëm në këtë drejtim”.¹¹⁹ Në veçanti, diskriminimi me bazë gjinore mbeti i përhapur në aspektin e punësimin, ngritjes në detyrë, pagës, kohëzgjatjes së kontratës, pushimit të lehonisë dhe ngacmimit seksual në vendin e punës. Për shembull, BSPK raportoi se disa punëdhënës kanë diskriminuar gratë gjatë intervistave dhe kanë pushuar nga puna në mënyrë të paligjshme gratë që ishin shtatzënë ose kishin kërkuar pushim të lehonisë.¹²⁰

59. Korniza ligjore aktuale për pushimin e lehonisë kontribuoi në diskriminimin ndaj grave gjatë punësimin,¹²¹ gjë që reflektohet në shkallën e ulët të punësimin të tyre. Ajo është gjithashtu e fragmentuar meqë ligje të ndryshme adresojnë dhe trajtojnë diskriminimin me bazë gjinore në mënyra të ndryshme (p.sh., Ligji për Barazinë Gjinore, Ligji për Mbrojtjen nga Diskriminimi dhe Ligji i Punës). Për shkak të kësaj mungese të harmonizimit, janë raportuar fare pak raste të diskriminimit me bazë gjinore në vendin e punës. Hulumtimet tregojnë se niveli i vetëdijes për raportimin e diskriminimit të tillë është shumë i ulët. Shkalla e lartë e papunësisë në Kosovë dhe frika nga hakmarrja e punëdhënësve gjithashtu penguan raportimin e rasteve të diskriminimit në vendin e punës te mekanizmat e mbrojtjes që janë në dispozicion.¹²² Madje edhe kur raportohet, institucioneve përgjegjëse u mungon përvoja e nevojshme praktike për të përpunuar dhe hetuar në mënyrë të rregullt rastet e diskriminimit.

60. Për sa i përket pushimit të lehonisë dhe të atësisë, korniza ligjore aktuale diskriminon burrat duke mos u ofruar atyre pushim të mjaftueshëm atëror, gjë që përforcon rolet aktuale gjinore të mishëruara në shoqëri. Projektligji aktual i punës nuk përfshin pushimin e lehonisë dhe atësisë, të cilët janë vendosur në një ligj të veçantë. Diskutimet në lidhje me legjislacionin e ri lidhur me të

117 Blerta Begisholli, ‘*Ikja nga Kosova: Rritja e migrimit ligjor shkakton frikën nga shpopullimi*’ (balkaninsight.com, 25 prill 2019).

118 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 32.

119 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 65.

120 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 32.

121 Iliriana Banjska, David JJ Ryan, Nicole Farnsworth, et al., *Diskriminimi me bazë gjinore dhe punësimi në Kosovë* (Rrjeti i Grave të Kosovës, 22 maj 2019).

122 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 65.

drejtat e punës dhe të drejtat e mëmësisë dhe atësisë ende janë në zhvillim e sipër, dhe vendimi përfundimtar për këto çështje nuk është marrë ende.

61. Adresimi i ekonomisë informale mund të kontribuojë në rritjen e punës së regjistruar, në përmirësimin e mbrojtjes në punë për gratë dhe burrat që aktualisht punojnë në ekonominë informale, duke shtuar pensionet e tyre gjatë jetës së mëvonshme drejt minimizimit të varfërisë së pleqërisë (që prek gratë më shumë se burrat), si dhe në përmirësimin e të hyrave për programet qeveritare. Ndonëse adresimi i ekonomisë informale ka qenë prioritet për Qeverinë e Kosovës dhe BE-në, përfshirë në kuadër të Agjendës për Reforma Evropiane, kjo nuk është bërë në bazë të analizave të mirëfillta të ndikimit gjinor në përputhje me Ligjin për Barazinë Gjinore. Çdo ndërhyrje e planifikuar për të adresuar ekonominë informale duhet të marrë parasysh se si ndërhyrjet e tilla mund të kenë ndikime të ndryshme të gratë dhe burrat dhe të sigurojë qasje sipas premisë “mos shkakto dëm”.

62. Në vitin 2019 kanë ndodhur disa shkelje të së drejtës së punëtorëve për kushte të drejta dhe të favorshme të punës, siç janë standardet në lidhje me pagat, orarin e punës dhe sigurinë dhe shëndetin në punë, për shkak të gjobave të pamjaftueshme, si dhe kufizimeve të resurseve dhe kapaciteteve.¹²³ Një numër i personave të punësuar nuk kishin kontrata pune, pagë të rregullt ose kontribute pensionale.¹²⁴ Raportohet se disa punëdhënës pushuan nga puna punëtorët pa shkak ose nuk u kishin dhënë atyre pushim për festa.¹²⁵ Në vitin 2019, punëtorët e sektorit të ndërtimeve kishin numrin më të lartë të lëndimeve dhe vdekjeve në vendin e punës për shkak të mosrespektimit të rregullave thelbësore të sigurisë në punë.¹²⁶ Kosovës ende i mungon një “regjistër i strukturuar” për të raportuar dhe regjistruar aksidentet e lidhura me punën.

63. Pavarësisht se është e ndaluar me ligj, në Kosovë ka pasur raste të punës së fëmijëve në vitin 2019.¹²⁷ Në maj të vitit 2019, u raportuan rastet e 116 fëmijëve që punonin në kushte të rrezikshme ndërkohë që ishin të angazhuar në lypje, punë në rrugë dhe xehetari.¹²⁸ Fëmijët që punojnë në sektorin e bujqësisë gjithashtu u përballën me rreziqe gjatë përdorimit të pajisjeve bujqësore, megjithëse nuk ishin penguar që të vijonin mësimet shkollore.¹²⁹ Fëmijë të tjerë, veçanërisht ata nga komunitetet pakicë, ishin angazhuar në punë fizike, përfshirë mbledhjen e gjësendeve nga koshat e plehrave për t'i shitur.¹³⁰ Kufizimet financiare dhe të resurseve njerëzore vazhduan të pengojnë Inspektoratin e Punës dhe Qendrat për Mirëqenie Sociale që të adresojnë në mënyrë adekuate çështjen e punës së fëmijëve.

123 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, ff. 33-34.

124 Po aty, f. 33.

125 Po aty.

126 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 65.

127 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 31.

128 Po aty, f. 32.

129 Po aty.

130 Po aty.

5.2. E drejta për arsim

64. Neni 47 i Kushtetutës i jep secilit të drejtën për shkollim themelor pa pagesë dhe kërkon që institucionet publike të sigurojnë për secilin person mundësi të barabarta për t'u arsimuar "sipas aftësive dhe nevojave të veçanta të tij/saj". Mirëpo, gjatë disa viteve të kaluara ka pasur përparim të kufizuar por të pamjaftueshëm në realizimin e Planit Strategjik për Arsimin në Kosovë 2017 – 2021 meqë QK ka ndarë vetëm gjysmën e resurseve financiare që lypsen për zbatimin e tij. Projektligji për arsimin e lartë, i cili do të siguronte mekanizmat për sigurimin e cilësisë dhe funksionimin e pavarur dhe autonominë e institucioneve të arsimit të lartë, nuk është adoptuar ende. Korniza kosovare e kualifikimeve në fushën e arsimit bazohet në Kornizën Evropiane të Kualifikimeve. Ligji nr. 05/L-066 për Profesionet e Rregulluara, i cili rregullon njohjen e ndërsjellë të kualifikimeve profesionale midis shteteve anëtare të BE-së, është deri në njëfarë mase i përafëruar me kornizën ligjore të BE-së, por ende ka nevojë për harmonizim të mëtejshëm. Agjencia e Kosovës për Akreditim, e cila akrediton si institucionet e arsimit të lartë qofshin publike apo private, u përjashtua nga Regjistri Evropian i Sigurimit të Cilësisë për Arsimin e Lartë në shtator 2019.

65. Sistemi arsimor i Kosovës ende nuk po përgjigjet sa duhet ndaj nevojave të tregut të punës. Megjithëse numri i nxënësve të regjistruar në arsimin e mesëm është i lartë me 88.1 për qind, rezultatet e këqija në Programin për Vlerësimin Ndërkombëtar të Nxënësve¹³¹ dhe papunësia e të diplomuarve nga arsimit terciar, në krahasim me BE-në, demonstrojnë cilësinë e dobët dhe rëndësinë e arsimit të lartë në Kosovë. Ndërsa gjysma e studentëve në arsimin e mesëm të lartë zgjedhin arsimin profesional, këtyre programeve u mungojnë kurset e aplikuara dhe praktike. Përveç kësaj, janë sipas Strategjisë për Rininë për 2019 – 2023, rreth 54 për qind e të rinjve shpesh nuk janë duke punuar në profesionet që i kanë zgjedhur. Kjo strategji shquan arsimin informal si një mënyrë për të zgjeruar aftësitë e të rinjve dhe për t'i angazhuar ata që të ndikojnë në rrethin e tyre.

5.3 Të drejtat pronësore

66. Kushtetuta, ligjet dhe rregulloret e Kosovës mbrojnë dhe garantojnë të drejtat pronësore në Kosovë. Në nenin 7 të Kushtetutës përcaktohet se "rendi kushtetues i... Kosovës bazohet në parimet e", mes tjerash, edhe të drejtës së pronës. Neni 46 garanton "të drejtën e pronës" dhe përcakton se "askush nuk do të privohet në mënyrë arbitrare nga prona". Neni 121 parashikon që "personat fizikë të huaj dhe organizatat e huaja mund të sigurojnë të drejta të pronësisë mbi pronën e paluajtshme" si dhe të drejtat e koncesionit dhe të drejtat e tjera për të shfrytëzuar resurset në pronësi publike. Neni 156 detyron Kosovën të ndihmojë refugjatët dhe personat e zhvendosur brenda vendit "për kthimin e pronave dhe posedimeve të tyre". Neni 122 rregullon përdorimin e pasurisë me interes të veçantë dhe burimeve natyrore, ndërsa neni 159 adreson ndërmarrjet dhe

131 Ada Huibregtse, *Perspektivat e të rinjve romë, ashkali dhe egjiptianë mbi mundësitë dhe sfidat për punë të denjë në Kosovë* (Organizata Ndërkombëtare e Punës, 5 nëntor 2018), f. 7.

interesat në pronësi shoqërore. Në ligjet dhe rregulloret tjera të rëndësishme për mbrojtjen e të drejtave të pronës përfshihen Ligji nr. 03/L-154 për Pronësinë dhe të Drejtat Tjera Sendore, Ligji nr. 05/L-010 për Agjencinë Kosovare për Krahasim dhe Verifikim të Pronës (AKKVP), Ligji nr. 2002/5 për Themelimin e Regjistrimit të të Drejtave të Pronës së Paluajtshme, Ligji nr. 03/L-007 për Procedurën Jokontestimore, Ligji nr. 2006/26 për Trashëgiminë, Ligji nr. 05/L-20 për Barazi Gjinore, Ligji nr. 2004/32 për Familjen dhe Rregullore nr. 01/2018 për Kthimin e Personave të Zhvendosur dhe Zgjidhje të Qëndrueshme. Strategjia Kombëtare për të Drejtat Pronësore në Kosovë, e publikuar në shkurt 2017, vendosi pesë objektiva kryesore të politikës, duke përfshirë forcimin e kornizës ligjore, adresimin e informalitetit në sektorin e pronës së paluajtshme dhe zbatimin me detyrim të të drejtave pronësore të personave të zhvendosur dhe komuniteteve pakicë.¹³²

67. Megjithëse ka mandatin për të shqyrtuar kërkesat pasurore-juridike dhe për të zgjidhur mospërputhjet e titujve pronësorë, AKKVP vazhdoi të përballet me sfida në zbatimin e detyruar të urdhrave të saj të dëbimit dhe kompensimin e atyre që humbën pronën e tyre në vitet 1990.¹³³ Në të vërtetë, në gusht 2019, AKKVP kishte 74 urdhra për dëbim në pritje për zbatim, 38 prej të cilëve kishin të bënin me pronat që gjenden në Mitrovicë.¹³⁴ AKKVP gjithashtu nuk ishte në gjendje të largonte strukturat e paligjshme në tokën që ajo kishte konfirmuar se me të drejtë i takonte pretenduesve.¹³⁵ Gjykatat e Kosovës gjithashtu nuk arritën të respektojnë parimin që çështjet pronësore tashmë të gjykuara nuk do të duhej të ri-procedohen (d.m.th., parimi res judicata), gjë që i parandaloi pronarët që lirshëm të realizonin qasjen në pronën e tyre.¹³⁶ Sipas OSHC-ve, Kosova duhet të krijojë një sistem që lejon K-serbët e zhvendosur që jetojnë jashtë Kosovës të paraqesin në mënyrë efektive dhe të pranojnë vendimet në lidhje me kërkesat e tyre pasurore-juridike.¹³⁷ AKKVP pritet të marrë mbi 4 milionë dokumente kadastrorë të skanuara nga Serbia, sipas Marrëveshjes së Brukselit, por procesi nuk ka filluar ende.¹³⁸

68. Pjesërisht për shkak një "kombinimi konfuz të ligjeve, rregulloreve, udhëzimeve administrative dhe praktikave gjyqësore"¹³⁹ dhe faktorëve të tjerë, disa grupe në situata të cenueshme në Kosovë vazhduan të përballet me sfida në gëzimin e të drejtave të tyre pronësore. Shkelja e vazhdueshme e të drejtave të grave për pronën dhe trashëgiminë në Kosovë është në nivele shqetësuese. Megjithëse korniza ligjore përkatëse garanton të drejta të barabarta në pronë dhe trashëgimi si për gratë ashtu edhe për burrat,¹⁴⁰ shumica e pronave janë të regjistruara në emër të burrave¹⁴¹ meqë afërsisht vetëm 17 për qind e grave kanë pronë të regjistruar në emrin e tyre.¹⁴² Në veçanti, gratë u përballet me disa pengesa shoqërore, ligjore dhe institucionale në realizimin e të drejtës

132 Shih përgjithësisht, Ministria e Drejtësisë, 'Strategjia Kombëtare për të Drejtat Pronësore në Kosovë' (dhjetor 2016).

133 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, ff. 11-12.

134 Po aty, f. 12.

135 Po aty.

136 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 86.

137 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 12.

138 AKKVP, 'Plani i Punës 2019' (2019), f. 6.

139 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 11.

140 Shih Ligji nr. 2004/06 për Trashëgiminë në Kosovë (1 gusht 2008), neni 3, i ndryshuar me Ligjin nr. 06/L-008 (18 dhjetor 2018); Ligji nr. 2004/32 Ligji për Familjen i Kosovës (1 shtator 2006), nenet 45, 47, i ndryshuar nga Ligji nr. 06/L-077 (17 janar 2019); Ligji për Barazi Gjinore, shënimi 108; Ligji për Mbrojtjen nga Diskriminimi, shënimi 108; Udhëzim Administrativ (QK) nr. 03/2016 për Masat e Veçanta për Regjistrimin e Pronës së Paluajtshme të Përbashkët në Emër të Dy Bashkëshortëve (5 maj 2016), neni 4.

141 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 24; Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 78.

142 Albena Reshitaj dhe Aanchal Anand, 'Mbështetja e të Drejtave të Grave për Tokën dhe Pronën në Kosovë' (World Bank Blogs, 17 prill 2019).

së tyre për të trashëguar pronën. Praktikrat tradicionale shoqërore dhe normat zakonore vendase kontribuuan në zbatimin joefektiv të Ligjit për Trashëgiminë duke shkelur të drejtën e tyre kushtetuese për zotërim të pronës dhe duke përkeqësuar kështu edhe situatën e tyre që është acaruar tutje nga papunësia, diskriminimi dhe përjashtimi nga proceset e vendimmarrjes. Për më tepër, sfida të ndryshme gjithashtu penguan aplikimin e kornizës përkatëse ligjore në praktikë. Për shembull, burrat shpesh nuk i deklarojnë gratë si anëtare të familjes gjatë transferimit të pronës nga pronari i ndjerë i pasurisë, ndërsa gratë “vullnetarisht” heqin dorë nga të drejtat e tyre trashëgimore (veçanërisht në zonat rurale).¹⁴³ Pengesa të tjera përfshijnë fshehjen e qëllimshme të pasurive të luajtshme dhe mosgatishmërinë për të regjistruar pasurinë e paluajtshme të përbashkët për të parandaluar njërin bashkëshort, veçanërisht gratë, të ushtrojë të drejtat pronësore. Gratë gjithashtu përballen me pengesa institucionale për realizimin e të drejtave të tyre pronësore, siç janë betejat e gjata ligjore dhe procedurat gjyqësore për t’i përmbuar ato të drejta. Në një lëndë të paraqitur në vitin 2006, Gjykata Themelore në Prishtinë më në fund ia dha paditëses femër të drejtën e saj për pronën bazuar në trashëgimi, vetëm 13 vjet më vonë në 2019.¹⁴⁴

69. Institucionet dhe autoritetet e Kosovës mbajnë përgjegjësinë kryesore për t’u garantuar grave të drejtat e tyre në pronë dhe trashëgimi. Në këtë drejtim, ato duhet të mbështesin zhvillimin e shtysave që inkurajojnë familjet ku kryefamiljari është grua që të formalizojnë të drejtat e tyre pronësore; të ofrojnë ndihmë juridike falas për gratë që nuk mund të përballojnë shpenzimet për shërbime juridike për të mbrojtur të drejtën e tyre për pronën dhe trashëgiminë; të mbështesin përmirësimet në proceset e trashëgimisë, duke përfshirë sigurimin që gratë marrin pjesë të barabarta të trashëgimisë; të mbështesin proceset e ndryshimit shoqëror dhe të sjelljes për të përmirësuar pranimin shoqëror të zotërimit të pronës nga gratë; dhe të mbështesin monitorimin nga shoqëria civile për zbatimin e dispozitës së Ligjit për Familjen që parasheh se gjykatat duhet të vlerësojnë kontributin e secilit bashkëshort kur e bëjnë ndarjen e pronës së përbashkët.¹⁴⁵

70. Personat e zhvendosur dhe të kthyerit gjithashtu vazhduan të përjetojnë disa sfida në gëzimin e të drejtave të tyre pronësore. Në veçanti, pronat e tyre vazhduan të jenë të uzurpuara, ndërsa moszbatimi me detyrim i urdhrave të dëbimit dhe rrënimit dhe pamundësia e AKKVP-së për të ofruar kompensim adekuat ndikuan gjithashtu në të drejtat e tyre.¹⁴⁶ Çështja e uzurpimit të pronave gjithashtu pengon të drejtën e pronës së komuniteteve pakicë në përgjithësi, dhe në veçanti, K-serbët dhe K-romët, si dhe shqiptarët e Kosovës në veri të Kosovës.¹⁴⁷ Personat e zhvendosur që dëshirojnë të kthehen në Kosovë gjithashtu u përballën me vonesa në verifikimin e pronësisë së pronave, si dhe me qasjen e kufizuar në zgjidhje të qëndrueshme të strehimit (banimit) social

143 EULEX, ‘Gratë dhe të Drejtat Trashëgimore për Pasurinë e Paluajtshme në Kosovë’ (2016), f. 19.

144 Lavdim Bajraktari, ‘Pas 13 vjetësh përballje nëpër gjykata, paditëses i njihet e drejta në pronë në bazë të trashëgimisë’ (Betimi për Drejtësi, 11 dhjetor 2019).

145 Nicole Farnsworth, Donjeta Morina, David JJ Ryan, et al., *Analiza Gjinore e Kosovës* (Rrjeti i Grave të Kosovës, 7 nëntor 2018), ff. 16-17 (në tekstin e mëtejshëm *Analiza Gjinore e Kosovës*).

146 Misioni i OSBE në Kosovë, ‘Vlerësim i Procesit të Kthimit Vullnetar në Kosovë’ (2 dhjetor 2019), f. 20 (në tekstin e mëtejshëm Vlerësimi i OSBE për Kthimin Vullnetar në Kosovë 2019).

147 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 85.

dhe të alokimit të tokave, duke penguar mundësinë e tyre për t'u kthyer.¹⁴⁸ Madje edhe nëse personat e zhvendosur kanë arritur të kthehen dhe të rimarrin të drejtat e tyre pronësore, vjedhjet dhe dëmtimi i pronës penguan gëzimin e tyre të plotë të këtyre të drejtave. Ndërsa autoritetet përkatëse kanë dënuar aktet e tilla, hetimet dhe ndjekjet penale të atyre që kryen vepra penale lidhur me pronën mbetën të pamjaftueshme. Disa persona të zhvendosur dhe të kthyer, në veçanti pjesëtarët e komuniteteve K-Rom, K-Ashkali dhe K-Egjiptian në Kosovë, gjithashtu hasën vështirësi në marrjen e dokumenteve të nevojshme të regjistrimit civil dhe të identitetit për të regjistruar pronën në emrin e vet dhe për të ushtruar të drejtat e veta në lidhje me pronën e trashëguar ose transferuar.¹⁴⁹

71. Komunitetet fetare gjithashtu përjetuan pengesa në realizimin e plotë të të drejtave të tyre pronësore. Pjesërisht për shkak të pamundësisë për të marrë personalitet juridik sipas Ligjit për Lirinë Fetare në Kosovë,¹⁵⁰ organizata të ndryshme fetare raportuan se kishin disa vështirësi për të regjistruar pronën e tyre dhe për të marrë leje ndërtimi. KOS, në veçanti, deklaroi se autoritetet e Kosovës shkelën të drejtat e saj pronësore duke mos zbatuar vendimet e favorshme gjyqësore për çështjet pronësore dhe duke kryer aktivitete ndërtimore në Zonat e Veçanta të Mbrojtura të saj.¹⁵¹ Për shembull, një vendim i Gjykatës Kushtetuese nga viti 2016, që konstatoi se KOS kishte të drejta pronësore për tokën afër Manastirit të Deçanit, ende nuk ishte përmbaar nga autoritetet lokale në vitin 2019, asnjë prej të cilëve nuk është sanksionuar ende për mospërmbaarimin e vendimit të Gjykatës.¹⁵²

5.4. Të drejtat kulturore

72. Kushtetuta¹⁵³ dhe legjislacioni¹⁵⁴ i Kosovës përcaktojnë përgjegjësinë për të mbrojtur, promovuar dhe avancuar të drejtat kulturore, të cilat gjithashtu mbrohen nga disa instrumente për të drejtat e njeriut që zbatohen drejtpërdrejt.¹⁵⁵ Edhe pse neni 15 i ICESCR gjithashtu mbështet të drejtat kulturore, Kosova nuk mund ta ratifikojë atë, dhe ai nuk është i shënuar në Kushtetutë si një nga instrumentet e të drejtave të njeriut që zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë. Prandaj, ekziston nevoja e vazhdueshme që autoritetet e Kosovës të ofrojnë zotim të qartë për zbatimin e të drejtave dhe detyrimeve të përfshira në ICESCR.¹⁵⁶ Në vitin 2016, Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit nxori Strategjinë Kombëtare për Trashëgiminë Kulturore 2017 – 2027 që synon avancimin e mbrojtjes dhe ruajtjes së trashëgimisë kulturore të Kosovës në përputhje me kornizën ligjore, parimet dhe standardet ndërkombëtare, si dhe mbi bazën e zhvillimit të qëndrueshëm ekonomik, shoqëror dhe kulturor.¹⁵⁷

148 Vlerësimi i OSBE për Kthimin Vullnetar në Kosovë 2019, shënimi 146, f. 20.

149 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, ff. 17-18.

150 Për më shumë informacion mbi këtë çështje, ju lutemi shihni Seksionin 4.6 të këtij raporti, paragrafët. 48-49.

151 Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 1, 7-8.

152 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 10; Raporti i DASH për Liritë Fetare 2019, shënimi 41, ff. 1, 7-8.

153 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, nenet 9, 58-59.

154 Shih, p.sh., Ligji nr. 02/L-88 për Trashëgiminë Kulturore (1 korrik 2008); Ligji nr. 02/L-57 për Institucionet e Kulturës (1 prill 2007); Ligji nr. 03/L-039 për Zonat e Veçanta të Mbrojtura (4 qershor 2008); Ligji nr. 04/L-065 për të Drejtat e Autorit dhe të Drejtat e Përafërta (30 nëntor 2011), i ndryshuar nga Ligji nr. 05/L-047 (3 nëntor 2016) dhe Ligji nr. 06/L-120 (4 korrik 2019).

155 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22. Shih gjithashtu UDHR, neni 27; ICCPR, neni 27.

156 Raportuesi Special në fushën e të drejtave kulturore, 'Raport për Vizitën në Serbi dhe Kosovë nga 3 deri më 14 tetor 2016' (19 janar 2018) Dokument i OKB. A/HRC/37/55/Add.1, paragrafët 47.

157 Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit, 'Strategjia Kombëtare për Trashëgiminë Kulturore 2017-2027' (2016).

73. Megjithëse legjislati dhe zotimet deklarative të Kosovës i japin prioritet të drejtave kulturore, disa çështje vazhduan në vitin 2019, duke përfshirë administrimin dhe mbrojtjen e pamjaftueshme të trashëgimisë kulturore, ndërtimin e pakontrolluar dhe të parregulluar dhe aktivitetin e kufizuar kulturor jashtë qyteteve më të mëdha, siç është kryeqyteti Prishtina, në veçanti. Buxhetet e ulëta dhe paqëndrueshmëria financiare e institucioneve kulturore të Kosovës janë gjithashtu burim shqetësimi, dhe është gjithashtu e vështirë të merren informacione për kulturën dhe të drejtat kulturore. Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit aktualisht nuk ofron informacion të mjaftueshëm, përfshirë përmes uebsajtit të saj. Vetëm disa nga institucionet që aktualisht janë aktive në fushën e kulturës e plotësojnë këtë kërkesë.

74. Në Kosovë janë rreth 23 monumente të trashëgimisë kulturore dhe afro 1600 objekte që janë përkatësisht nën mbrojtje të përhershme¹⁵⁸ dhe të përkohshme¹⁵⁹ të Ministrisë së Kulturës, Rinisë dhe Sportit. Katër monumente kulturore në Kosovë - Manastiri i Deçanit, Patrikana e Pejës, Kisha e Apostujve të Shenjtë dhe e Virgjëreshës së Shenjtë të Levishës - njihen si vlerë universale për njerëzimin dhe mbrohen nga Organizata e Kombeve të Bashkuara për Arsim, Shkencë dhe Kulturë (UNESCO).¹⁶⁰ Kosova aktualisht nuk është anëtare e kësaj organizate.

75. Në vitin 2019, kishte aktivitet të pamjaftueshëm institucional të përqendruar në administrimin dhe mbrojtjen e monumenteve të trashëgimisë kulturore. Për shembull, asnjë prej monumenteve aktualisht nuk ka sistem për mbrojtje nga zjarri.¹⁶¹ Këshilli i Kosovës për Trashëgimi Kulturor¹⁶² përmendi mirëmbajtjen dhe gjendjen e keqe të Kalasë së Novobërdës si pasqyrim i neglizhencës më të gjerë institucionale ndaj trashëgimisë kulturore.¹⁶³ Më 6 qershor dhe 2 gusht, Dioqeza e KOS e Rashkës dhe Prizrenit doli me dy komunikata publike duke shprehur shqetësime në lidhje me punët ndërtimore dhe restauruese të Institutit Arkeologjik të Kosovës në Kishën Ortodokse të Shën Nikollës në Novobërdë.¹⁶⁴

76. Në vitin 2019, një numër i qyteteve kryesore të Kosovës nuk kishin kinema aktive,¹⁶⁵ përfshirë Ferizajn, Gjakovën, Gjilanin dhe Mitrovicën. Kjo është për shkak të disa faktorëve, përfshirë vështirësitë financiare, problemet e infrastrukturës, mungesën e mbështetjes institucionale gjithëpërfshirëse dhe pajisjeve dhe stabilimenteve të vjetruara. Teatrot u përballën me vështirësi të ngjashme. Në vitin 2019, anëtarët e komunitetit teatror të Kosovës u ankuan në raste të ndryshme në paraqitjet e tyre publike për paqëndrueshmërinë financiare, vështirësitë e përgjithshme teknike, mungesën e stafit teknik dhe stimujt e ulët për artistët. Nuk ka statistika gjithëpërfshirëse publike

158 Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit, *Vendim nr. 69/2016* (10 tetor 2016).

159 Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit, *Vendim nr. 110/2018* (3 tetor 2018).

160 Qendra e Trashëgimisë Botërore e UNESCO, 'Monumentet Mesjetare në Kosovë', qasja e fundit 10 maj 2020.

161 KultPlus, 'Monumentet kulturore në Kosovë pa mbrojtje nga zjarri' (*kultplus.com*, 22 prill 2019).

162 Këshilli është agjenci e pavarur me mandatin për të monitoruar dhe mbrojtur trashëgiminë kulturore në Kosovë.

163 RTV21, 'Kalaja e Novobërdës në gjendje të rëndë' (*rtv21.tv*, 18 mars 2019).

164 Dioqeza e Rashkës dhe Prizrenit, 'Komunikatë e Dioqezës së Rashkës dhe Prizrenit lidhur me punët e paautorizuara ndërtimore në Kishën Katedrale të Shën Nikollës në Novobërdë' (6 qershor 2019); Dioqeza e Rashkës dhe Prizrenit, 'Mesha Katolike u shërbye në hapësirat e Kishës Ortodokse të Shën Nikollës në Novobërdë - Dioqeza e Rashkës dhe Prizrenit shpreh zhgënjimin dhe proteston ashpër' (2 gusht 2019).

165 KultPlus, 'Qytetet kosovare pa kinema' (*kultplus.com*, 3 korrik 2019).

për numrin e muzeve në Kosovë.¹⁶⁶ Kosovës gjithashtu i mungon ligji specifik për muzetë.¹⁶⁷ Sipas raporteve të mediave, mbështetja institucionale për funksionimin e bibliotekave dhe veprimtarive që lidhen me librin dhe leximin në përgjithësi mbetet në nivel të ulët.¹⁶⁸ Në dekadën e fundit, në Kosovë u mbyllën 53 biblioteka për shkak të mungesës së mirëmbajtjes dhe mbështetjes institucionale.¹⁶⁹ Bibliotekat publike janë “pothuajse jofunksionale, përveç bibliotekave në qytetet e mëdha”.¹⁷⁰

77. Të drejtat e pronës intelektuale dhe të drejtat e autorit në Kosovë ende konsiderohen të jenë në fazë të hershme të zhvillimit.¹⁷¹ Institucionet nuk kanë krijuar akoma mekanizma praktikë dhe efektive për të monitoruar dhe adresuar piraterinë, falsifikimet dhe ndërhyrjet e tjera në të drejtat intelektuale dhe të autorësisë. Në përgjigje ndaj pretendimeve se për këto të drejta mungon mbrojtja e duhur, institucionet u mbrojtën duke theksuar përmirësimet e rëndësishme dhe thanë se autorët e veprave shkencore dhe artistike duhet të shfrytëzojnë në mënyrë më proaktive mjetet juridike për të mbrojtur përfitimet morale dhe materiale të punës së tyre.¹⁷²

6. TË DREJTAT E PERSONAVE OSE GRUPEVE TË CAKTUARA

6.1. Të drejtat e grave dhe barazia gjinore

78. Neni 7 i Kushtetutës mishëron barazinë gjinore “si vlerë themelore për zhvillimin demokratik të shoqërisë, mundësi të barabarta për pjesëmarrje të femrave dhe meshkujve në jetën politike, sociale, kulturore dhe në fushat të tjera të jetës shoqërore”. Përveç ndalimit të diskriminimit në bazë të gjinisë, Kushtetuta kërkon gjithashtu që të merren në konsideratë “parimet e barazisë gjinore të njohura ndërkombëtarisht” gjatë emërimeve në disa institucione,¹⁷³ përfshirë edhe Kuvendin e Kosovës dhe Gjykatën Kushtetuese. Disa instrumente për të drejtat e njeriut që mbështesin të drejtat e grave dhe barazinë gjinore zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë.¹⁷⁴ Përtej këtij kornize kushtetuese, Kosova ka një numër ligjesh aktualisht në fuqi që promovojnë dhe mbrojnë të drejtat e grave dhe barazinë gjinore, përfshirë Ligjin nr. 05/L-20 për Barazi Gjinore, Ligjin nr. 05/L-21 për Mbrojtjen nga Diskriminimi, Ligjin nr. 05/L-019 për Avokatin e Popullit, Ligjin nr. 03/L-182 për Mbrojtjen nga Dhuna në Familje dhe Kodin Penal të ndryshuar. Revizionet në Kodin Penal, të cilat hynë në fuqi në vitin 2019, përcaktojnë dhunën në familje si vepër penale specifike, duke bërë përparim në përpjekjet për të adresuar dhe parandaluar dhunën në bazë gjinore, duke

166 Enes Toska, ‘Prizreni: “Qytet muze” pa muze?’ (EC Ma Ndryshe, maj 2018), f. 11.

167 Po aty.

168 Agon Sinanaj/BIRN, ‘Kur shteti i mbyll bibliotekat’ (kallxo.com, 25 qershor 2019).

169 Po aty.

170 Po aty.

171 Kjo vlen edhe për zbatimin e tyre.

172 Isa Vatovci, ‘Piratëria mbetet kërcënuesi kryesor i të drejtave të autorit në Kosovë’ (kallxo.com, 26 prill 2019).

173 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, nenet 24(2), 71(2), 101(1), 104(2), 108(2) dhe (4), 109(4), 110(1), 114(1).

174 Po aty, neni 22. Shih gjithashtu përgjithësisht, UDHR; CEDAW; ICERD; UNCAT; CRC; ECHR; Konventa Kornizë e KE-së.

përafruar kornizën ligjore të Kosovës me Konventën e KE për parandalimin dhe luftimin e dhunës ndaj grave dhe dhunës në familje (zakonisht e referuar si “Konventa e Stambollit”). Në vitin 2016, Kosova gjithashtu adoptoi Strategjinë Kombëtare për Mbrojtjen nga Dhuna në Familje dhe Planin e Veprimit për vitin 2016 – 2020 për të rritur llogaridhënien institucionale dhe për të zbatuar masa konkrete për ngritjen e vetëdijes dhe për të përmirësuar situatën lidhur me këtë çështje në vazhdimësi.

79. Ligji për Barazinë Gjinore kërkon masa të veçanta për të siguruar përfaqësimin e barabartë të grave dhe burrave në të gjitha nivelet e vendimmarrjes, të përkufizuar si 50 për qind e secilës gjini. Rezoluta 1325 e Këshillit të Sigurisë së OKB për Gratë, Paqen dhe Sigurinë (Rezoluta 1325) gjithashtu inkurajon përfaqësimin e grave në proceset e vendimmarrjes.¹⁷⁵ Sidoqoftë, gratë mbeten të nën-përfaqësuara në jetën publike dhe politike,¹⁷⁶ përfshirë në partitë politike dhe në institucione. Shumica e institucioneve të nivelit qendror dhe komunal nuk e kanë përmbushur kërkesën për përfaqësim 50 për qind të përcaktuar me Ligjin për Barazinë Gjinore. Gratë përbëjnë 40 për qind të të gjithë të punësuarve dhe 27 për qind të vendimmarrësve në institucionet e nivelit qendror¹⁷⁷ dhe gjithashtu janë të nën-përfaqësuara në kuvendet dhe institucionet komunale. Gratë gjithashtu vazhduan të jenë të nën-përfaqësuara në dialogun ndërmjet Kosovës dhe Serbisë. Për më tepër, gratë dhe grupet për të drejtat e grave nuk janë konsultuar, edhe pse kjo parashihet me Rezolutën 1325 dhe Qasjen Strategjike të BE-së për Gratë, Paqen dhe Sigurinë.¹⁷⁸

80. Asnjë parti politike nuk paraqiti në mënyrë të konsiderueshme më shumë gra kandidatë për zgjedhjet e parakohshme parlamentare në tetor 2019 sesa 30 përqindëshi që kërkohet ligjërisht sipas Ligjit për Zgjedhjet e Përgjithshme. Para zgjedhjeve të parakohshme, Avokati i Popullit ngrii padi kundër Komisionit Qendror të Zgjedhjeve të Kosovës në Gjykatën Themelore në Prishtinë, duke argumentuar se listat e partive politike nuk siguronin përfaqësimin e barabartë të grave dhe burrave në institucionet e nivelit qendror dhe komunal siç kërkohet nga Ligji për Barazinë Gjinore. Gjykata Themelore vendosi kundër paditësit, duke thënë se zgjedhjet ishin në harmoni me kuotën e 30 për qind të grave që kërkohet ligjërisht sipas Ligjit për Zgjedhjet e Përgjithshme. 39 gra u zgjodhën (32.5 për qind) në KK, gjë që paraqet rritje të vogël të përfaqësimit të femrave në krahasim me legjislaturën e mëparshme.

81. Megjithëse ndryshimet e lartpërmendura në Kodin Penal paraqesin zhvillim pozitiv, disa sfida për parandalimin dhe adresimin efektiv të dhunës në familje dhe në bazë gjinore kanë vazhduar në vitin 2019, përfshirë zbatimin joadekuat të kornizës ligjore, problemet me kompensimin e të mbijetuarve, vështirësitë procedurale në raportimin e rasteve të tilla dhe resurset e pamjaftueshme.

175 UNSC, Rezoluta 1325 për Gratë, Paqen dhe Sigurinë (31 tetor 2000) [Dokument i OKB. S/RES/1325](#), paragrafët 1.

176 Analiza Gjinore e Kosovës, shënimi 145, f. 1.

177 Këto të dhëna janë nga Departamenti i Statistikave i Ministrisë së Administratës Publike. “Niveli drejtues” përfshin sekretarët e përhershëm, kryeshfat ekzekutivë, drejtorët ekzekutivë, drejtorët e përgjithshëm, drejtorët e departamenteve, zëvendësdrejtorët e departamenteve, krerët e divizioneve, krerët e sektorëve, krerët e njësive dhe menaxherët. Të dhënat nuk përfshijnë pozitat politike por vetëm shërbyesit civilë.

178 Shërbimi Evropian për Veprim të Jashtëm, ‘Plani i Veprimit i BE për Gratë, Paqen dhe Sigurinë (GPS) 2019-2024’ (5 korrik 2019).

Ligji për Kompensimin e Viktimave të Krimit nuk po zbatohet siç duhet. Sipas Avokatit të Popullit dhe Mbrojtësve të Viktimave (MV), viktimat e dhunës në familje nuk po kompensohen nga gjykatat e Kosovës. Gjykatësit dhe prokurorët vazhdojnë të stigmatizojnë gratë që kërkojnë kompensim, nënvlerësojnë dëmet e shkaktuara nga kryesi dhe i vejnë nën llupë kërkesat për kompensim material.

82. Me gjithë ekzistimin e kornizës legislative dhe të politikave, gratë vazhduan të përballen me vështirësi procedurale në raportimin e dhunës, fajësimin e viktimës dhe neglizhencë të çështjeve të tyre. Gjykatat në Kosovë ende nuk kanë masa të mjaftueshme paraprake të sigurisë për viktimat dhe masa të tjera për të parandaluar ri-viktimizimin dhe ri-traumatizimin e tyre. Gjykatat vazhduan të japin dënime të ulëta në rastet e dhunës në bazë gjinore, ndërsa disa gjyqtarë ende inkurajuan pajtimin familjar dhe fajësuan viktimat për krimet e kryera kundër tyre.¹⁷⁹ Përpjekjet për pajtim mund të krijojnë mjedis të favorshëm për recidivizëm, duke i vendosur viktimat në rrezik nga dhuna e mëtejshme. Ende ekziston nevoja për trajnime mbi barazinë gjinore për gjyqtarët, prokurorët dhe policinë, posaçërisht në lidhje me dispozitat e reja në Kodin Penal të ndryshuar për ngacmimin seksual dhe dhunën në familje.

83. Strehimoret e dhunës në familje dhe në bazë gjinore gjithashtu vazhduan të përballen me disa sfida në përpjekjet e tyre për të mbështetur të mbijetuarit dhe familjet e tyre, përfshirë në lidhje me sigurimin e fondeve të qëndrueshme dhe ndërtimin e kapaciteteve të atyre që punojnë në strehimore. Mungesa e fondeve të qëndrueshme ka kontribuar në mbylljet periodike, duke i bërë gratë dhe fëmijët të pastrehë dhe duke i vendosur ata në risk të madh nga dhuna e përsëritur. Prandaj është e nevojshme një linjë e përhershme buxhetore për të siguruar fonde të qëndrueshme për strehimoret. Dështimi i komunave për të akorduar fonde të mjaftueshme për strehimin (banimin) e përkohshëm social, veçanërisht për të mbijetuarit e dhunës në familje, vetëm sa e ka acaruar problemin. Fondet e pamjaftueshme komunale gjithashtu vazhduan të minojnë punën e Qendrave për Punë Sociale (QPS) dhe MV-ve, të cilëve u mungojnë resurset dhe trajnimet e nevojshme për të kryer mandatet e tyre në lidhje me mbrojtjen e viktimave. Disa punëtorë socialë gjithashtu mbetën pa trajnim adekuat, përfshirë atë mbi Strategjinë Kombëtare për Mbrojtjen nga Dhuna në Familje, duke theksuar nevojën për përpjekje plotësuese për ndërtimin e kapaciteteve.

84. Edhe pse ka strehimore të krijuara enkas për viktimat e trafikimit të qenieve njerëzore, Policia e Kosovës dhe institucionet e tjera përgjegjëse ende i caktojnë rastet e tilla në strehimoren e dhunës në familje. Kjo krijon konfuzion në radhët e stafit që nuk kanë ekspertizën dhe aftësinë e duhur për të trajtuar siç duhet rastet e trafikimit. Nuk ka gjithashtu strehimore ekzistuese të dedikuara për personat LGBT+. Menaxhimi ndërinstytucional i lëndëve gjithashtu mbetet i dobët, duke dëmtuar rehabilitimin dhe riintegrimin e personave që kanë pësuar dhunë.

85. Ndërsa në vitet e fundit ka pasur më shumë diskutime për ngacmimin seksual në forume publike, format e tjera të dhunës në bazë gjinore, veçanërisht dhuna seksuale, mbeten kryesisht të padukshme dhe të pahulumtuara.¹⁸⁰ Në këtë drejtim, baza e të dhënave e krijuar nga Koordinatori

179 Adelina Berisha, Nicole Farnsworth dhe Dardan Hoti, *Nga fjalët në vepra? Monitorimi i reagimit institucional ndaj dhunës me bazë gjinore në Kosovë* (Rrjeti i Grave të Kosovës, 7 nëntor 2018), f. 20.

180 Po aty, f. 3.

Kombëtar për Dhunën në Familje do të duhej të zgjerohet për të përfshirë të gjitha format e dhunës në bazë gjinore, jo vetëm dhunën në familje.

86. Mungesa e të dhënave të zbërthyer për nga gjinia e vështirëson sigurimin e respektimit të të drejtave të grave dhe barazisë gjinore, si për shembull në lidhje me qasjen në drejtësi. Institucionet e Kosovës duhet të përmirësojnë mbledhjen, mirëmbajtjen dhe raportimin transparent të të dhënave të zbërthyer, ndër të tjera, për nga gjinia.

6.2. Të drejtat e fëmijëve

87. Neni 50 i Kushtetutës në mënyrë të qartë mbron të drejtat e fëmijëve, përfshirë “të drejtën e mbrojtjes dhe të kujdesit të domosdoshëm për mirëqenien e tyre” dhe mbrojtjen nga dhuna, keqtrajtimi dhe eksploatimi. Konventa për të Drejtat e Fëmijës (CRC), e cila përkufizon se me fëmijë kuptohet çdo qenie njerëzore nën moshën 18 vjeç, gjithashtu zbatohet drejtpërdrejt në Kosovë, sipas nenit 22 të Kushtetutës. Ligji për Mbrojtjen e Fëmijës i cili u adoptua në qershor 2019 dhe do të hyjë në fuqi në vitin 2020, paraqet një arritje të rëndësishme dhe piketë në mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve në Kosovë. Përveç dhënies së prioritetit interesave më të mira të fëmijës, ai garanton mbrojtjen e të gjithë fëmijëve kundër të gjitha formave të dhunës fizike dhe mendore, abuzimit, shfrytëzimit, lënies pas dore ose çfarëdo veprimi tjetër që rrezikon jetën, sigurinë, shëndetin, arsimin dhe zhvillimin e tyre. Ky ligj i ri plotëson një boshllëk të rëndësishëm duke mbrojtur fëmijët e zhvendosur brenda vendit, pa shtetësi, azilkërkues dhe refugjatë, si dhe ata në situatë rruge, e që të gjithë këta nuk ishin mbrojtur posaçërisht nga ndonjë legjislacion paraprak në Kosovë. QK ka miratuar gjithashtu Strategjinë Kombëtare për të Drejtat e Fëmijës për 2019 – 2023, e cila identifikon çështjet që kanë nevojë për ndërhyrje të menjëhershme për t’u siguruar fëmijëve mbrojtjen dhe kujdesin e nevojshëm për mirëqenien dhe zhvillimin e tyre. Një kornizë e treguesve për fëmijën dhe nënën u krijua gjithashtu kohët e fundit për të monitoruar situatën e të drejtave të fëmijëve.

88. Sidoqoftë, ekziston një boshllëk i ndjeshëm ndërmjet kornizës ligjore të Kosovës për mbrojtjen e fëmijëve dhe të drejtave të tyre dhe zbatimit të saj,¹⁸¹ veçanërisht për shkak të resurseve të pamjaftueshme financiare dhe njerëzore. Për shembull, QK reduktoi fondet për strehimore të drejtuar nga OJQ-të që ofrojnë shërbime për fëmijë për të katërtin vit radhazi, duke detyruar OJQ-të të mbështeten në fondet nga donatorët e huaj. Përkundër njëfarë përparimi, të drejtat e fëmijës shpesh shkelen, ndërsa boshllëqet midis mbrojtjes ligjore të fëmijëve dhe mbrojtjes së tyre në praktikë vazhdojnë të ekzistojnë.¹⁸²

181 KOMF, Child Pact, dhe World Vision International, [Indeksi i Mbrojtjes së Fëmijës 2.0](#) (dhjetor 2017), f. 44 (në tekstin e mëtejshëm Indeksi i Mbrojtjes së Fëmijës 2.0).

182 Po aty, f. 2.

89. Fëmijët përbëjnë 30 për qind të popullsisë së përgjithshme të Kosovës, ku 20.7 për qind e tyre jetojnë në varfëri sipas të dhënave më të fundit.¹⁸³ 61.4 për qind e fëmijëve deri në moshën 14 vjeç kanë pësuar dhunë psikologjike dhe fizike.¹⁸⁴ 10.7 për qind e fëmijëve në Kosovë angazhohen në punë, ndërsa 6.8 për qind e fëmijëve punojnë në kushte të rrezikshme.¹⁸⁵ Fëmijët e përfshirë në punë të rrezikshme janë plotësisht të dukshëm, por sistemi nuk u siguron atyre shërbime dhe mbrojtje. Gjithashtu nuk ka shërbime specifike për të adresuar fëmijët që punojnë në rrugë. Për më tepër, nuk ka të dhëna të plota të zbërthyer (p.sh., sipas gjinisë, përkatësisë etnike dhe statusit ekonomik) për numrin e fëmijëve që jetojnë në rrugë, për të ndikuar në zhvillimin e politikave dhe ndërhyrjeve për adresimin e këtij problemi.¹⁸⁶ Në veçanti, reaguesit e parë nuk kishin udhëzime dhe nuk ndërmorën në mënyrë proaktive përpjekje të identifikimit për viktimat e lypjes së detyruar, veçanërisht fëmijëve.

90. Përdhunimi dhe vrasja e fëmijës 11-vjeçar në Fushë Kosovë në Kosovë në korrik 2019 nxiti protesta në qytet kundër neglizhencës së institucioneve publike për të parandaluar vrasjen e fëmijës dhe për të hetuar pretendimet paraprake për përdhunim. Avokati i Popullit përcaktoi që ky incident kishte shkelur të drejtat e fëmijës, në veçanti detyrimet e kujdesit të duhur pozitiv nga shteti i Kosovës në lidhje me të drejtën e fëmijës për jetë.¹⁸⁷ Institucionet e Kosovës duhet të hetojnë dhe adresojnë rastet e akteve seksuale ndaj fëmijëve si çështje me prioritet të lartë dhe urgjencë, duke siguruar që interesat më të mira të fëmijës në fjalë respektohen dhe mbrohen vazhdimisht duke pasur parasysh ndjeshmërinë e dyfishtë të rasteve që përfshijnë fëmijët dhe veprat penale ndaj integritetit seksual.

91. Në vitin 2019, hyri në fuqi Kodi i Drejtësisë për të Mitur i ndryshuar, duke përmirësuar mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve në kontakt me ligjin, në përputhje me rekomandimet e Komitetit të OKB për të Drejtat e Fëmijës dhe dispozitat e CRC. Kodi i rishikuar tani siguron që interesat më të mira të të miturve mbështeten gjatë procedurës penale dhe promovon një qasje të ndjeshme ndaj fëmijës, duke përfshirë edhe mbështetjen e të drejtës së tyre për të shprehur lirshëm pikëpamjet e veta.¹⁸⁸ Përveç ndalimit të diskriminimit të çdo lloji, ai gjithashtu cakton si prioritet masat alternative të paraburgimit në rastet që përfshijnë të miturit siç kërkohet nga standardet përkatëse të të drejtave të njeriut, siç janë masat edukative në vend të dënimeve me burg, për t'i dhënë përparësi arsimit dhe ri-socializimit të fëmijëve.¹⁸⁹ Sidoqoftë, aftësia e kufizuar dhe mungesa e koordinimit midis shërbimeve korrektuese, shërbimit sprovues dhe QPS-ve ende po pengojnë aftësinë e sistemit për të riintegruar në mënyrë të efektshme fëmijët dhe për të parandaluar recidivizmin.

92. Në të vërtetë, delikuenca e të miturve vazhdon të paraqesë dukuri komplekse. Është e nevojshme një bazë e të dhënave qendrore që mundëson institucionet e Kosovës (si p.sh., policia, gjykatat, shërbimi sprovues dhe QPS) dhe OJQ-të që punojnë me fëmijët në konflikt me ligjin që të

183 Po aty.

184 Po aty, f. 14.

185 Po aty, f. 17.

186 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 52.

187 Po aty, ff. 47, 59.

188 Po aty, f. 57.

189 Po aty.

bëjnë mbledhjen sistematike të të dhënave mbi delikuencën e të miturve. Mungojnë programet e projektuara dhe të miratuara për mbrojtjen e fëmijës për fëmijët në situata emergjente, përfshirë fëmijët në konflikt me ligjin. Programet e parandalimit me bazë në komunitet nëpërmjet të të cilave OJQ-të ofrojnë shërbime për mbrojtjen e fëmijës, përfshirë fëmijët nën 14 vjeç në konflikt me ligjin, janë ende shumë të kufizuara. Ekziston gjithashtu një bashkëpunim jo i plotë midis shërbimeve sociale, shkollave dhe komunitetit për identifikimin e fëmijëve në rrezik dhe atyre që kanë më shumë gjasa të përfshihen në sjellje antisociale ose kriminale. Psikologët e shkollës do të duhej të luajnë rol vendimtar në projektimin e këtyre programeve duke marrë parasysh ndikimin e tyre në zhvillimin njohës, emocional, psikologjik dhe shoqëror të fëmijëve në fjalë.

93. Llogaridhënia për marrjen e vendimeve për mbrojtjen e fëmijës mbetet e kufizuar. Ekziston një mungesë e mjeteve transparente dhe të arritshme për të përfshirë në mënyrë efektive pikëpamjet e qytetarëve (veçanërisht pikëpamjet e fëmijëve) në procesin e buxhetimit, rritjen e transparencës dhe ngritjen e fondeve për t'u akorduar në programet e fëmijëve. Mendimet e fëmijëve rrallë merren parasysh meqë nuk ka mekanizma efektive dhe të qëndrueshëm për të përfshirë pikëpamjet e tyre përtej diskutimeve.¹⁹⁰

94. Zhvillimi në fëmijërinë e hershme në Kosovë mbetet në nivelin e prioritetit të ulët, ku investimet janë në nivelin minimal. Shërbimet për zhvillimin në fëmijërinë e hershme nuk janë të integruara dhe të koordinuara ndërmjet institucioneve arsimore, shëndetësore dhe të mirëqenies sociale, duke rezultuar në mungesë harmonizimi dhe vështirësi të qasjes në shërbimet e nevojshme si në nivelin qendror ashtu edhe në atë lokal.¹⁹¹ Në veçanti, shërbimet sociale dhe shëndetësore nuk janë duke u konsideruar prioritare dhe nuk ofrohen në fëmijërinë e hershme. Vetëm 4.8 për qind e fëmijëve të moshës parashkollore ndjekin arsimin parashkollor - shkalla më e ulët në Evropë.¹⁹² Ka mungesë të programeve alternative për zhvillimin në fëmijërinë e hershme. Programet për të mbështetur prindërit, familjet dhe kujdestarët në mjediset familjare të fëmijëve jashtë ambienteve institucionale duhet të zhvillohen dhe zbatohen.

95. Kosova nuk ofron rehabilitimin specifik fizik dhe psikologjik ose shërbimet e riintegritimit shoqëror për të mbështetur fëmijët që vuajnë nga varësia e drogës. Klinika Psikiatrike e Qendrës Klinike Universitare të Kosovës krijoi një repart të posaçëm spitalor për të trajtuar varësinë për pacientët e moshës madhore, megjithëse aty gjithashtu trajtohen fëmijët meqë nuk ka repart të veçantë për ta. Së këndejmi, qendrat e trajtimit të varësisë nga droga nuk janë të përshtatura për nevojat specifike të fëmijëve dhe nuk janë miqësore ndaj fëmijëve ose të sigurta për ta. Trajtimi mjekësor bazohet kryesisht në programet e detoksifikimit që përdorin medikamentet nga Lista e Barnave Esenciale me fonde nga Ministria e Shëndetësisë.¹⁹³

190 KOMF, 'Rekomandime për Raportin e Progresit të BE' (Dokument i brendshëm, 2019).

191 Remzije Krasniqi, Hana Z. Haziri, Mevlude Arifi, et al., 'Politikë rekomanduese për zhvillimin në fëmijërinë e hershme' (KOMF dhe Rrjeti Kosovar i Komunitetit Rom, Ashkali dhe Egjiptian – KRAEEYN, 5 mars 2020), f. 2.

192 Po aty.

193 Indeksi i Mbrojtjes së Fëmijës 2.0, shënimi 181, f. 37.

6.3. Të drejtat e rinisë

96. Në Kosovë, të rinjtë (15 deri 24 vjeç)¹⁹⁴ janë një nga grupet shoqërore në situatën më të cenueshme, meqë preken veçanërisht nga shkalla e lartë e papunësisë, dhuna në familje, korrupsioni dhe nepotizmi, siç vërehet në raportet e shumë OJQ-ve dhe organizatave ndërkombëtare apo rajonale, siç janë Komisioni Evropian, KE dhe Banka Botërore. Ligji për Fuqizimin dhe Pjesëmarrjen e Rinisë ka për qëllim të promovojë pjesëmarrjen e të rinjve në proceset e vendimmarrjes dhe të përmirësojë cilësinë e jetës së të rinjve dhe statusin e tyre shoqëror.¹⁹⁵ Ai adreson të drejtën e të rinjve për vetorganizim dhe punë vullnetare me organizata të ndryshme dhe përgjegjësitë e tyre, detyrimet e institucioneve qendrore dhe komunale, themelimin dhe përgjegjësitë e Këshillave Lokalë të Veprimit Rinor (KLVR) përgjegjës për përmirësimin e statusit të rinisë dhe pjesëmarrjen e të rinjve në politikat sektoriale për arsimin, punësimin, shëndetin publik, çështjet sociale dhe çështje të tjera që lidhen me to.¹⁹⁶

97. Përkundër kësaj kornize ligjore, përfshirja e të rinjve në proceset e vendimmarrjes në nivelin lokal mbetet sfidë për shumë arsye. Funkcionalizimi i KLVR-ve që përfaqësojnë interesat e të rinjve në nivelin qendror dhe lokal ka lënë shumë për t'u dëshiruar. Për më tepër, të rinjtë nuk informohen për rolin e tyre në vendimmarrje dhe politikë dhe nuk kanë zë në institucionet vendimmarrëse për shkak të praktikave aktuale, duke rezultuar në interesimin e tyre të ulët për politikë dhe përjashtim nga diskutimet për çështje që lidhen me të rinjtë.

98. Në vitin 2019, infrastruktura shkollore dhe kurrikulat ende nuk plotësonin nevojat e të rinjve.¹⁹⁷ Mungesa e një sistemi shkollor të unifikuar dhe një kurrikule uniforme vazhdon të ndikojë në përvojat arsimore të të rinjve nga komunitetet e ndryshme, ndërsa mundësitë që ata të bashkëpunojnë dhe të bashkëjetojnë janë minimale.

99. Të rinjtë në të gjitha komunitetet vazhdimisht përballen me mungesën e lëvizjes sepse pasaportat e Kosovës dhe ato të lëshuara nga Drejtoria e Koordinimit e Serbisë për banorët serbë në Kosovë nuk janë të përfshira në liberalizimin e vizave. Prandaj, te të rinjtë është krijuar një ndjenjë e izolimit dhe ata vazhdojnë të kenë vështirësi që të ndjekin studimet jashtë vendit dhe të lëvizin lirshëm në të gjithë zonën e Shengenit dhe në vendet e tjera.

6.4. Personat me aftësi të kufizuara

100. Neni 24 i Kushtetutës ndalon shprehimisht diskriminimin në bazë të "aftësisë së kufizuar", ndërsa neni 51 thotë se "sigurimi social themelor, që ka të bëjë me...aftësitë e kufizuara..., rregullohet me ligj". Për më tepër, disa instrumente për të drejtat e njeriut që mbrojnë të drejtat e personave me aftësi të kufizuara zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë.¹⁹⁸ Megjithëse Kosova ka disa ligje në

194 Ligji nr. 03/L-145 për Fuqizim dhe Pjesëmarrje të Rinisë (5 nëntor 2009), neni 3.

195 Po aty, neni 1.

196 Po aty, nenet 4-10.

197 KER Sinergjia dhe Rrjeti i Edukatorëve Bashkëmoshatarë, 'Manual Edukativ Praktik /Udhëzime për Mësues, Edukatorë dhe Mbrojtësit e të Drejtave të Njeriut: Mësime mbi të Drejtat e Njeriut në një Ambient Sfidues' (2019), f. 12, në dispozicion në anglisht, serbisht dhe shqip [këtu](#).

198 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22. Shih gjithashtu UDHR, neni 25; CRC, nenet 2, 23.

lidhje me personat me aftësi të kufizuara, ajo ende nuk ka një ligj të harmonizuar që adreson të gjithë personat me aftësi të kufizuara. Ligji nr. 2003/23 për Pensionet e Personave me Aftësi të Kufizuar siguron mbrojtje sociale për personat e paaftë për të mbajtur veten për shkak të aftësisë së kufizuar. Ligji nr. 03/L-022 për Përkrahje Materiale Familjeve të Fëmijëve me Aftësi të Kufizuar të Përhershme i jep përkrahje materiale familjeve të cilët ruajnë dhe përkujdesen për fëmijët me aftësi të kufizuar të përhershme. Sidoqoftë, në ligj përdoret terminologji e vjetruar në përkufizimin e fëmijëve me aftësi të kufizuar të përhershme, si për shembull “fëmijë të palëvizshëm” dhe “fëmijë plotësisht të verbër”. Ky ligj gjithashtu nuk ofron përkrahje materiale për familjet që përkujdesen për fëmijë me aftësi të kufizuara jo të përhershme, edhe pse ata gjithashtu kanë nevojë për këtë mbështetje. Ligji nr. 03/L-019 për Aftësimin, Riaftësimin dhe Punësimin e Personave me Aftësi të Kufizuara ndalon në mënyrë specifike diskriminimin nga punëdhënësi dhe thekson nevojën për mundësi dhe trajtim të barabartë të personave me aftësi të kufizuara në punësim, aftësim dhe riaftësim dhe garanton mbrojtjen e tyre ligjore. Ndonëse Kosova nuk është nënshkruese e Konventës për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (CRPD), ajo ka adoptuar përkufizimin e CRPD për aftësinë e kufizuar në Planin Kombëtar të Veprimit për Personat me Aftësi të Kufizuara 2009 – 2011,¹⁹⁹ i cili synon të përafrojë legjislacionin e Kosovës me CRPD dhe instrumentet e tjera ndërkombëtare që kërkohen për aderim në BE.

101. Numri i përgjithshëm i personave me aftësi të kufizuara në Kosovë është i panjohur për shkak të përkufizimeve të shumta të aftësisë së kufizuar që janë vënë në funksion nga institucionet e veçanta dhe palët e interesuara.²⁰⁰ Personat me aftësi të kufizuara vazhdojnë të përballen me diskriminim dhe vështirësi të shumta në punësim, qasje në hapësira publike dhe institucione, qasje të barabartë në arsim, transport publik dhe shërbime të tjera.²⁰¹ Shërbimet shëndetësore dhe rehabilituese, asistencë sociale dhe pajisjet ndihmëse për personat me aftësi të kufizuara vazhduan të ishin të pamjaftueshme.²⁰² Në veçanti, Kosovës ende i mungon një sistem i përshtatshëm për vendosjen dhe trajtimin e personave me aftësi të kufizuara mendore të mbajtur në ndalim, dhe entet e shëndetit mendor janë “nën standarde dhe në përgjithësi të mbingarkuara”.²⁰³ Shërbimet shëndetësore për fëmijët me aftësi të kufizuara gjithashtu nuk janë të një cilësie të pranueshme, dhe sistemi shëndetësor ende çalon në ofrimin e barnave esenciale dhe furnizimeve mjekësore për ta.

102. Nevojat specifike të fëmijëve me aftësi të kufizuara nuk adresohen në mënyrë adekuate, meqë ato kërkojnë shërbime të përshtatura enkas të ndryshme nga ato të ofruara për të rriturit, të cilat nuk mund të sigurohen vetëm me anë të legjislacionit. Sipas Programit të Fondit të Kombeve të Bashkuara për Fëmijët (UNICEF) në Kosovë, rreth 38,000 fëmijë me aftësi të kufizuara në Kosovë nuk vijnë në mësimet shkollorë, kryesisht për shkak të stigmatizimit të këtyre fëmijëve dhe mungesës

199 Zyra e Kryeministrit, ‘Plani Kombëtar i Veprimit për Personat me Aftësi të Kufizuara 2009-2011’ (maj 2009), f. 10.

200 Programi i UNICEF në Kosovë, ‘Mbrojtja e Fëmijës dhe Përfshirja Shoqërore’ (2019).

201 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 73.

202 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, ff. 26-27.

203 Po aty, f. 27.

së institucioneve arsimore miqësore për aftësinë e kufizuar.²⁰⁴ Mësimdhënësit gjithashtu nuk kanë trajnimin dhe resurset e nevojshme për të përfshirë në mënyrë të vazhdueshme fëmijët me aftësi të kufizuara.

103. Personat me aftësi të kufizuara vazhduan të përballen me pengesa në realizimin e së drejtës së tyre për informim në vitin 2019. Institucionet e Kosovës shpesh nuk publikuan njoftimet dhe vendimet në alfabet të Brajlit për të siguruar qasjen në informacionin përkatës për personat me dëmtime pamore.²⁰⁵ Në mënyrë të ngjashme, personat me aftësi të kufizuara të dëgjimit nuk patën qasje në informacion gjatë debateve televizive për zgjedhjet e tetorit 2019 për shkak të mos sigurimit të interpretuesve të certifikuar të gjuhës së shenjave.²⁰⁶

6.5. Të drejtat e komuniteteve

104. Kosova ka kornizë të fortë ligjore, institucionale dhe strategjike për të drejtat dhe mbrojtjen e komuniteteve pakicë²⁰⁷ që është në përputhje me standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut. Neni 3 i Kushtetutës thekson se Kosova është “shoqëri shumetnike” dhe garanton për të gjithë mbrojtjen e barabartë para ligjit, përfshirë në “mbrojtjen e të drejtave dhe në pjesëmarrjen” e të gjitha komuniteteve në Kosovë. Neni 24 ndalon në mënyrë specifike diskriminimin në bazë të “lidhjes me ndonjë komunitet”. Kapitulli III i Kushtetutës përcakton të drejtat e komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre dhe detyrimet e Kosovës në këtë aspekt. Aty përcaktohet se pjesëtarët e komuniteteve në Kosovë kanë “të drejtë që të shprehin, të avancojnë dhe të zhvillojnë lirisht identitetin dhe atributet e tyre si komunitet.”²⁰⁸ Komunitetet pakicë gjithashtu gëzojnë garanci kushtetuese për, ndër të tjera, të drejtën e përdorimit të gjuhës së tyre amtare në jetën private dhe publike, aftësinë për të gëzuar lidhje me Shtetet me të cilat ndajnë trashëgiminë “kulturore, gjuhësore a fetare” dhe përfaqësimin në KK, institucionet dhe organet publike dhe mediat transmetuese publike.²⁰⁹ Konventa Kornizë e KE-së për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare, e cila zbatohet drejtpërdrejt në Kosovë,²¹⁰ gjithashtu mbron dhe promovon të drejtat dhe liritë e pakicave në Kosovë. Ndër ligjet e tjera relevante, Ligji nr. 03/L-047 për Mbrojtjen dhe Promovimin e të Drejtave të Komuniteteve dhe Pjesëtarëve të Tyre në Republikën e Kosovës mbulon të drejtat e komuniteteve në lidhje me barazinë, gjuhën, kulturën, fenë, arsimin, mundësitë ekonomike dhe shoqërore, shëndetësinë dhe pjesëmarrjen politike. Zbatimi i kësaj kornize të fortë mbetet çështje e hapur dhe e ndërlikuar nga dobësitë e kapaciteteve brenda institucioneve të Kosovës që minojnë mbrojtjen gjithëpërfshirëse të të drejtave të pakicave. Ky seksion vendos theks të veçantë në të drejtat për gjuhën dhe lirinë e lëvizjes së komunitetit K-Serb, në bazë të informacioneve të OSHC-ve përkatëse që punojnë në këto fusha.

204 Programi i UNICEF në Kosovë, ‘Vlerësohet se 38,000 fëmijë më aftësi të kufizuar nuk vijojnë shkollimin’ (25 korrik 2019).

205 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 73.

206 Po aty, f. 74.

207 Grupet kryesore të pakicave në Kosovë janë serbët, boshnjakët, turqit, ashkallitë, egjiptianët, goranët dhe romët. See Minority Rights Group International, ‘Kosova’ (përditësuar në mars 2018).

208 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 57(3).

209 Po aty, nenet 59, 61-62.

210 Po aty, neni 22.

105. Gjuha është thelbësore për kulturën dhe identitetin e secilit komunitet në Kosovë. Kushtetuta e Kosovës, e cila përkufizon gjuhën shqipe dhe gjuhën serbe si gjuhë zyrtare në Kosovë, dhe ligjet e tjera njohin dhe mbrojnë të drejtat e gjuhës në Kosovë,²¹¹ në veçanti për komunitetet pakicë. Ligji për Përdorimin e Gjuhëve parashikon të drejtën e personit për të përdorur gjuhën e vet në institucione qendrore dhe lokale, në institucione arsimore, procedime gjyqësore dhe ndërmarrje të shërbimeve publike. Ai gjithashtu mbulon marrjen e informacionit në gjuhën e individit dhe përcakton që emrat personalë në bazat e të dhënave, dokumentet publike dhe në regjistra publikë do të duhej të regjistrohen në formën origjinale. Disa instrumente të të drejtave të njeriut që zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë gjithashtu afirmojnë dhe mbështesin të drejtat e gjuhës.²¹² Përkundër kësaj kornize ligjore, zbatimi i të drejtave të gjuhës në Kosovë vazhdoi të ballafaqohet me disa sfida në praktikë, gjë që ka ndikuar në qasjen në informacion të komuniteteve pakicë. Në veçanti, “[d]ygjuhësia në Kosovë ende nuk zbatohet dhe përparimi në këtë drejtim është i ngadaltë”.²¹³

106. Në vitin 2019, vetëm katër nga 19 uebsajtet zyrtare të ministrive dhe institucioneve të tjera publike përmbanin sasi të barabarta informacioni në gjuhën shqipe dhe serbe.²¹⁴ Kur informacioni ishte në dispozicion në dy gjuhë, cilësia e përkthimeve ishte shpesh e dobët, duke e bërë informacionin konfuz ose madje edhe të pakuptueshëm për lexuesit. Katër²¹⁵ nga 38 komuna nuk kishin përkthyes ose lektor, ndërsa 34 komunat e tjera nuk kishin më shumë se dy përkthyes.²¹⁶ Megjithëse alfabeti cirilik është alfabeti zyrtar dhe tradicional i gjuhës serbe, pothuajse të gjitha uebsajtet zyrtare dhe informacionet e ndara nga institucionet e Kosovës, përfshirë ligjet dhe aktet nënligjore, janë ende në alfabetin latin. Ministria për Komunitete dhe Kthim është i vetmi institucion qeveritar, uebfaqja zyrtare e së cilës është edhe në alfabetin cirilik.

107. Personat që flasin serbisht hasin cilësi të dobët ose nuk gjejnë përkthime të dokumenteve zyrtare dhe përballen me vështirësi të tjera lidhur me gjuhën gjatë qasjes në shërbimet publike. Përkthimet e dobëta ose jo-ekzistuese mund të kenë ndikim veçanërisht të rëndë në sistemin gjyqësor duke ndryshuar kuptimin e mirëfilltë të përkufizimeve ligjore dhe dispozitave ligjore, duke kërcënuar potencialisht administrimin dhe qasjen e barabartë në drejtësi. Për më tepër, gazetarët serbisht-folës thanë se ata nuk kanë shërbime të përkthimit në lidhje me seancat e Kuvendit të Kosovës nëse deputetet nga radhët e serbëve të Kosovës nuk janë të pranishëm.²¹⁷ Megjithëse ekziston njëfarë paqartësie në Rregulloren e Punës së Kuvendit kur bëhet fjalë për ofrimin e përkthimit gjatë seancave të lartpërmendura, është e qartë se praktika aktuale e ofrimit

211 Po aty, nenet 5, 59; Ligji nr. 02/L-37 për Përdorimin e Gjuhëve (1 mars 2007) (në tekstin e mëtejshëm Ligji për Përdorimin e Gjuhëve); Ligji nr. 03/L-047 për Mbrojtjen dhe Promovimin e të Drejtave të Komuniteteve dhe Pjesëtarëve të Tyre në Republikën e Kosovës (4 qershor 2008), neni 4.

212 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22. Shih gjithashtu ICCPR, neni 27; ECHR, neni 14; Konventa Korniza e KE, nenet 5, 9-12, 14.

213 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 90.

214 AKTIV, ‘Pasqyrë e përgjithshme e të drejtave gjuhësore në Kosovë’ (30 shtator 2019).

215 Në mënyrë të veçantë, Komunitatet e Hanit të Elezit, Zveçanit, Drenasit, Malishevës.

216 Kontribut nga CPT bazuar në publikimin e tyre ‘Raport dhe rekomandime për përdorimin e gjuhëve në komuna’ (2019), f. 10-11.

217 Anđelka Čup, ‘Nema srpskih poslanika, nema prevoda za novinare koji izveštavaju na srpskom jeziku’ (uns.org.rs, 23 janar 2019).

të përkthimit vetëm kur një deputet i Kuvendit është i pranishëm ose kërkon përkthim, e bën të vështirë për gazetarët dhe serbisht-folësit që të marrin dhe të përçojnë informacione dhe të marrin pjesë në jetën publike.²¹⁸ Sipas disa OSHC-ve që kontribuuan në këtë raport, serbisht-folësit hasën gjithashtu në vështirësi kur u përpoqën të qasen në shërbime dhe informacione të ndërmarrjeve të mëdha të sektorit privat në gjuhën e tyre, edhe pse Ligji për Përdorimin e Gjuhëve kuptohet gjerësisht se aplikohet për veprimtaritë e tilla.²¹⁹

108. Në vitin 2011, Kosova dhe Serbia nënshkruan Marrëveshjen për Lirinë e Lëvizjes që para-supozon lëvizjen e papenguar të personave dhe automjeteve motorike ndërmjet Kosovës dhe Serbisë. Është raportuar se Policia e Kosovës filloi zbatimin e kësaj marrëveshjeje në gusht 2019 duke lejuar hyrjen e qytetarëve të Serbisë në Kosovë “vetëm me letërnjoftim” pa kërkuar pasaportat.²²⁰ Kjo pretendohet se u bazua në udhëzimet administrative të marra nga Ministria e Punëve të Brendshme të Kosovës.²²¹ Çështja e vlefshmërisë së pasaportave serbe të lëshuara nga Koordinaciona Uprava (Drejtoria e Koordinimit) për udhëtim ndërkombëtar në dhe nga Kosova mbetet kryesisht e pazgjdhur me pak indikacione se një zgjidhje afatgjatë është në horizont. Raportet gjatë gjithë vitit 2019 treguan se serbët e Kosovës u përballën me vështirësi të vazhdueshme në vendkalimet kufitare (si ato tokësore ashtu edhe në Aeroportin Ndërkombëtar të Prishtinës) kur përdornin pasaportat e lëshuara nga Drejtoria e Koordinimit.²²² Aktualisht nuk ka dispozita ligjore ose udhëzime administrative që thonë se këto pasaporta serbe nuk janë të vlefshme për udhëtim, kështu që me sa duket kjo praktikë nuk ka bazë ligjore. Kjo dukuri e pazakontë pengon kalimin e lirë të personave ndërmjet Kosovës dhe vendeve fqinje, si dhe aftësinë e banorëve të Kosovës që posedojnë pasaportat e përmendura më lart për të udhëtuar ndërkombëtarisht.

6.6. Të drejtat LGBT+

109. Neni 24 i Kushtetutës shprehimisht ndalon diskriminimin në bazë të gjinisë dhe orientimit seksual. Disa instrumente të të drejtave të njeriut që zbatohen drejtpërdrejt në Kosovë gjithashtu ndalojnë diskriminimin në bazë të gjinisë dhe statusit tjetër.²²³ Ligji nr. 05/L-021 për Mbrojtjen nga Diskriminimi krijon një kornizë të përgjithshme për parandalimin dhe luftimin e diskriminimit bazuar në seks, gjini, identitet gjinor dhe orientim seksual, ndër statuset tjera, dhe përcakton APK si organin e autorizuar për të pranuar dhe hetuar ankesat e diskriminimit. Ai mbron personat LGBT+ nga veprimet diskriminuese të drejtpërdrejta dhe të tërthorta nga institucionet qendrore dhe lokale, si dhe nga personat fizikë dhe juridikë në sektorin publik dhe privat. Për më tepër, Ligji nr. 05/L-020 për Barazi Gjinore garanton mundësi dhe trajtim të barabartë për burrat, gratë dhe personat që kanë një karakteristikë të mbrojtur të “identitetit gjinor apo të seksit” si dhe në “në sferën publike dhe private të jetës shoqërore, duke përfshirë jetën politike dhe publike, punësimin, arsimin, shëndetësinë, ekonominë, përfitimet shoqërore, sportin, kulturën dhe sferat tjera” në ligjet e Kosovës. Ndonëse Grupi Këshillues dhe Koordinues për komunitetin LGBT+ në Kosovë përpiloi

218 Zëri i Amerikës, ‘U kosovskoj skupštini prevod na srpski samo za poslanike’ (*kossev.info*, 18 prill 2019).

219 Ligji për Përdorimin e Gjuhëve, shënimi 211, Arts. 29-30.

220 Beta/N1, ‘Policia e Kosovës zbaton marrëveshjen për lirinë e lëvizjes’ (*rs.n1info.com*, 9 gusht 2019).

221 Po aty.

222 Bazuar në hulumtimet dhe intervistat e kryera nga AKTIV nga qershori deri në tetor 2019.

223 Kushtetuta e Kosovës, shënimi 2, neni 22. Shih gjithashtu UDHR neni 2; ICCPR, nenet 2, 26; ECHR, neni 14, dhe Protokollin i saj nr. 12, neni 1.

Planin Kombëtar të Veprimit për 2019 – 2022, asnjë nga masat e tij nuk ishte zbatuar deri në nëntor 2019. OGG vazhdon të shpërfillë implementimin e këtij plani, duke u mbështetur në vend të kësaj në organizatat LGBT+ në Kosovë për ta zbatuar atë, gjë që nuk do të duhej të jetë kështu.

110. Në vitin 2019, në institucionet e Kosovës për sundimin e ligjit u raportuan 10 raste të dhunës që kishin pasur si cak personat LGBT+. Tre raste rezultuan me aktgjykime gjyqësore pozitive për të mbijetuarit e kësaj dhune. Një rast kishte të bënte me dhunën në familje që viktimja e raportoi në Policinë e Kosovës me mbështetjen e OJQ-së CEL, ku nëna u shpall fajtores dhe u dënua me 180 ditë dënim me kusht në sprovim. Për herë të parë në vitin 2019, Zyra e Prokurorisë në Kosovë inicioi padi sipas detyrës zyrtare ndaj një zyrtari të Ministrisë së Drejtësisë për shkak të gjuhës së urrejtjes ndaj personave LGBT+, i cili u mbajt në ndalim për 48 orë.²²⁴ 13 raste të tjera u raportuan në organizatat LGBT+ në Kosovë, por personat në fjalë nuk pranuan t'i paraqesin çështjet e tyre pranë autoriteteve kompetente.

111. Në gusht 2019, Gjykata e Apelit vërtetoi vendimin e Gjykatës Themelore në Prishtinë nga dhjetori i vitit 2018 për t'i dhënë një personi transgjinnor nga Suhareka të drejtën për të ndryshuar emrin dhe seksin në dokumentet zyrtare.²²⁵ Ndërsa vendimi i Gjykatës së Apelit është më i saktë dhe më udhëzues për ndryshimin e emrave, ai është i paqartë dhe nuk jep udhëzime të përpikta për Ministrinë e Punëve të Brendshme dhe Agjencinë e Regjistrimit Civil (ARC) si të njihen rikatimet gjinore në dokumentet personale. Në një rast tjetër, një burrë transgjinnor i kërkoi Zyrës së Gjendjes Civile në Gjakovë në vitin 2018 që të ndryshojë emrin e tij dhe shënuesin gjinnor në mashkull në dokumentet e tij zyrtare, gjë që Zyra e Gjendjes Civile dhe ARC e refuzuan. Pas këtij refuzimi, burri transgjinnor paraqiti padi në Gjykatën Themelore në Prishtinë duke kërkuar njohjen ligjore të identitetit të tij gjinnor, e cila gjykatë vendosi në favor të kërkesës së tij në dhjetor 2019. Lënda përfundimisht shkoi në Gjykatën e Apelit, e cila vërtetoi vendimin e Gjykatës Themelore.

112. Sidoqoftë, këto raste nuk mund të përdoren si precedent ligjor për raste të tjera të ngjashme në Kosovë, ku ende mungon korniza ligjore për njohjen ligjore të gjinisë që lejon personat transgjinnorë që të ndryshojnë shënuesit e seksit dhe emrat e tyre në dokumentet zyrtare. Prandaj, Ministria e Punëve të Brendshme do të duhet të ndryshojë kornizën ligjore, veçanërisht Ligjin për Regjistrin Civil, për të mundësuar njohjen ligjore të gjinisë, por ende nuk ka ndërmarrë ndonjë veprim në këtë drejtim. Në veçanti, ligjet përkatëse dhe aktet nënligjore do të duhej të ndryshohen për të sqaruar procedurat e nevojshme dhe për të zgjidhur çdo boshllëk juridik për procedura të caktuara, siç janë ato të dëshmuara në dy rastet më lart.

113. Pas një fushate nga dy OJQ-të kryesore për LGBT+ në Kosovë, CEL dhe CSGD, orientimi seksual dhe identiteti gjinnor u përfshinë si baza të mbrojtura në tetë nene të Kodit Penal të ndryshuar në 2019, duke avancuar mbrojtjen e personave LGBT+ në Kosovë. Këto baza të reja përfshihen në

224 Almakos, 'Ndalohej për 48 orë zyrtari i Ministrisë së Drejtësisë që kërcënoi komunitetin LGBT' (almakos.com, 14 shkurt 2019).

225 Valona Fana, 'Gjykata e Apelit: Lejohet ndërrimi i emrit dhe gjinisë në regjistrin civil' (kallxo.com, 22 gusht 2019).

nenet që adresojnë, ndër të tjera, krimet e urrejtjes, diskriminimin, vrasjen dhe akte të tjera të dhunës dhe shkatërrimin ose dëmtimin e pasurisë.

114. Organizatat LGBT+ dhe organizatat e tjera të të drejtave të njeriut gjithashtu i kanë paraqitur rekomandime Ministrisë së Drejtësisë për adresimin e partneriteteve të të njëjtit seks në draftin e Kodit Civil. Rekomandimet e tyre ofruan dy mundësi se si partneritetet e të njëjtit seks do të duhej të rregullohen në Kodin Civil. Opsioni i parë rekomandoi që në kapitullin e martesës të përfshihet një dispozitë neutrale gjinore, ndërsa opsioni i dytë do të kërkonte shtimin e dispozitave të reja që mbulojnë bashkimin civil midis partnerëve të të njëjtit seks.

115. Për dallim nga vitet e mëparshme, çështjet LGBT+ u diskutuan gjatë fushatës elektorale të vitit 2019, dhe disa parti politike deklaruan publikisht se mbështesin të drejtat LGBT+. Për herë të tretë me radhë, organizatat LGBT+ në Kosovë organizuan me sukses Javën e Krenarisë LGBT+ në tetor 2019. Ashtu si vitet e kaluara, ky ishte një manifestim paqësor pa asnjë incident që tërhoqi numër të madh aktivistësh LGBT+ nga Kosova dhe rajoni, si dhe udhëheqës vendorë dhe ndërkombëtarë. Për dallim nga vitet e tjera, duhet theksuar se nuk pati kërcënime nëpërmjet mediave sociale kundër organizatave ose aktivistëve të përfshirë.

6.7. Personat në lëvizje

116. Neni 156 i Kushtetutës së Kosovës përcakton që Kosova “promovon dhe lehtëson kthimin e sigurt dhe me dinjitet të refugjatëve dhe personave të zhvendosur brenda vendit, dhe u ndihmon atyre për kthimin e pronave dhe posedimeve të tyre.” MSA midis BE-së dhe Kosovës riafirmon gjithashtu të drejtën e tyre të kthimit dhe mbrojtjen e të drejtave të tyre pronësore dhe të drejtave të njeriut të ndërlidhura.²²⁶ Ajo parashikon bashkëpunimin midis BE-së dhe Kosovës në çështjet e azilit me qëllim që t’i ndihmohet Kosovës për të përmbushur standardet e përfshira në Konventën e Gjenezës të vitit 1951 në lidhje me statusin e refugjatëve dhe Protokollin e saj të vitit 1967, duke përfshirë sigurimin e respektimit të parimit të mos-dëbimit dhe të drejtave të njeriut të azilkërkuesve dhe refugjatëve. Më konkretisht, Ligji për Azilin përcakton kushtet dhe procedurat për njohjen e statusit të refugjatit, statusit të mbrojtjes plotësuese apo mbrojtjes së përkohshme dhe rregullon të drejtat dhe detyrimet e personave me të cilëve u është njohur statusi i tillë si dhe të azilkërkuesve.²²⁷ Në ligjet tjera të rëndësishme për mbrojtjen dhe të drejtat e personave në lëvizje përfshihen Ligji nr. 04/L-219 për të Huajt, i cili përkufizon refugjatët në pajtim me standardet ndërkombëtare,²²⁸ dhe Ligji nr. 04/L-218 për Parandalimin dhe Luftimin e Trafikimit me Njerëz dhe Mbrojtjen e Viktimave të Trafikimit.²²⁹ Ç’është më e rëndësishmja, Ligji për të Huajt i jep prioritet masave alternative të ndalimit për të huajt kur kjo është e mundur.

117. Në vitin 2018, QK adoptoi edhe Rregulloren nr.01/2018 për Kthimin e Personave të Zhvendosur dhe Zgjidhje të Qëndrueshme, e cila identifikon Ministrinë e Komuniteteve dhe Kthimit si

226 Marrëveshja E Stabilizim-Asociimit ndërmjet Republikës së Kosovës, në njëren anë, dhe Bashkimit Evropian dhe Komunitetit Evropian të Energjisë Atomike, në anën tjetër (2 tetor 2015).

227 Ligji nr. 06/L-026 për Azilin (15 maj 2018), neni 1.

228 Ligji nr. 04/L-219 për të Huajt (3 shtator 2013), nenet 2-3.

229 Ligji nr. 04/L-218 për Parandalimin dhe Luftimin e Trafikimit me Njerëz dhe Mbrojtjen e Viktimave të Trafikimit (4 shtator 2013), neni 1.

institucion qendror koordinues dhe i jep asaj për herë të parë një kornizë ligjore detyruese për procesin e kthimit.²³⁰ Sipas Avokatit të Popullit, megjithatë, kjo rregullore “nuk u zbatua plotësisht dhe në mënyrë konsistente në vitin 2019”.²³¹

118. Përkundër kësaj kornize ligjore, e drejta e personave të zhvendosur për t’u kthyer në mënyrë të sigurtë mbeti çështje kyçe në Kosovë në vitin 2019, ku u shënuan vetëm 190 kthime të personave që i përkasin komuniteteve pakicë, krahasuar me 284 kthime në 2018.²³² Sipas Komisarit të Lartë të OKB për Refugjatë (UNHCR), 90,000 persona në rajon që ishin zhvendosur gjatë konfliktit 1998 – 1999 në Kosovë vazhduan të kenë nevoja të lidhura me zhvendosjen në vitin 2019, nga të cilët 2,104 familje të përbëra nga 8,367 persona të zhvendosur me banim jashtë Kosovës, kryesisht K-Serbë, shprehën interesim për të marrë ndihmë nga UNHCR për t’u kthyer në Kosovë.²³³ Mundësia e personave të zhvendosur për t’u kthyer në mënyrë të sigurt dhe dinjitoze, varet nga ekzistenca e kushteve të favorshme për kthim, siç janë qasja në shërbimet thelbësore, infrastruktura e mjaftueshme, mundësitë për të fituar të ardhura, respektimi i të drejtave të tyre për gëzim të pronës dhe strehim adekuat, si dhe liria e tyre të lëvizjes dhe ndërtimi i besimit për të përmirësuar marrëdhëniet ndëretnike në shoqëri.²³⁴ Në këtë drejtim, QK ka promovuar politika në pajtueshmëri me BE-në dhe ka bashkëpunuar me organizata ndërkombëtare dhe vendore për të ofruar ndihmë të qëndrueshme për kthimin e personave të zhvendosur, duke përfshirë ndihmën për rimarrjen e pronave në zotërim, grante të tokës, mundësi më të mira socio-ekonomike dhe mobilizimin e Policisë së Kosovës në mjediset ku jetojnë të kthyerit për të zbutur shqetësimet e sigurisë.²³⁵

119. Në vitin 2019 ka pasur përparim, përfshirë këtu në lidhje me lëshimin e dokumenteve personale për personat e zhvendosur dhe të kthyerit dhe lëshimin e lejeve për ndërtimin e shtëpive për të kthyerit.²³⁶ Sidoqoftë, disa pjesëtarë nga komunitetet K-Rom, K-Ashkali dhe K-Egjiptian në Kosovë, në veçanti të kthyerit nga këto komunitete, ende nuk kishin dokumente personale në vitin 2019.²³⁷ Kjo shquan nevojën për përpjekje plotësuese për ngritjen e vetëdijes në këto komunitete mbi rëndësinë e regjistrimit të gjendjes civile, sepse mosregjistrimi po i pengon ata të ushtrjnë të drejtat e tyre siç janë përfitimet sociale, pensionet dhe programet e asistencës. Për më tepër, UNHCR raportoi se personat e zhvendosur ishin të përjashtuar nga mbrojtja e të drejtave të njeriut dhe planet e zhvillimit të qëndrueshëm për shkak të mungesës së regjistrimit të detajuar të popullsisë dhe pamjaftueshmërisë së të dhënave të zberthyera sipas veçorive përkatëse.²³⁸

230 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 82.

231 Po aty.

232 Po aty, ff. 81-82.

233 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 15.

234 Zyra Rajonale e UNHCR në Evropën Juglindore, ‘Personat e zhvendosur nga Kosova në rajon – Rivlerësim i interesimit për kthim’ (14 shtator 2017); shih gjithashtu Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 15.

235 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 16.

236 Raporti i APK 2019, shënimi 37, ff. 82, 84-85; Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 15.

237 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 85; Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 18.

238 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 15.

120. Çështjet në lidhje me të drejtën e strehimit adekuat për personat e zhvendosur që jetojnë në qendrat kolektive në Kosovë gjithashtu mbetën të pazgjidhura në vitin 2019.²³⁹ Për më tepër, ndërsa situata e sigurisë mbeti relativisht e qëndrueshme, pati disa incidente që ndikuan në procesin e kthimit të personave të zhvendosur, të tilla si vjedhjet, zjarr-vënie, protestat dhe peticionet kundër kthimit nga komunitetet pritëse.²⁴⁰ Mungesa e mundësive për të fituar të ardhura gjithashtu ndikoi në numrin e kthimeve.²⁴¹ Paragjykimet dhe diskriminimi shoqëror gjithashtu raportohet se vazhduan të ishin pengesë për kthimin.²⁴² Sfidat e tjera përfshinin uzurpimin e pronave që u takojnë personave të zhvendosur dhe vonesat në verifikimin e të drejtave të tyre pronësore.

121. Për sa i përket azilkërkuesve dhe refugjatëve, korniza ligjore e Kosovës parashikon njohjen e statusit të refugjatit, mbrojtjen plotësuese në raste të tjera dhe pranimin e përkohshëm për azilkërkuesit që presin gjykimin e lëndëve të tyre.²⁴³ Megjithëse Kosova është ende kryesisht zonë transiti për Evropën, numri i kërkesave për azil u rrit në 2,081 në 2019 nga 594 në 2018.²⁴⁴ Sipas UNHCR, azilkërkuesve iu ofrua strehim, ushqim dhe veshmbathje, megjithëse kujdesi shëndetësor, përfshirë shërbimet e shëndetit mendor, raportohet se ishin ende të pamjaftueshme dhe ekziston nevoja për shërbime të përmirësuara të përkthimit në nivelin qendror dhe lokal.²⁴⁵ Ndërsa qendrat e azilit mund të pranojnë fëmijë, ende mungojnë procedurat standarde të operimit për trajtimin e fëmijëve të pashoqëruar dhe për vlerësimin e të drejtës së tyre për azil.²⁴⁶ Në këtë drejtim, do të duhet të bëhen përpjekje për të forcuar kapacitetet e Kosovës për të identifikuar dhe adresuar nevojat e migrantëve në situata të cënueshme, përfshirë, veçanërisht, fëmijët migrantë të pashoqëruar. Për të adresuar në mënyrë adekuate flukset e përziera të migracionit, Kosova gjithashtu do të duhet të finalizojë dhe funksionalizojë një sistem të hyrjes me fokus te mbrojtja për të identifikuar nevojat specifike të mbrojtjes së refugjatëve dhe azilkërkuesve. Në fund, autoritetet e Kosovës gjithashtu do të duhet të krijojnë një mekanizëm që lejon alternativat kundrejt ndalimit në rastet që përfshijnë personat në lëvizje.

122. Në qershor 2019, KK miratoi raportin e një komisioni hetimor për paligjshmëritë e mundshme rreth dëbimit të gjashtë shtetasve turq në mars 2018 për lidhjet e tyre të pretenduara me një organizatë terroriste.²⁴⁷ Sipas raportit, dëbimi kishte shkelur detyrimin ndërkombëtar të të drejtave të njeriut për mos-dëbim, në bazë të faktit se ekzistonin baza materiale për të besuar se gjashtë të kthyerit do të përballeshin me rrezikun e vërtetë për t'iu nënshtruar torturës, trajtimit a ndëshkimit mizor, çnjerëzor ose poshtëruës nëse deportohen në Turqi. Raporti gjithashtu gjeti se autoritetet e Kosovës pretendohet se kishin shkelur instrumentet ndërkombëtare dhe rajonale për të drejtat e njeriut, Kushtetutën dhe legjislacionin tjetër përkatës duke mos respektuar procedurën për revokimin e lejeve të tyre të qëndrimit dhe duke mos u siguruar atyre të drejtën për proces të rregullt gjyqësor. Më pas, në shtator 2019, Gjykata e Apelit vërtetoi vendimin e Gjykatës Themelore

239 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 82.

240 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 83; Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 16.

241 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 83; Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 15.

242 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 15.

243 Po aty, f. 16.

244 Telegrafi, 'Shënon rritje numri i azilkërkuesve në Kosovë – mbi dy mijë kërkuar azil në 2019-ën' (telegrafi.com, 5 janar 2020).

245 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 17.

246 Po aty.

247 Po aty, f. 16.

të Prishtinës që kishte gjetur se arsyetimi i përdorur për heqjen e lejeve të qëndrimit për shtetasit turq ishte i pabazë.²⁴⁸

7. ÇËSHTJET E NDËRLIDHURA/ÇËSHTJET SPECIFIKE TË TË DREJTAVE TË NJERIUT

7.1. Krimet e urrejtjes (incidentet potencialisht me motive etnike) dhe të drejtat e njeriut

123. Krimet e urrejtjes, përfshirë incidentet potencialisht me motive etnike, vazhduan të ndikojnë në të drejtat e njeriut të qytetarëve në Kosovë në vitin 2019. Krimet e urrejtjes, të cilat janë shumë komplekse, specifike dhe njëkohësisht juridike dhe politike, ndryshojnë për nga përmbajtja dhe natyra e tyre, duke u shtrirë nga dhuna politike te cenimi i pronës private deri në shënjestrimin e qëllimshëm të trashëgimisë kulturore dhe fetare të një komuniteti. Kodi Penal i Kosovës përcakton se krimet e urrejtjes pengojnë gëzimin e të drejtave të njeriut dhe lirive themelore të garantuara me Kushtetutën dhe ligjet e Kosovës, duke kërcënuar, veçanërisht, realizimin e barazisë për të gjithë personat në Kosovë.²⁴⁹

124. Sipas CPT, në Kosovë ka tendencë që krimet e urrejtjes dhe veprat e ngjashme penale të shënjestrojnë shkollat, pronat private dhe vendet me rëndësi kulturore dhe fetare të komuniteteve pakicë, duke kontribuar në një klimë ku shkelen të drejtat dhe liritë themelore. Të gjithë anëtarët e shoqërisë, veçanërisht ata nga grupet dhe komunitetet pakicë në situata të cënueshme, kanë frikën se mund të përjetojnë sulme me motive etnike dhe ndajnë shqetësime për sigurinë e tyre dhe sigurinë e familjeve të tyre.²⁵⁰

125. Në shtatë muajt e parë të vitit 2019, kanë ndodhur afro 100 incidente kundër serbëve dhe KOS që kanë të bëjnë me vjedhje, thyerje të pronës, ngacmim verbal dhe dëmtim të pronës.²⁵¹ Të paktën katër incidente shfaqën motivim të qartë etnik, ndërsa incidentet e tjera u duk se kishin pasur ndonjë motiv të ngjashëm, por nuk ishte e mundur që të vërtetohet kjo gjë.²⁵² Në përgjithësi, disa nga aktet me elemente të krimeve të urrejtjes në vitin 2019 ishin: (1) vandalizimi i KOS në Prizren më 28 maj; (2) vandalizimi i Xhamisë së Ferizajt më 18 qershor; (3) thyerja e 19 gurëve shënues të varreve në Varrezat Ortodokse Serbe në Lipjan më 13 korrik; dhe (4) thyerja e 15 gurëve shënues të varreve të shqiptarëve myslimanë në Prishtinë më 4 gusht.

248 Po aty.

249 Kodi Penal 2019, shënimi 9, nenet 141, 190.

250 CPT, 'Incidentet potencialisht me motive etnike në Kosovë: Një histori e shëmtuar e patreguar kurrë më parë' (2016).

251 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 27.

252 Po aty.

126. Mungesa e bashkëpunimit midis Policisë së Kosovës, prokurorëve dhe gjykatave vazhdoi të pengojë përpjekjet për të adresuar krimet e urrejtjes në Kosovë. Brenda Policisë së Kosovës nuk ka asnjë taskforcë ose njësi hetimi që përqendrohet posaçërisht në këtë problem. Një dokument trajnimi i Misionit të BE-së për Sundimin e Ligjit në Kosovë (EULEX) nënvizon se “problemi kryesor për adresimin efektiv të krimeve të urrejtjes në Kosovë është vullneti për të pranuar që akoma ndodhin krime ndëretnike, dhe se shpërfillja e tyre nuk ndihmon.”²⁵³

7.2. Drejtësia tranzicionale dhe e drejta për të vërtetën

127. Ndonëse janë bërë disa përpjekje për të krijuar mekanizma të drejtësisë tranzicionale në Kosovë për t’u ballafaquar me të kaluarën dhe për të përmbushur “të drejtën për të vërtetën”,²⁵⁴ veçanërisht për ata që ende janë të pagjetur si pasojë e konfliktit të armatosur 1998 – 1999 në Kosovë, ende janë të nevojshme përpjekje të vazhdueshme në këtë drejtim. Në të vërtetë, më shumë se 1,600 persona, nga 6,057 personat e raportuar pranë Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq (ICRC) si të zhdukur për shkak të konfliktit, mbetën të pagjetur në fund të vitit 2019, duke ia mohuar, ndër të tjera, “të drejtën për të vërtetën” anëtarëve të familjeve të tyre.

128. “E drejta për të vërtetën” është një nga parimet kryesore të proceseve për t’u ballafaquar me të kaluarën dhe një e drejtë thelbësore që është veçanërisht e rëndësishme për familjet e të zhdukurve.²⁵⁵ Një artikull i vitit 2016 i botuar në uebsajtin e ICRC shpjegon shkeljet e ndryshme të drejtave të njeriut që ndodhin në rastet e personave të zhdukur:

“Një gamë e gjerë e të drejtave të njeriut mund të shkelet kur dikush humb, përfshirë: e drejta për siguri dhe liri, e drejta për jetë, mbrojtja nga tortura dhe trajtimi tjetër çnjerëzor, duke përfshirë edhe izolimin në vetmi. Shkeljet në disa raste mund të shtrihen edhe te familjet e viktimave: për shembull, organet e monitorimit të të drejtave të njeriut kanë vërtetuar që zhdukja e detyruar gjithashtu përbën trajtim çnjerëzor të vetë familjeve.”²⁵⁶

129. Ndërsa Protokollet Plotësuese të 1977 për Konventat e Gjenevës të vitit 1949 dhe Konventa Ndërkombëtare për Mbrojtjen e të Gjithë Personave nga Zhdukja e Detyruar vërtetojnë me vendosmëri se familjet kanë “të drejtë për të vërtetën” për fatin e të afërmeve të tyre të zhdukur, për momentin Kosova nuk mund t’i ratifikojë këto instrumente. Sidoqoftë, “e drejta për të vërtetën” në kontekstin e të zhdukurve në Kosovë promovohet me Ligjin nr. 04/L-023 për Personat e Zhdukur, i cili synon të mbrojë të drejtat dhe interesat e personave të zhdukur dhe familjarëve të tyre.²⁵⁷ Ligji vendos theks të veçantë në të drejtën e familjarëve për të ditur për fatin e atyre që raportohen të zhdukur nga 1 janari 1998 deri më 31 dhjetor 2000, si pasojë e konfliktit të 1998–1999. Ky ligj, së bashku me Rregulloren nr. 15/2012 për Punën e Komisionit Qeveritar për Personat e Zhdukur, gjithashtu krijon Komisionin Qeveritar për Personat e Zhdukur (KQPZH) si subjekt përgjegjës për udhëheqjen dhe koordinimin e përpjekjeve që përfshijnë aktorë të ndryshëm me qëllim zbardhjen e fatit të personave të zhdukur në Kosovë.

253 CPT, ‘Incidentet potencialisht me motive etnike në Kosovë: Një histori e shëmtuar e patreguar kurrë më parë’ (2016).

254 Këshilli i të Drejtave të Njeriut, Rezoluta 21/7 mbi të Drejtën për të Vërtetën (10 tetor 2012) [Dokument i OKB. A/HRC/RES/21/7](#).

255 Swisspeace, ‘Një kornizë konceptuale për ballafaqimin me të kaluarën: Holizmi në parim dhe në praktikë’ (tetor 2012), f. 3.

256 Raphaël Dallaire Ferland, ‘Zbardhja e fatit të personave të zhdukur’ (Blog i ICRC për të Drejtën dhe Politikën Humanitare, 15 shtator 2016).

257 Ligji nr. 04/L-023 për Persona të Zhdukur (14 shtator 2011), neni 1.

130. Që nga marsi 2004, ICRC kryeson Grupin Punues për Personat e Pagjetur në lidhje me Ngjarjet në Kosovë (GPPP), i cili është një mekanizëm humanitar që mbështet procesin e zbardhjes së fatit të personave të pagjetur si rezultat i konfliktit. Këtu mbulohet periudha nga 1 janari 1998 deri më 31 dhjetor 2000. GPPP përbëhet nga dy delegacione, një nga Beogradi dhe një nga Prishtina, të cilët veprojnë nën të njëjtin mandat humanitar dhe janë zotuar për realizimin e të drejtës së familjarëve të personave të zhdukur për të ditur fatin e të dashurve të tyre. Përveç informimit të familjeve të personave të zhdukur për çdo zhvillim, GPPP ofron platformë për bashkëpunim dhe shkëmbim të informacionit ndërmjet institucioneve përkatëse nga Prishtina dhe Beogradi. Deri në fund të vitit 2019, grupi kishte mbajtur rreth 50 takime.

131. Në Samitin e Pestë të Ballkanit Perëndimor në Londër në korrik 2018, përfaqësuesit politikë nënshkruan deklaratën e përbashkët që, përveç të tjerave, përfshin zotimin e tyre që “të ofrojnë hetim të paanshëm dhe efektiv për çështjet e personave të zhdukur në përputhje me standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut dhe të zgjidhin sa shumë raste të personave të zhdukur që të jetë e mundur gjatë pesë viteve të ardhshme”.²⁵⁸ Në nëntor 2018, përfaqësuesit e Bosnjës dhe Hercegovinës, Kroacisë, Kosovës, Malit të Zi dhe Serbisë në kuadër të një Plani Kornizë në Hagë, Vendet e Ulëta, nënshkruan zotimin për të punuar së bashku dhe për të ndjekur bashkëpunimin rajonal në adresimin e çështjes së atyre që u zhdukën gjatë konflikteve në ish-Jugosllavi.

132. Në shkurt 2017, Presidenti i Kosovës, Hashim Thaçi organizoi takimin e parë konsultativ për themelimin e Komisionit për të Vërtetën dhe Pajtimin (KVP) në Kosovë, i cili do të merrej më gjerësisht me konfliktin e kaluar në Kosovë, përfshirë këtu edhe çështjet në lidhje me personat e zhdukur. Në vitin 2018, Presidenti Thaçi nxori vendimin presidencial për themelimin e Ekipit Përgatitor për Themelimin e KVP (Ekipi Përgatitor), i cili përbëhet nga 9 nëntë anëtarë, të cilëve u është dhënë mandati të hartojnë aktin normativ për themelimin e KVP në Kosovë si dhe aspektet tjera ligjore të ndërlidhura.²⁵⁹ Në gusht 2019, Ekipi Përgatitor përfundoi raundin e parë të konsultimeve publike me anëtarët e shoqërisë civile, shoqërisë akademike dhe komuniteteve lokale në mbarë Kosovën dhe ra dakord për projekt-aktin normativ për themelimin e KVP, i cili pritet të mbulojë një periudhë kohore para fillimit të konfliktit dhe disa vjet pasi ai mbaroi.²⁶⁰ Sipas projekt-aktit aktual normativ, KVP do të funksiononte për një periudhë prej tre vjet, që më pas mund të zgjatet për më së shumti gjashtë muaj. Familjet e personave të zhdukur nga të gjitha prejardhjet etnike e mbështetën procesin dhe kontribuuan duke marrë pjesë në mënyrë aktive në takimet konsultative dhe duke ndarë pikëpamjet e tyre për rolin dhe mandatin e mundshëm të KVP në të ardhmen.

133. Në qershor 2019, QK miratoi një koncept dokument për personat e zhdukur me qëllim rregullimin e statusit të personave të zhdukur dhe të familjeve të tyre duke plotësuar dhe

258 Samiti i Ballkanit Perëndimor (Londër 2018), ‘Deklarata e Përbashkët për Personat e Zhdukur në Kuadër të Procesit të Berlinit’ (adoptuar më 10 korrik 2018).

259 Vendim nr. 61/2018 për Emërimin e Ekipit Përgatitor për Themelimin e Komisionit për të Vërtetën dhe Kthimin (27 prill 2018).

260 Projekt Akti Normativ nr. XX/2020 për Komisionin për të Vërtetën dhe Pajtimin (2020).

ndryshuar legjislacionin përkatës,²⁶¹ hap ky që familjarët e personave të zhdukur dhe bashkësia ndërkombëtare e kishin avokuar prej vitesh. Procesi synon të harmonizojë legjislacionin dhe mandatet e ndryshme ku ka mbivendosje, në përputhje me të drejtën ndërkombëtare për të drejtat e njeriut për të adresuar dhe zgjidhur konfliktet e mundshme. Pritet që ndryshimet të përfshijnë edhe çështje të tjera, siç janë përkufizimi dhe statusi i personit të zhdukur dhe të drejtat e familjeve të të zhdukurve, përfshirë të drejtat për mjet juridik dhe për informim.

134. Pa marrë parasysh kornizën ligjore dhe zotimet aktuale, të drejtat e personave të zhdukur dhe të familjeve të tyre, veçanërisht “e drejta për të vërtetën”, do të shkelen vazhdimisht deri sa të qartësohet përfundimisht fati i atyre që janë zhdukur si rezultat i konfliktit. Në veçanti, ka shkelje të vazhdueshme të të drejtave për të ditur vendndodhjen e personave të zhdukur, mjet efektiv juridik dhe varrosje dinjitoze. Prandaj, nevojiten më shumë përpjekje për të parandaluar vonesat që kanë vazhduar për më shumë se tre vjet në adresimin e kërkesave të familjarëve të personave të zhdukur dhe në adoptimin e një ligji të ndryshuar, më të fortë për personat e zhdukur, të cilat janë veprime që, ndër të tjera, do të lehtësonin paksa situatën e familjeve të personave të zhdukur.

135. Shumë komunave në Kosovë u mungon ndonjë iniciativë apo plan për të adresuar nevojat e familjeve të personave të zhdukur. Ka raste ku trupat janë identifikuar, por nuk janë pranuar nga familjarët. Për shembull, premtimi i Institutit të Mjekësisë Ligjore për dorëzimin e trupave të verifikuar në Morgun e Prishtinës ende nuk është përmbushur.

136. Në nëntë muajt e parë të 2019, GPPP, në bashkëpunim me Komisionin e Serbisë për Personat e Zhdukur dhe ICRC, zgjidhën shtatë raste të personave të zhdukur dhe ia kthyen familjeve mbetjet mortore të këtyre individëve.²⁶² Në përgjithësi, megjithatë, procesi i zbardhjes së fatit të personave të zhdukur ka stagnuar gjatë viteve të fundit dhe është çështje shqetësuese në vazhdimësi. Gërmimet vlerësuese të lokacioneve që rezultojnë të suksesshme janë të rralla, ndërsa procesi i identifikimit të mbetjeve mortore është i ngadaltë dhe kryesisht joefektiv. Kjo çështje është tejte e politizuar, gjë që e pengon më tej procesin. Në mënyrë që të zbardhet fati i personave të zhdukur, familjet e personave të zhdukur konsiderojnë se është po aq e rëndësishme të mblidhen informacione të reja nga të gjithë aktorët përkatës. Kjo përfshin hapjen e arkivave në Prishtinë dhe Beograd, si dhe të arkivave të Organizatës për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE), UNMIK-ut, EULEX-it, Gjykatës Penale Ndërkombëtare për ish-Jugosllavinë (ICTY), ICRC-së, ish-anëtarëve të misionëve të Organizatës së Traktatit të Atlantikut të Veriut (NATO) ose Forcës së Kosovës (KFOR), shërbimeve të inteligjencës dhe të tjerëve që besohet se posedojnë informacione të rëndësishme që mund ta ndihmojnë këtë proces, siç janë imazhet ajrore dhe satelitore.

137. Gjithashtu, duhet të adresohet çështja e identifikimit të gabuar të mbetjeve mortore. Sipas të dhënave të paraqitura në platforma të ndryshme, ICTY ka bërë autopsinë e më shumë se 3,000 mbetjeve mortore nga 1999 deri në 2002 pa testimin e ADN-së dhe në shumicën e rasteve familjeve nuk i ishte kërkuar që të identifikojnë mbetjet mortore. Si pasojë, vlerësohet se familjet

261 Zyra e Kryeministrit, ‘Qeveria ka aprovuar Koncept Dokumentin për Personat e Zhdukur dhe Projektligjin për Ratifikimin e Marrëveshjes Financiare për IPA 2018 ndërmjet Kosovës dhe Bashkimit Evropian Mbledhja e 107-të e Qeverisë së Kosovës’ (18 qershor 2019).

262 Raporti i DASH për të Drejtat e Njeriut 2019, shënimi 16, f. 3.

kanë varrosur rreth 2,000 trupa pa bërë autopsinë, gjë që mund të rezultojë në identifikime të mundshme të gabuara. Sipas ekspertëve dhe bazuar në një mostër të realizuar me 80 mbetje mortore në Mitrovicë në vitin 2013, shkalla e gabimit të trupat e varrosur ndërmjet 1999 dhe 2002 mund të jetë deri në 20 për qind.

138. Familjarët u bënë thirrje institucioneve të hartojnë një strategji që do të adresonte identifikimin e gabuar të mbetjeve mortore duke lejuar ekspertët të punojnë bazuar në një sistem eliminimi për të zgjidhur problemin e identifikimit të gabuar në përgjithësi. Megjithëse EULEX-i transferoi disa nga kompetencat e veta në këtë fushë tek autoritetet lokale, Kosova ende nuk i ka ekspertët e nevojshëm për ta adresuar këtë çështje. Prandaj, strategjia do të synonte të forcojë kapacitetet profesionale të institucioneve kompetente për adresimin e kësaj çështjeje. Marrja e informacionit të ri dhe të besueshëm për vendndodhjet e mundshme të mbetjeve mortore gjithashtu paraqet sfidë të madhe meqë dëshmitarët pa dashje japin informacion që shpie në lajthim sepse nuk mbajnë mend saktë faktet për shkak të kalimit të kohës ose informacioni bazohet në thashetheme.

7.3. Mjedisit dhe të drejtat e njeriut

139. Mbrojtja e mjedisit dhe të drejtat e njeriut janë të lidhura në mënyrë të pandashme. OKB dhe bashkësia ndërkombëtare e kanë pranuar gjithnjë e më shumë ekzistencën e të drejtës për mjedis të sigurt, të pastër, të shëndetshëm dhe të qëndrueshëm dhe se është parakusht për gëzimin e përgjithshëm të të drejtave të njeriut, siç janë të drejtat për jetën, standard adekuat të jetesës dhe shëndet. Në nenin 7 të Kushtetutës thuhet se rendi kushtetues i Kosovës bazohet, ndër të tjera, në parimet e mbrojtjes së mjedisit, ndërsa neni 52 mishëron mbrojtjen e mjedisit si përgjegjësi të të gjithëve dhe kërkon që institucionet publike të marrin parasysh ndikimet mjedisore në vendimet e tyre. Aktet legjislative të Kosovës përfshijnë gjithashtu instrumente dhe standarde ndërkombëtare për të ruajtur ajrin, mjedisin, tokën dhe ujërat,²⁶³ ndërsa Kapitulli 27 i Kodit Penal të Kosovës përcakton veprat penale dhe sanksionet për dëmtimin e mjedisit. Në vitin 2018, KK adoptoi Agjendën e vitit 2030 dhe 17 Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm, shumë prej të cilave kanë për qëllim sigurimin e jetës së shëndetshme, mbrojtjen e mjedisit dhe promovimin e një planeti më të gjelbër.

140. Megjithëse Kosova ka adoptuar legjislacionin mjedisor që është në harmoni me strategjitë më të gjera, mbetet e hapur çështja e pajtueshmërisë praktike dhe e zbatimit. Përpjekjet për t'u angazhuar në këtë fushë të të drejtave të njeriut janë minuar nga kapacitetet e dobëta të institucioneve të Kosovës dhe zotimi i pamjaftueshëm politik për të monitoruar dhe mbrojtur të drejtën për mjedis të sigurt, të pastër, të shëndetshëm dhe të qëndrueshëm. Zhvillimi i infrastrukturës i planifikuar dobët ose i paplanifikuar, përdorimi i resurseve në mënyrë të paqëndrueshme dhe urbanizimi, që të gjitha paraqesin sfidat të qarta dhe të vazhdueshme

263 Për një listë të legjislacionit përkatës primar dhe sekondar në lidhje me mbrojtjen e mjedisit dhe ndryshimet klimatike, ju lutemi referojuni <http://kepweb.org/legislation/>.

për përpjekjet për të mbrojtur mjedisin në Kosovë. Zbatimi me detyrim i legjislacionit mjedisor, mbrojtja e mjedisit, politikat e sanimit dhe përpjekjet për të përmirësuar mjedisin në Kosovë ende nuk kanë marrë vëmendje dhe prioritet të mjaftueshëm.²⁶⁴

141. Raportimi dhe ofrimi i informacionit për mjedisin nga institucionet e Kosovës gjithashtu ka qenë i mangët. Agjencia për Mbrojtjen e Mjedisit të Kosovës²⁶⁵ publikoi raportin e fundit zyrtar për mjedisin në Kosovë në vitin 2018, ndërsa “nuk është publikuar asnjë raport për cilësinë e ujit të pijshëm që nga viti 2015”.²⁶⁶ Qytetarët e Kosovës gjithashtu në masë të konsiderueshme nuk janë të vetëdijshëm për rëndësinë e mjedisit dhe të drejtave mjedisore.²⁶⁷ Ndërsa angazhimi i Kosovës në sfidat mjedisore dhe klimatike është ende në një fazë të hershme, ndikimet negative në jetesën dhe shëndetin për shkak të problemeve mjedisore vazhdojnë të evidentohen.²⁶⁸

142. Në vitin 2019, Kosova u rendit e 31ta nga 98 vendet më të ndotura në botë.²⁶⁹ Cilësia e dobët e ajrit në Kosovë, në veçanti, ndikon në shëndetin e njeriut,²⁷⁰ duke kërcënuar të drejtat për shëndetin, jetën dhe një mjedis të sigurt, të pastër, të shëndetshëm dhe të qëndrueshëm. Në vitin 2019, u raportua se ajri në Prishtinë ishte “i pashëndetshëm” 50% të kohës, “shumë i pashëndetshëm” 20% të kohës dhe “i rrezikshëm” 5% të kohës.²⁷¹ Edhe pse cilësia e ajrit është bërë shqetësim publik i mirëqenë në vitet e fundit, në vitin 2019 nuk ka pasur përpjekje domethënëse dhe të drejtpërdrejta për të përmirësuar situatën.²⁷² Ndonëse paraqet kërcënim të qartë dhe të vazhdueshëm për shëndetin dhe mirëqenien, ndotja e pakontrolluar në Kosovë nga burime të ndryshme, përfshirë sektorin e energjisë, komplekset industriale, sistemet e ngrohjes shtëpiake, trafikun rrugor, mbeturinat dhe materialet e tjera toksike, nuk është adresuar.²⁷³

143. Në veçanti, “në rajonin e Ballkanit Perëndimor, Kosova është vendi më i varfër sa i përket burimeve ujore në dispozicion”²⁷⁴ që vazhdon të kërcënohet nga keqpërdorimi, përdorimi i tepërt dhe ndotja e shkaktuar nga praktikat bujqësore, mbeturinat, shkarkimet nga operatorët dhe urbanizimi i pakontrolluar.²⁷⁵ Vendndodhja e hidrocentraleve brenda ose afër zonave me rëndësi të veçantë natyrore është një problem i mëtejshëm.²⁷⁶ Larg adresimit të këtij problemi, autoritetet përkatëse të Kosovës kanë planifikuar për të ardhmen ndërtimin në zona të veçanta natyrore dhe të mbrojtura²⁷⁷ gjë që ndër të tjera do të ndikojë negativisht në mjedis, veçanërisht në florën, faunën dhe lumenjtë e Kosovës. Rritja e hidrocentraleve gjithashtu mund të përbëjë

264 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 33.

265 Ky është një institucion qeveritar që angazhohet, nëpërmjet monitorimit të integruar të mjedisit, për një sistem efikas të informacionit mjedisor dhe raportim të vazhdueshëm të situatës mjedisore.

266 Raporti i KE 2019, shënimi 49, f. 79.

267 USAID dhe Programi për Zhvillim i OKB-së, ‘Pulsi Publik XV 2019’ (shkurt 2019), ff. 19-22.

268 Raporti i KE 2019, shënimi 49, f. 78.

269 IQAir, ‘Vendet më të ndotura të botës 2019’ (2019).

270 Raporti i KE 2019, shënimi 49, f. 78.

271 Mathilde Tchounikine, ‘Cilësia e ajrit në Kosovë: Drejt standardeve evropiane’ (Instituti për Politika Zhvillimore, qershor 2019), f. 2.

272 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 33.

273 Raporti i KE 2019, shënimi 49, f. 78.

274 Balkan Green Foundation, ‘Hidrocentralet në Kosovë: Problemet dhe potenciali i tyre i vërtetë’ (mars 2019), f. 5 (në tekstin e mëtejme Hidrocentralet në Kosovë).

275 Raporti i APK 2019, shënimi 37, f. 37.

276 Hidrocentralet në Kosovë, shënimi 274, ff. 5, 15.

277 Po aty, f. 6.

kërcënim për “qëndrueshmërinë e posedimit të ujit për pije, për ujitje, apo edhe për nevoja të tjera.”²⁷⁸

144. Ndërtimi i hidrocentraleve në lumin Lepenc²⁷⁹ u kundërshtua fuqimisht nga komuniteti lokal i Shtërpcës dhe shoqëria civile. Ata kërkuan që të ndalet ndërtimi dhe pretenduan se, nëse ndërtimi vazhdon, më shumë se 100 hektarë tokë, përfshirë fushat me grurë dhe mjedra, do të lireshin pa ujë²⁸⁰ dhe do të dëmtohej bujqësia lokale. Protestat popullore kundër ndërtimit të hidrocentraleve në Kosovë gjithashtu kanë ngritur shqetësime për të drejtat e qasjes në informacion dhe pjesëmarrjen në proceset e vendimmarrjes me ndikime të mundshme mjedisore. Kjo çështje ka çuar gjithashtu në shqetësime për përgjegjshmërinë e autoriteteve lokale dhe mekanizmave ekzistues të llogaridhënies dhe pjesëmarrjes.

145. Ndër shqetësimet e tjera të regjistruara në vitin 2019 përfshihen mungesa e politikave dhe masave specifike që mbrojnë tokën duke parandaluar degradimin dhe duke siguruar që transformimi i tokës bujqësore në tokë ndërtimore bëhet në mënyrë të kontrolluar dhe monitorohet.²⁸¹ Çështjet tjera përfshijnë gjithashtu mungesën e veprimeve dhe infrastrukturës efektive për të adresuar dhe përmirësuar menaxhimin e mbeturinave dhe deponive,²⁸² mbrojtjen e pamjaftueshme e resurseve natyrore, gabimin me mos-adoptimin e projektligjit për zhurmën²⁸³ dhe mosveprimin e përgjithshëm lidhur me ndryshimet klimatike.²⁸⁴ Në secilin nga këta dhe në aspekte të tjera, ekziston shqetësimi i vazhdueshëm që Kosova po mbetet prapa në këto çështje dhe në problemet tjera që lidhen me mjedisin.

278 Po aty, ff. 6, 12.

279 Ky është një lum në jug të Kosovës që kalon nëpër Shtërpcë, ndër komunat e tjera.

280 Drenushe Ramadani, ‘Vazhdon protesta kundër hidrocentralit’ (*prishtinainsight.com*, 11 tetor 2019).

281 Raporti i APK 2019, shënimi 37, ff. 38-39.

282 Po aty, f. 39.

283 Raporti i KE 2019, shënimi 49, f. 79.

284 Po aty, f. 80.

